

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

“Fievrridit sámegiela viidáset mánáide lei ollu váddáset go ledjen doivon”

Sámegiela dili guorahallan Álttás

Lena Romsdal Hætta

Sámegiela ja girjjálašvuoda mastergráda dutkamuš

Bagadalli: Jon Todal
Giđđalohkanbadji 2018

2018

Fievrridit sámegiela viidáset
mánáide lei ollu váddáset go ledjen
doivon

Lena Romsdal Hætta

Sámi University of Applied Science

Guovdageaidnu/Kautokeino,
Norway

Ovdasánit

Dáid jagiid go lean bargan dáinna bargguin lean mángii illudan dan beivái go lean geargan ja beasan ovdasániid čállit. Dál de viimmat čuvvgodii dat beaivi.

Čállinbargu lea leamaš áddjás bargu, muhto hui miellagiddevaš ja mun dovddan ahte lean ollu oahppan ja lean hui ilus go lean čađahan dán barggu. Sámegeiella lea váimmu ášši ja ruovttu guovllus dutkat sámegeiella dili lea leamaš hui miellagiddevaš bargu.

Ovddimusat háliidan giitit mu diehtoaddiid geat buohkat válde mu nu bures vuostá ja juogadedje sin vásáhusaid muinna. Din haga ii livčče šaddan dát dutkamuš. Ollu giitu didjiide!

Mu váldobagadalli lea leamaš Sámi Allaskuvlla professor Jon Todal. Duhát giitu dutnje rávvagiid ja movttiidahttima ovddas. Giitán maid buot álgokurssaid oahpaheddjiid miellagiddevaš logaldallamiid ovddas ja mu mielstudeanttaid. Dii dagaheiddet buohkat ahte mun álo illudin vuolgit Guovdageidnui min deaivvademiide.

Ruovttu doarjja lea maid leamaš hui dehálaš. Giitu nieidda guoktái Ninai ja Rihttá Márjái, váhkarii Simon Helgii ja guoibmái Simon Áilui go gierdevaččat lehpēt movttiidahttán mu gárvet barggu. Giitu maid buohkaide geat leat čájehan beroštumi ja jearahallan barggu birra, dii lehpēt buohkat dahkan ahte mun lean ferten vuoruhit gárvet barggu.

Dál de viimmat gergen munge.

Sávan buori lohkama!

Lena Romsdal Hætta

Fállejohka, miessemánu 2018

Sisdoallu

1. Álggahus	5
2. Dutkanfáddá ja –gažaldat	7
2.1 Fáttá välljen ja mu sajádat dutkin	7
2.2 Dutkančuolmma hápmašuvvan.....	8
2.3 Metodaválljen.....	9
2.4 Barggu huksehus	10
3. Dutkanguovllu historjá	11
3.1 Sámi eana	11
3.2 Dážat lassánit ja sápmelaččat jávket	12
3.3 Sii ledje heajubut go ii mihkkege- Mišuneren ja skuvla	14
3.4 Atte midjiide odne min beaivválaš láibámet- Ealáhusláhki rievdá.....	17
3.5 Du giella nu gievra lea- Giella jávká.....	19
3.6 Dálá dilli	21
3.6.1 Geat leat Álttá guovllu sámegeilagat dál?	21
3.6.2 Sámedikki jienastuslohku muitala	22
3.6.3 Lágat mat suddjejit sámegeiela ja sámi kultuvrra Norggas.....	23
3.6.4 Sámi mánáidgárdefálaldat.....	25
3.6.5 Sámi skuvlafálaldat.....	26
3.6.6 Álttá sámi searvi	30
3.6.7 Álttá sámi giellaguovddáš.....	30
3.7 Čoahkkáigeassu	31
4. Teorehtalaš duogáš	33
4.2 Eatnigiella ja nubbigiella.....	33
4.3 Guovttegielatvuolta	36
4.3 Additiiva ja subtraktiiva guovttegielat ovdáneapmi.....	37
4.4 Fishman áitavuloš gielaid meroštallan ceahkit.....	38
4.5 Unesco giellavitalitehta iskama málle	40
4.6 Beaktilis ja láivves guovttegielat oahpahusmállet.....	42
4.7 Muhtun doahpagat.....	47
4.8 Čoahkkáigeassu	48
5. Dutkanhistorjá	49

5.2	Ruota skuvlamánáid sámegeilmáhttu	49
5.3	Giellamolsun ja doalaheapmi Olmmáivákkis Gáivuonas.....	51
5.4	Mii nannii ja hehttii giellamolsuma jorgalahttima Norggas 1990-loguin?	53
5.5	Sámegeiela seailun ja ealáskahttin Ohcejogas ja Deanus	55
5.6	Eará sosiolingvisttalaš dutkamušat	57
6.	Jearahallanmetoda ja diehtoaddiid válljen.....	59
6.1	Jearahallanmetoda.....	59
6.2	Diehtoaddiid válljen.....	59
7.	Dutkanmateriála ovdanbuktin	61
7.1	Diehtoaddiid gielladilli mánnán.....	61
7.2	Gielladilli álgo váhnenáiggi- giellaválljen mánáide.....	64
7.3	Skuvla.....	70
7.4	Dálá áigi	73
7.5	Boahtte áigi	74
7.6	Čoahkkáigeassu	78
8.	Digaštallan	81
8.1	Ruovttu rolla	81
8.3	Mánáidgárddi rolla	84
8.4	Skuvlla rolla.....	85
9.	Loahpaheapmi.....	89
GÁLDUT	.....	93
MIELDDUS	.....	99

1. Álggahus

Dán barggus iskkan sámegiela vitalitehta Álttás ja háliidan diehtit geahččalitgo ja nagoditgo sámegielat váhnemat Álttás fievrridit sámegiela viidáseappot mánáideaset ja nagodit go doalahit sámegiela bearraša lunddolaš hupmangiellan.. Háliidan maid diehtit mii doarju ja mii hehte sámegiela oahppama ja makkár jurdagat sámi váhnemiin Álttás leat sámegiela boahhteáiggi birra.

Sivva manne välljejin dán dutkat lea go Álttás lea sámegiella čielgasit minoritehtagiella ja vásihan iežan bearrašis, ja oainnán ja gulan eará olbmuin maid ahte lea váttis fievrridit minoritehtagiela viidáseappot mánáide majoritehtagielat servodagas.

Čuovvovaš dikta heive mu mielas láidehussan mu mastergráđa dutkamuššii.

I speak my favourite language

because

that's who I am.

We teach our children our favourite language,

because

we want them to know who they are.

(Christine Johnson 2002)

2. Dutkanfáddá ja –gažaldat

2.1 Fáttá välljen ja mu sajádat dutkin

Mun lean riegádan ja bajásšaddan Álttá suohkanis. Dutkanfáttá lei ovttá ládje álki välljet. Sámegeiela oahppan, doalaheapmi ja nannen lea oassi mu iežan historjjás. Lean hui giitevaš go lean ruovttus oahppan sámegeiela, ja go mu ruoktu bisui sámegeielagin čađat, vaikko mii mánát ollu dárusteimmet gaskkaneamet maŋjel go skuvlii álggiimet ja muittán ahte ovttá gaskka nuorran lei munnje veahá váttis hupmat sámegeiela buot oktavuodain. Mu sámegeiella ii lean nu njuovžil, lei ollu álkit dárustit.

Go ieš lean bajásšaddan Álttás ja mu mánát leat bajásšaddan dáppe ja go barggan sámegeiela oahpaheaddjin Álttás de iežan vásáhusat dahket ahte dieđán ahte lea váttis doalahit sámegeiela bearraša lunddolaš hupmangiellan ruovttus go biras lea nu dárogielat. Muhto dieđán maid ahte lea dehálaš doalahit sámegeiela go dat lea čoavdda sámi kultuvrii ja olbmuid oktavuodaide. Lean hupman nu ollu olbmuiquin, sihke ollesolbmuiquin ja nuoraiguin, geat muitalit mo sii váivašuvvet go eai leat ožžon vejolašvuoda oahppat sámegeiela mii rievtti mielde livččii galgan leat sin eatnigiella. Ja go eai leat beassan oahppat sámegeiela dovdet ahte sin sámi identitehtas váilu dehálaš oassi.

Go mun šadden bajás 1970: s ii lean vel nu dábálaš ahte sámi váhnemat Álttás oahpahedje sámegeiela mánáideaset, eatnasat dárustedje, erenoamážit ruovttuin gos dušše nubbi váhnen sámástii. Aubert (1978: 53) gávnnašii ge ahte 1970-logus lei nu ahte mánát hárve ohppe sámegeiela eatnigiellan jus dušše nubbi váhnen sámástii. Dušše ovttá bearrašis 12 bearrašis ohppe muhtun mánát sámegeiela vuosttašgiellan jus dušše nubbi váhnen lei sámegeielat. Jus guktot váhnemiin lei sámegeiella eatnigiellan ohppe liika goalmádasoassi dárogiela vuosttašgiellan. Dutkamušat dego Todal (2002) ja Rasmussen (2013) fas čájehit ahte 1990 logu rájes álge fas sápmelaččat sámástit mánáideasetguin.

Dutkat iežas ruovttuguovllus lea mu mielas leamaš lunddolaš, vaikko dieđán muhtin dutkit oaivvildit ahte ii leat dieđalaččat bealuštahtii dutkat iežas birrasis. Sin nannoseamos ágga lea ahte ruovttuguovllu dutkis ii leat doarvái gaska áššiide dahje servodahkii maid áigu dutkat ja dat sáhtá mielddisbuktit ahte ii fuobmá fenomenaid go atná daid čabučielggasin.

Ruovttuguovllu dutki sáhtá maid diktit iežas árvvuid stivret dutkama. Earát fas oaivvildit ahte

olmmoš oažžu vuđolaš dovddu ja dieđu fenomenain, go máhtta giela ja kodaid ja go sáhtta atnit iežas fierpmádaga ja ávkkástallat iežas ovdaáddejumiin. (Balto 1997: 57- 58.)

Kuokkanen čállá ahte mángasat dadjat ahte eamiálbmogat leat dutkojuvvon measta jámas muhto dain dutkamušain leamaš dábálaččat unnán ávki eamiálbmogiidda alcceseaset dahje sin servodahkii. Baicce lea dutkan ja dieđa leamaš veahkeheamen eamiálbmogiid vealaheamis, vuolušteamis ja olggušteamis. (Kuokkanen 2009: 171.) Dáid dutkamušaid kritihkka ja erenoamážit manjimus moaddelogi jagis lea ge ollu dáhpáhuvvan ja rievdan eamiálbmot dutkamis. Ovdal passiivva informántta rolla lea lonuhuvvon eambbo aktiivva oassálasti rollain gos leat eamiálbmogat ieža geat meroštallet dutkamušii gullevaš gažaldagaid, dárbbuid, prinsihpaid ja vuolggasajiid ja hábmejit iežaset vugiid dutkat ja skáhppot ođđa dieđuid. (Kuokkanen 2009: 172.) Otná dutkamis vurdo ahte dutkit galget “addit ruovttoluotta”, mii mearkkaša ahte galget čađahit dutkamušaid mat leat ávkkálaččat ja relevántta eamiálbmogiidda ja juohkit dutkanbohtosiid dohkálaš ja govttolaš vugiid bokte (Kuokkanen 2009: 125). Mun sávan mu dutkamuš galgá čuvgehit eavttuid mat dahket ahte mánát ohppet sáme giela Álttás vai bargu šattašii veahkkin sámi váhnemiidda geat háliidit fievrridit gielaset mánáideaset.

2.2 Dutkančuolmma hápmašuvvan

Álggus jurddašin ahte mun háliidan iskat sáme giela vitaliteta dárogielat guovllus gos sáme gielagat leat arvat unnitlogus ja iskat sivaidda dasa manne muhtin váhnemat fievrridit sáme giela viidáset mánáideaset ja muhtumat eai. Áigon maid iskat mii doarju ja mii hehte sáme giela oahppama ja geavaheami.

Áigon jearahallat váhnemiid geaid navden leat juogo oahpahan dahje eai oahpahan sáme giela viidáset mánáide. Mun ledjen juohkán bearrašiid nu go dás vuolábealde čájehuvvo njealji jovkui:

Sáme gielat váhnen= S Dárogielat váhnen= D

S+D	mánát hupmet sáme giela
S+D	mánát eai huma sáme giela
S+S	mánát hupmet sáme giela
S+S	mánát eai huma sáme giela

Muhto dán čuolbmačilgehusa fertejin oalle jođánit guođđit go čájehuvvui veadjemeahttumin kategoriseret ná. Mun ledjen doivon ahte bearrašat juogo hupme sámegeiela ruovttus dahje eai, ja jus váhnemat ledje vuos hupmagoahtán sámegeiela mánáide de mánát ohppe ja hupmagohte sii maid. Čájehuvvui ahte bearrašiid gielladilli lei nu iešguđetlágán ja seamma bearraša mánáin lei dávjá iešguđetlágán gielalaš historjá. Muhtin bearrašiin muhtun mánát hupme sámegeiela ja muhtumat eai. Muhtun bearrašiin ledje mánát hupman sámegeiella unnin, ja heaitán go sturro. Muhtun bearrašiin lei nubbi váhnen oahppan sámegeiela easkka maŋgel go mánáid lei ožžon, ja juohke bearrašis sámegeielat váhnen lei geahččalan oahpahit mánáide sámegeiela, muhto eai buohkat lean lihkostuvvan dainna.

Dattege dagai dat ahte álgojurddačuolbma ii doaibman mu dutkamuša vel eambo miellagiddevažžan munnje. Mun háliidin iskat makkár dilli sámegeielas lea Álttás, erenoamážit man muddui vigget ja nagodit sámegeielagat Álttás fievrridit sámegeiela viidáseappot mánáideaset, ja munnje šattai miellagiddevažžan oaidnit mii gáibiduvvo, jus mánát geat šaddet bajás Álttás dán áigge, galget hupmagoahtit sámegeiela ja joatkit hupmat sámegeiela maddái go sturrot.

Dán barggu čuolbma lea:

“Makkár eavttut leat sámegeielat váhnemiin fievrridit sámegeiela aktiivvalaš giellan mánáideaset Álttás dán áiggi? Mii hehte ja mii doarju dákkár fievrrideami?”

2.3 Metodaválljen

Dán barggu čoavdimii geavahan buhtes kvalitatiiva dutkanmetoda. Kvalitatiiva metoda fokusere olbmuid máilmmiipmárdusaide ja relašuvnnaide mat leat dehálaččat olbmuide (Hofman 2013). Metoda addá dutkái eará máhtu eallima birra go omd. stuorra gallup iskkadeamit dahket. Kvalitatiiva metodat vuoruhit lagasvuođa dutki ja diehtoaddiid gaskka ja dutki šaddá dávjá ieš dehálaš oassálasti dieđuid čohkkemis ja sáhtá atnit ávkki iežas fágamáhtus maddái diehtočohkken dilálašvuođas. Kvalitatiiva metodain ii leat nu čielga earru diehtočoagginproseassas ja analysaproseassas go kvantitatiiva metodain. Dát dagaha ahte analysa sáhtá álggahuvvot jo jearahaladettiin. Lagasvuohta ja dat ahte dieđuid čoaggimis ii leat nu čielga struktuvra sáhtá dagahit ahte dutki oažžu vuorddekeahces dieđuid maid muđui ii livčče sáhtán oažžut go čoaggá dieđuid (Kleven 2014:19).

Mun lean välljen geavahit kvalitatiiwa dutkanjearahallama, ja jearahallamat lea beallestrukturerejuvvon. Kvale (2001: 21) definere beallestrukturerejuvvon jearahallama ná: “Det halvstrukturete intervjuet er et intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene”.

2.4 Barggu huksehus

Goalmmát kapihttalís čálán Álttá sámi historjjá birra. Njealját kapihttalís boahtá teorehtalaš duogáš ja guovddáš doahpágiid čilgen. Viđat kapihttalís ovdanbuvttán muhtin sosiolingvisttalaš dutkamusaíd mat munnje leat leamaš ávkkálaččat mu barggu čálidettiin. Guđat kapihttalís čilgen jearahallanmetoda ja diehtoaddiid välljema birra. Čihččet kapihttalís ovdanbuvttán dutkanmateriála go de gávccát kapihttalís digaštalan iežan fuomášumiid ja ovccát kapihttalís loahpahan iežan fuomášumiid geardduhemiin.

3. Dutkanguovllu historjá

Dán kapihttalas čálán Álttá sámi historjjá birra. Historjá lea, vaikko lean bajásšaddan Álttás, leamaš amas munnje gitta dassá go ledjen bures ollesolmmožin šaddan. Jáhkán bealistan ahte dát historjá ii odnege oaččo stuorra fuomášumi omd.vuođđoskuvllain Álttás. Nancy Dorian (Dorian 1981) gii dutkkai Gaelic suopmana jápmima East Sutherland: s Skottlánddas geavaha ollu historjjá gielladili čilgemii su dutkanguovllus. Go guorahallá guovllu historjjá sáhtá dan bokte čilget mo gielladilli šattai nu go šattai. Munnje lei maid dehálaš muitalit oalle vuđolaččat guovllu historjjá álgoássiid rájes gitta otnáži vai buorebut ipmirda manne otná gielladilli lea nu go lea Álttá guovllus. Kapihttala sisdoallu galgá veahkehit čilget sámegiela dálá dili Álttás, ja manne lea nu ahte sámegiela Álttás odne vuosttažettiin leat sámi guovlluid sisafárrejeaddjit eaige Álttávuona álgoássiid mañisboahhtit.

3.1 Sámi eana

Arkeologat leat duodaštan Álttávuonas orruma unnimus 10000 jagi. Gorraváris Álttás gávdne 1925: s vuosttaš geađgeáiggi bázahusaid ja danin leage geađgeáigekultuvrra mii lea gávdnon Álttás ožžon nama Gorravári kultuvra (Komsakulturen) (Nielsen 1990: 13-14).

Áltá lea dovddus ollu báktesárgumiid dihte maid gávdne vuosttaža 1969: s Lákkonjárdgas (Langfjord) ja dasto 1973-1978 Jiepmaluovttas (Hjemmeluft), Árinjárdgas (Amtmannsnes) ja Gávvuonas (Kåfjord). Oktiibuot leat dain báikkiin gávdnon 2500-3000 báktesárguma.

Báktesárgumat leat erenoamážat dan dihte go leat nu ollu, muhto maidái dan dihte go leat ráhkaduvvon nu guhkes áiggi badjel. Boarráseamos govvosat leat sullii 6200 jagi boarrásat ja nuoramusat ges sullii 2500 jagi boarrásat. Álttá báktesárgumiid mearkkašupmi nannejuvvui 1985: s go bohte mielde UNESCO kulturárbelistui (World Heritage List). (Nielsen 1990: 14-16.)

Easka 1500- logu rájes gávdnojit čálalaš gáldut mat namuhit Álttá. Historihkkár Jens Petter Nielsen (1990: 20) čállá ahte ii leat dutkojuvvon leat go olbmot mat de 1500- logu rájes namuhuvvojit čálalaš gálduin Gorravári kultuvrra olbmuid mañisboahhtit. Golle birrasii 2000 jagi dan rájes go mañemus baktečullosat dahkkojedje dassá go čálalaš gáldut fas duodaštit ássama Álttávuonas.

Vuosttaš čálalaš gáldot mat namuhit Álttá leat vearrolisttut ja álbmotlohkamat mat čađahuvvojedje oalle dájvá 1500- logu rájes (Henriksen 2002: 7). Áltá (Althen) namuhuvvo vuosttaš gearddi čálalaš gáldus 1520: s. Čálus lea vearrolistu mii čájuhii ahte Bergenii lei

buktojuvvon goikeguolli ja dat lei vearru (finneskatt) mii bođii Álttávuona sámiin. Dán vearrolisttu vuodul sáhtta árvoštallat ahte ledje sullii 30 vearrowáksi (skattemenn) ja go jurddaša ahte vearrowáksin vel ledje bearrašat sáhtta árvoštallat ahte 1520: s orro sullii 150 sápmelačča Álttávuona guovllus. (Nielsen 1990: 37.) Jagis 1555 čađahedje Ruota gonagasa vearrowálddit álbmotlohkama Finnmárkku riddoguovlluin, *sjøsamemanttallet fra 1955*. Dása leat čállán sihke vearrowáksiid namaid ja orrunsajiid. Álbmotlohkan čájeha ahte Álttávuonas ledje golbma guovddáš orrunbáikki, Ráiru (Kviby), Dálbmeluokta (Talvik) ja Gámavuotna (Komagfjord), muhto vearrowáksit leat várra šaddan čoahkkanit dáidda báikkiide, ja nu leat sin duohta orrunsajit várra leamaš dien golmma báikki lagasbirrašiin. Ráirrus ledje dalle 8 vearrowáksi. Oktan olles bearrašiin dahká dát sullii 40 olbmo. Dálbmeluovttas ledje 9 vearrowáksi, oktiibuot sullii 45 olbmo. Stuorimus orrunbáiki lei dalle Gámavuotna gos ledje 21 vearrowáksi, sullii 105 olbmo. (Henriksen 2002: 7 ; Nielsen 1990: 63-64.) Vuđoleamos álbmotlohkan áiggis ovdal Kalmar- soađi lea dánska mearrasámi álbmotlohkan 1601. Dát lohkan čájeha ahte Áltá lei šaddan Finnmárkku vuonain stuorimus olmmošlogu ektui, doppe ledje 68 vearrowáksi, sullii 340 ássi. (Nielsen 1990: 66.)

Sápmelaččat Álttávuonas ja eará báikkiin fertejedje máksit vearu Ruššii, Dánmárku- Norgii ja Ruttii gitta dassá go Kalmar-soahti (1611-1613) mearridii ahte guovlu gullá Dánmárku-Norgii (Nielsen 1990: 39). Boares vearrolisttut mitalit maiddá ealáhusa birra, go daidda lea merkejuvvon makkár gálvvuiguin olbmot mákse vearu. Guolli lei dieđusge Álttávuona sápmelaččaid deháleamos gálvu, muhto gávdno aŋkke hárve vearrolisttuin. Dávjá lei eambo gánháhtti lonuhit guoli eará gálvvuide maiguin sáhtii máksit vearu go guolleoastit mákse buori hatti. Gálvvut maiguin sáhtii máksit vearu lei omd. ruhta, eará metállat dahje iešguđetlágan tekstiillat. (Nielsen 1990: 74.) Álttávuona sápmelaččain leamaš maid šibitdoallu hui árrat, soaitá juo 1300- ja 1400-logu rájes go dalle álge sápmelaččat bivdit guoli vuovdima váras ja dan geažil álge eambo fásta orrut ja de sis sáhtte leat šibihat. (Nielsen 1990: 142-144.) Vearrogálvvut dego bohcco-, njuorjo-, rieban-, gumpe-, mádjit- ja čavvresnáhkit mitalit ahte sihke godde- ja fuođđobivdu lea leamaš oassi olbmuid birgejumis. Luossabivdu Álttáeanus lei dieđusge maid dehálaš ealáhus.

3.2 Dážit lassánit ja sápmelaččat jávkjet

Vuosttaš dážit ásaiduvvagohte Álttávutnii jagiin maŋŋá Kalmar-soađi. Vaikko Áltá gulai Dánmárkku- Norgii maŋŋá 1613 ii orron vel oktage dáža Álttávuonas dalle. Eiseválddit orrot muhtun muddui stivren dáža sisafárrema. Politihkalaš sivaidda geažil háliidedje ahte dážit galge

ásaiduvvot Álttávuona siskkit guovlluide. Eará sivva sisafárremiidda lei go guolli lei unnugohtán mearas ja šattai váttis birget rittus gos dážat juo ledje orron guhkit áiggi e.e. Sállanis. Álttávuona siskkit guovlluin lei eambo šattolaš eana ja buoret guohtun šibihiidda. Rittus eai birgen jus ii lean guolli. (Nielsen 1990: 105-106.)

Okta sivva dasa ahte manai guhkes áigi ovdal dážat ásaiduvve Finnmárkku vuonaide lei go sii balle sámi noaidevuodačehppodagas. Sámiid noaidevuodačehppodat lei leamaš dovddus juo vikiŋggaáiggi rájes (Nielsen 1990: 106).

Vuosttaš dáža sisafárrejeaddji fárrii Dálbmeluktii 1612: s dahje 1613: s. Das maŋŋil ásaiduvve vuosttaš dáža sisafárrejeaddjit Álttávutnii ja 1620 ledje 11-12 dáža bearraša orrome Álttávuonas. Sii orro Čoalmmis (Rognsund), Ladnesullos (Årøya) ja Dálbmeluovttas (Talvik). (Nielsen 1990: 110.) Dáža sisafárrejeaddjit bohte sihke riddoguovlluin Davvi- Norggas muhto maddái Lulli- Norggas. Ráját eai lean vel gesson ja čájehan dihte Dánmárkku- Norgga suverenitehta guvlui mearridii Christian IV hukset “Kongshus festning” Ladnesullui 1610. Sápmelaččat šadde de guođđit Ladnesullo. Ovdal ledje juo šaddan guođđit Dálbmeluovtta čáhkkehan dihte saji dáža sisafárrejeaddjiide. Minde (1982: 92-93) lea meroštallan ahte olmmošlohku Álttás 1690: s lea 270, ja dain leat sullii 150 sápmelačča. Logu lea gávdnan go lea olmmošlohkamiid ja vearrolisttuid guorahallan. Dán dramáhtalaš olmmošlogu njiedjama, 1601: s 340 sápmelačča ja 1690: s 150 sápmelačča, čilge son dainna ahte go lei unnán guolli mearas, de čuoza dat buot olbmuid Davvi-Norggas 1600- ja 1700- logus. Eará sivva dasa ahte sápmelaččaid lohku lei nie njiedjan sáhtta leat dat ahte sápmelaččat čiehkadedje vearrogaibideaddjin ja nu eai bohtán vearrolisttuide. Sápmelaččat ledje várra fuobmán ahte dážat Finnmárkkus besse dábálaš vearus 1683 rájes ja sis bisso vearromáksima dáfus sierrarievttit sápmelaččaid ektui gitta 1833 rádjai.

1694 vearrolisttu čájeha ahte sápmelaččat ledje jávkan guovlluin gos ovdal ledje orron ja ledje dál čohkkejuvvon guovtti báikái, “Eggescal finnebye” (sullii otná Bossogohppi) gos orro 19 bearraša ja “Korsnes og Komagfjord finner” gos orro 15 bearraša. Dalle orro 22 dáža bearraša Álttás.

1700-logus fas lassánii olmmošlohku mearkašan veara ollu. Dušše sámiet lassánedje sullii 150 olbmos 1690: s, 1058 olbmui 1801: s. Ovdal navde ahte olmmošlogu lassáneapmi bođii vuosttažettiin kvena ja dáža sisafárremis, muhto Minde (1982: 94) lea guorahallan dien áiggi girkogirjjiid ja gávdnan ahte riegeadusbadjebáza dagai 88 % olmmošlassáneamis dien áigodagas. Dasa lassan bođii vel sihke sámi, kvena ja dáža sisafárren. Oktiibuot orro 1801: s

1973 olbmo Álttá- ja Dálbmeluovtta suohkanis (Alte- Talvig sogn), 1058 sápmelačča, 351 kvena ja 505 dáža.

Kvena sisafárren álggii 1600-logus ja bisttii olles 1700-logu. Sihke dážat ja kvenat huksejedje orrunsajiid báikkiide maid sápmelaččat geavahedje, eiseválddit dohkkehemiin. Heitot jagit Davvi- Suomas ja Ruoŋas 1800-logus mielddisbuvttii ođđa kvena sisafárrema Álttávutnii 1800- logus. Guollás vuotna ja buorre bálká ruvkedoaimmas geasuhii olbmuid Áltái.

1825 – 1835 lassánii olmmošlohku Álttás 50 % su.1500 olbmos su. 3085 olmui, 1069 (35 %) sápmelačča, 714 (23 %) kvena ja 1302 (42 %) dáža (Nielsen 1990: 196). Váldosivva dán stuora lassáneapmái lei go álggahuvvui veaikeruvke Gávvtunii 1826. Veaikeruvke álggaheami geažil lassánii olmmošlohku sakka. Olbmot geat vuosttažettiin bohte Áltái ruvkebarggu dihte, bisánedje guvlui, čorgejedje eatnama ja ceggejedje dáluid, ja nu šattai dáža orrun Fállejogas (Tverrelvdalen), Eaibus (Eiby) ja Gávvvávžžis (Mathisdalen).

1845:s, ovdal go dáruiduhttin politihkka álggahuvvui ollásit, ledje Álttá- Dálbmeluovtta suohkanis 33 % sámít, 26 % kvenat ja 41 % dážat.

1930 álbmotlohkamis ledje oktiibuot 6384 olbmo Álttá ja Dálbmeluovtta suohkaniin ja 1772 (28 %) sis ledje sámít (Henriksen 2002: 8). Sápmelaččaid lohku lei ain 1930: s oalle stuoris muhtin giliin Álttávuonas, nu go omd. Liidnavuonain (Lerresfjordene) ja Šuovošluovtas (Kvenvik) (Eikeset 1998: 199).

Dasto čájehit 1970 álbmotlohkama logut ahte 1970 lei sámeigiella juo measta jávkan Álttávuona guovllus. Álttá ja Dálbmeluovtta suohkanat biddjuiga oktii 1964 ja 1970: s orro Álttás 11159 olbmo, 728 dáin olbmuin vástidedje ahte sis áhkku dahje áddjá humai sámeigiella, ja 928 olbmo vástidedje ahte sii eai dieđe maidege iežaset duogážis. Dát ferte leat garra dáruiduhttinproseassa boadus, muhto ferte maid rehkenastit ahte 1970-logu dieđut leat váilevaččat. (Aubert 1978: 40.)

3.3 Sii ledje heajubut go ii mihkkege- Mišuneren ja skuvla

Vuosttaš skuvllat Álttás álggahuvvojedje 1718- 1719 ja dat ledje sápmelaččaid váras. Vuosttaš skuvla dážaide álggahuvvui muhtumin gaskal 1729 ja 1734 ja guktuid skuvllaid ulbmil lei oahpahit risttalašvuoda álbmogiidda (Nielsen 1990: 269-270).

1700- ja 1800- logus lei čađat riidu sápmelaččaid oahpahusgiela dáfus. Thomas von Westen oaidnu lei ahte sápmelaččat galge oahppat lohkat iežaset gillii ja dan bokte oahppat risttalašvuoda. Dán oainnu dorjo Áltá báhpát, Morten Lund (1723- 1728), Knud Leem (1728- 1735) ja Johan Falch (1735- 1752). Dát golbma báhpa buoridedje maid oahppogirjedili Sámis. Morten Lund almmuhii vuosttaš Katekismusa sámegillii, Knud Leem ráhkadii earret eará sámi ABC ja sámi- dánskka sátnegirjji, ja Johan Falch ges jorgalii osiid Pontoppidana čilgehusain sámegillii. Diet girjjit adnojuvvojedje Áltávuona skuvllain sápmelaččaid oahpahusas.

1758:s álggii Hans Frugaard suohkanbáhppan Áltái ja son oaivvildii ahte sámi- ja kvenagiela geavaheapmi hehttii risttalašvuoda oahppama . 30 jagi manjil, 1777: s, vuostáiválddii báhppa Albert Jersin giitosiin 300 katekismuščilgehusa sámegillii, maid galggai vuovdit ja juohkit iežas báhpasuohkanis, muhto su manjisboahtti Christopher Garmann gal oalát biehttalii juohkimis dieid girjjiid, danin go dat su mielas livččii dagahan “ det finske Sprogs Opelskning”. Dan sadjái dáhtui son daid girjjiid dánskkagillii. (Thorvaldsen 1988: 24.)

Andreas Jørgen Fleischer barggai Áltá suohkanbáhppan 1837 rájes 1844 rádjái ja son doarjjui sáme- ja kvenagiela dievaslaččat. Son válddii atnui sihke sámi- ja kvenagielat girjjiid oahpahusas, earret eará Stockfleth čállán Áppesa, lohkanagirjji, Luthera uhca katekismusa ja biibbalhistorjjá. Muhto 1844:s biddjojuvvui Fleischera sadjái Julius Aars (1845-51), gii lassin suohkanbáhpaámmáhii maid lei sátnegođiheadđi ja stuoradiggeolmmái, ja son lei okta njunušolbmui geat garrasit barge oazžut giellapolitihka rievdat birrasii 1850:s. (Thorvaldsen 1988: 30.)

Norgga Stuoradiggi dagai vuosttaš dáruiduhttin mearrádusa 1848: s. Das ávžžuha Stuoradiggi ráđdehusa iskat vejolašvuoda oahpahit sámiide, erenoamážit mearrasámiide, dárogiela, iežaset čuvgehusa dihte (Hætta 1994: 112). Dáruiduhttinpolitihkka ulbmil lei assimileret sámiid ja kvenaid ja lei čadnon gievrras nátionálastáhta ovdánahttimii. Norga oačču sierra vuodđolága 1814: s ja šattai dehálaš hukset Norgga našuvnna ja dážaide šattai dehálaš bargun ovddidit dáža kultuvrra iige váldon moktege vuhtii ahte Norggas ledje maid eará nationalitehtat. Loahpageahčen 1800-logu nanni vel rasisma ja sosiáladarwinisma nationalisma. Rasisma vealahii olmmoščearddaid ja dán ideologiiija mielde ledje sámit ja sámi kultuvra dážaid ja dáža kultuvrra vuollásaččat. Sápmelašvuolta lei heitot, ja jus sámit galge ceavzit fertejedje šaddat dážan ja guođdit gielaset ja kultuvrraset (Hesjedal 2004: 7-18).

Stuoradiggi ášahii 1851 rájes bušeahhtapoastta, finnefondet, dárogieloahpahusa ja sápmelaččaid čuvgehusa olis dáruiduhttinguovlluin ja Áltá gulai álggu rájes dáruiduhttinguovlluide ja vaikko lei báikkálaš vuosttildeapmi dárogiela geavaheami vuostá skuvllas bággejuvvui dárogiella oahpahusgiellan skuvlii eiseválddit mearrádusaid mielde (Thorvaldsen 1988: 37). Bušeahhtapoastta galggai álggos geavahuvvot dáruiduhttit sámiid, muhto maidai kvenaid 1868 rájes. Ollu suoma sisafárren erenoamážit Nuorta- Finnmárkui dagai ahte riika sihkarvuolta fertii sihkkarastojuvvot, ja go ii lean diehtu goappá riika kvenat dorjot fertii sin dáruiduhttit nu jođánit go vejolaš. Sápmelaččaide, geat orro njealji riikkas, iige sáhttán luohhtit. (Eriksen ja Niemi 1981: 333.)

Dađistaga 1860- ja 1870- loguin čavgejuvvui dáruiduhttin vel eambbo go eiseválddiid mielas manai dáruiduhttin beare njozet. Okta vuohki nannet dáruiduhttima lei addigoahtit bálkálásáhusaid oahpaheddjiide geat olahedje buriid bohtosiid giellamolsumis. (Minde 2005: 9.) Mañemus skuvlabagadus bođii 1880:s . Dás čuočču ahte sámegiela ja kvenagiela oačču dušše geavahit oahpahas áibbas erenoamáš oktavuodáin jus mánát eai ipmirdan maidege. Sáme- ja kvenagiela ii ožžon hupmat bottuin ge. (Ibid.: 9.) Áltá skuvlakommišuvdna dohkkehii 1888: s báikkálaš skuvlabagadusa mas lei 1880 bagadus vuodđun. Dás daddjo ahte oahpahas “*foregaar i det norske sprog*”. Sámegiela ja kvenagiela oažžu dušše geavahit veahkkegiellan. (Thorvaldsen 1988: 36.)

Juolludeamit dáruiduhttindoaimmaide lassánedje ollu 1900-logu álggus. Duogážiin lei ain “Suoma ballu” ja nationalisma. Orru oalle imáš jurddašit ahte eatnigiella lei eiseválddit mielas dehálaš dážaide, muhto ii sápmelaččaide ja kvenaide. Seammás go skuvlainstruvssat gilde sáme- ja kvenagiela geavaheami oahpahas de nannejuvvui suopmaniid ja ođđadárogiela geavaheapmi Norgga skuvllain 1879: s ja 1885: s danin go eatnigiela geavaheapmi lei nu dehálaš oahppamii ja identitehtii (Johansen 2009: 59).

Dat ahte dárogielat skuvla ii lean nu buorre sámi- ja kvena mánáide čilge teaksta maid Reidar Helgesen muitala Altaboka 1988:s. Reidar Helgesen lea riegádan 1920: s ja muitala iežas skuvlavásáhusaid birra Joganjálmmi (Elvebakken) skuvllas. Joganjálmmi skuvllas ledje sihke dáža, kvena ja sámi mánát, ja oahpahusgiella lei dárogiella. Sullii bealli mánáin lei kvenagiella eatnigiellan. Su luohkás ledje vel 2-3 sámi máná geain lei sámegiella eatnigiellan ja earáin fas dárogiella. Reidar Helgesen muitala ahte skuvla lei hui heitot sámi ja kvena mánáide. Dasa ledje máŋga siva, muhto giella lei dat deháleamos siva ja lea áibbas čielggas ahte ollu mánát eai oahppan lohkat ja čállit skuvllas. Sámi mánáin lei buot vearrámus dilli muitala son, sii eai lean nu máŋggas, sis ii lean oktage geainna sáhtte searvat. Sii ledje okto, ja

fertejedje gierdat garra badjelgeahččama go sis lei arvat unnit stáhtus go kvenain. Sii ledje heajubut go ii mihkkege. (Helgesen 1988: 65.)

3.4 Atte midjiide odne min beaivválaš láibámet- Ealáhusláhki rievdá

Gáldot mat muitalit birgejumi birra Finnmárkkus 1600- ja 1700-logus muitalit ahte sápmelaččat birgejedje buorebut go dážat go sii ledje hárvánan birget guovllu luonddus, sii ávkkástalle luonddu eambo ja nissonat serve bivdobargguide vai birgeje (Minde 1982: 97).

1875:s guorahallojuvvo ealáhusvuogit siskkit Álttávuonas. Dán guorahallamis bohtá ovdan ahte sihke sápmelaččain, kvenain ja dážain ledje oapmedálut. Sámi dáluin ledje eambo smávvašbihat go dážain ja kvenain, ja sápmelaččain ledje maid eambo gusat go kvenain, muhto unnit go dážain. Dasto bođii ovdan ahte sápmelaččat ledje buohkat vuodđoealáhusas, ii oktage lean bálkáhuvvon barggus. Sihke kvenat ja dážat barge vuodđoealáhusas ja/dahje sis ledje bálkáhuvvon barggut industriijas. Measta eivve dážat ledje bálvalus virggiin. Dat čájeha ahte lei šaddan vealla olbmui nu ahte dážat gulle alimus sosiála jovkui ja sápmelaččat vuolimus. (Minde 1982: 97-98.) Mii lei dasto dáhpáhuvvan áigodagas gaskal 1700-logu, go sápmelaččat ain birgeje bures ja sullii 1850- logu rádjái? Minde (1982: 98- 102) čujuha golbma fáktorii mat fertejit váikkuhan sápmelaččaid ealáhussii ja birgejupmái. Vuosttažettiin dagai boazodoalu álggaheapmi stuora rievdadusaid sámi servvodaga ealáhusaide Álttá guovllus. Boazodoallu dagahii ahte sápmelaččaid ealáhusat beaškkehedje oktii. Ovdal ledje bohccot leamaš kollektiiva resurssa, muhto diet dilli rievddai ja bohccot šadde priváhta resursan muhtumiidda. Dat bággii mearrasápmelaččaid, geain mángasis ledje bohccot, juogo ollesáiggi bargagoahtit dahje heaitit bohccuiguin. Nubbe ášši mii váikkuhii sápmelaččaid resurssageavaheapmái lei ollu kvena ja dáža sisafárren mii mielddisbuvttii gilvuu eanaresurssaide ja bivdoguovlluide sihke mehciin, mearas ja Álttájogas. Goalmmát ja eanemus váikkuheadđi ášši lei 1775 eanajuolludanresolušuvdna. Dát resolušuvdna bealuštii eanadoalloberoštumiid iige beroštan sámiid eananvuoigatvuođain. Sámit šadde rivttiid haga ja olahat dihte doallelaš juridihkalaš rivttiid šadde doaibmat dego sisafárrejeaddjit, dego kolonistat iežaset guovllus. Eanapolitihkka šattai dehálaš dáruiduhtinfáktor. Erenoamážit 1800-logu gaskamuttu rájes go bándkoloanat adde ođđa vejolašvuođaid olbmuide, fatnasiid ja eanandoallorusttegiid oastimii. Mearrasápmelaččat fertejit dovdan eahpeluohttámuša sin etnistehta dihte ja lea danin álki ipmirdit ahte identitehtamolsun lei juo álgán 1800-logu gaskamuttus.

Eanavuovdinláhka mii bođii 1902 vealahii garrasit olbmuid. Dás daddjo ahte “eana galgá dušše vuvdot Norgga stáhtaborgárii gii máhtta hupmat, lohkat ja čállit dárogiela ja gii hupmá dárogiela beaivválaččat”. Dát láhka nihtá sápmelačča ekonomalaččat, jus ii luoba eatnigiela geavaheamis šaddá gillát ekonomalaččat dan dáfus ahte ii beasa oastit eatnama. Dán lága kommenterii dovddus politihkkár Isak Saba Skolebladet jearahallamis 1906: s :

«... der er opfundet en bestemmelse, som siger, at finnerne ikke skal få jord - deres egen jord, hvis de ikke taler norsk i hjemmene.»

Saba oaivvilda ahte dáruiduhttinpolitihkka dagaha ahte mánát ohppet systemáhtalaččat badjelgeahččat iežaset eatnigiela. (Lund 2010: lassečállosat).

1895 ja 1905 bohte ges mearráduusat sámi- ja kvena báikenamaid dáruiduhttima birra.

1900-lohku lei ovdáneami ja moderniserema áigi. Luottat huksejuvvo, telefon- ja poastabálvalusat álggahuvvo, bohte fásta feargaoktavuođat ja báikkálaš hálddašanorgánat ožžo eambo mearkkašumi. Teknihkalaš ovdáneapmi mielddisbuvttii fanasmohtoriid oastima ja viiddis moderniserema eanandoalus gos agronomat fitne giliin muitaleame ja bagadallame ođđa ja eambo effektiivva doaibmavugiid birra. (Bråstad Jensen 2005: 181.) Oassálastin ja váikkuheapmi dán ođđa servodahkii mii báhkii badjeli gáibidii dárogielmáhtu. Vai birget ođđa modeardna servodagas lei sápmelaččain bággu máhttit dárogiela. Dađi mielde go dáža servvodatinstitušuvnnat lassánedje mearrasámi guovlluide vásihedje sámit man stuora hehttehus dat lei jus eai hálddašan dárogiela go buot oktavuohta almmolaš ásahusaiguin dego suohkankantuvrrain, skuvllain ja bájkkuin dáhpáhuvai dušše dárogillii (Bråstad Jensen 2005: 181.)

Pomoragávppašepmi, mii lei gávppašepmi mii dáhpáhuvai 1700-logu rájes 1917 rádjái, lei dehálaš Álttávuona mearrasámiid birgejumái. Ruošša fatnasat bohte geasset ja lonuhedje jáfuid guliin. Dáinna lágiin ožžo mearrasápmelaččat jáfuid mat biste olles jagi guoli ovddas. Go pomoragávppašepmi nogai 1917: s čuožai dat mearrasápmelaččaid ekonomijai garrasit. Sápmelaččat ledje hárvánan ieža birget go ruoššain ožžo jáfuid eaige dárbbasan olus báikki (giehmánni. Pomoragávppašepmi heaittiheapmi mielddisbuvttii ahte sámit integrerejuvvo stuoaraservodahkii eambo ja etnalaš ja kultuvrralaš dovdomearkkat jávkagohte. (Eikeset 1998: 90-91.) Ollu mearrasámi gilit vásihedje geafivuođa ja heađi guovtti máilmmisoađi gaskka ja šattai maid dábálaš čatnat sámevuođa oktii geafivuođain. Mearrasápmelaččat bázahalle ekonomalaš ovdáneamis ja sámevuohta šattai geafivuođa sivvan. Olbmot ledje geafit dan dihte go ledje sápmelaččat. Beassan dihte eret árpmuhis dilis lei áidna čoavddus

šaddat dážan. Mearrasápmelaččaid giella ja kultuvra bođii garraset deattu vuollái go badjeolbmuid go sii orro dážaid siste ja sis lei eambbo dahkamuš dážaiquin ja ledje maid eambbo sorjavaččat dážain go badjeolbmot. Mearrasámiid goađit ovddastedje geafivuođa ja nuoskivuođa, seammás go badjeolbmuid lávut ovddastedje friddja ja eksotalaš nomádaeallima. Buot dát namuhuvvon áššit dahke ahte mearrasámit čihke sin etnalaš gullevašvuođa, hilgo giela ja buot mii gulai sápmelašvuhtii. (Bråstad Jensen 2005: 182.)

3.5 Du giella nu gievra lea- Giella jávká

Sápmelaččaid lohku lei ain 1930: s oalle stuoris muhtin giliin Álttávuonas, nu go omd. Liidnavuonain ja Šuovošluovtas (Eikeset 1998: 199). Maiddái eará giliin gos sápmelaččaid lohku lei stuoris nagodedje mearrasápmelaččat doalahit sáme giela oalle guhká. Ain hupme 72,3 % olbmuid Liidnavuonain sáme giela beaivválaččat 1930: s, 23,4 % hupme dárogiela ja 4,3 % hupme sihke sáme- ja dárogiela. Mearrasámi guovlluin lei dábálaš ahte olbmot máhtte máŋga giela ja hupme daid iešguđet dilálašvuodain, muhto seammás lei dáruiduhttin juo váikkuhišgoahtán giellageavaheami garrasit.

Olmmošlohkamat 1950: s sisttisdollet dieđuid giellageavaheami birra ja dat čájehit man guhkás dáruiduhttin lei joavdan. Dalle orro Álttá suohkanis 5464 olbmo ja sis hupme dušše 18 olbmo (0,33 %) sáme giela, 14 olbmo (0,26 %) kvenagiela, 19 olbmo (0,35 %) hupme sáme- ja dárogiela ja 40 olbmo (0,40 %) kvena- ja dárogiela beaivválaš giellan ruovttus. (Eikeset 2003.: 373.)

Knut Kolsrud dutkkai mearrasápmelaččaid dili Čoalmmis 1955. Dutkamusa loahppasánis dadjá e.e.:

“I Rognsund er ein vitne til slutfasen i utviklinga fra ein etnisk sermerkt folkesetnad av sjøfinner til norske fiskarar som støder seg på februk og jordbruk. Ein kan i dag faktisk reise det spørsmål om det i det heile går an å bruke namnet “sjøsamer” på dei som bur her ute. So vidt eg kan skjønne har uttrykket no inga antropologisk meining på grunn av den tvillause folkebladinga som er opphav til folkesetnaden i dag. Kulturelt og sosialt dekker heller ikkje omgrepet tilhøva slik dei er lenger, og når det gjeld målet, bare delvis” (Kolsrud 1955: 174).

Kolsrud čállá ahte assimilerenproseassa mii lea dáhpáhuvvan álggus lei váttis mearrasápmelaččaide go sii fertejedje heivehit sin ealáhusvuogi dáža vugiide. Boaittobealbáikkid dego Čoalbmii bázahalle álggus moderniseremis, muhto dál (1955) lea dilli buorrránan go olbmot leat ožžon buoret bargobiergasiid, buoret guollehattiid ja leat ovddideame eanadoalu ja šibitdoalu odđa vugiid mielde (Ibid.)

Kolsrud oaivvilda ahte Čoalbmii ja eará boaittobealbáikkid leat bisuhan mearrasámi dovdomearkkaid guhkit go eambo guovddáš báikkid, muhto assimileren lea liika čuočan garrasit Čoalmmis maid ja mearrasámi dovdomearkkat dego gákti ja giella leat jávkame. Ovddabealde sitáhtas oaidnit ahte olbmot Čoalmmis doalahedje gielaset oalle guhká. Kolsrud čállá ahte siskkit Čoalmmis orrot olu dážat ja doppe lea eanas dárogiella, muhto olggut guovlluin, nugo Bollus (Pollen) lea sámeigiella ain dábálaš. Nuoramus buolva lea álgán dárustit, muhto hupmet ain sámeigiella maid (Ibid.: 95).

Olmmošlohkamis 1970 bođii ovdan ahte 728 olbmot lei sámi gullelašvuotta. Dát lei oalle alla lohku jus buohtastahtá 1950 lohkamis muhto ferte muitit ahte eavttut ledje iešguđetlágánat. 1950 lohkamis galgai vástidit makkár giella atná beaivválaš giellan ruovttus ja 1970 lohkamis lei eambo sáhka gullelašvuotta birra. Dalle galge olbmot vástidit njeallje liigejearaldaga: 1. Lei go sámeigiella dat vuosttaš giella maid hupmet? 2. Lei go sámeigiella vuosttaš giella maid nubbi du váhnemiin humai? 3. Lei go sámeigiella vuosttaš giella maid muhtin du ádjáin dege áhkuin hupme? 4. Anát go iežat sápmelažžan? Sii geat miedihedje ovttá dán golbma vuosttaš jearaldagaide adnojuvvojedje olmmožin geas lei sámi gullelašvuotta. Vilhelm Aubert lea guorahallan loguid ja jáhkka mánggas geain lei sámi duogáš eai vástidan skovi go adnui heittogin leahkit sápmelaš. Dán duođašta su mielas dat ahte unnit olbmot leat miedihan 4.jearaldahkii go 1.jearaldahkii. (Aubert 1978:40.)

Go 1970 lohkat eai leat nu luohthahttit lea váttis dadjat gallis Álttávuona guovllus hupme sámeigiella dahje atne iežas sápmelažžan birrasiid 1960: s gitta 1989 rádjai. Dalle bođii Sámedikki jienastuslohku mii fas sáhtá addit juogalágan gova das man galle sápmelačča leat Álttá suohkanis. Almmolaš dáruiduhttinpolitihkka loahpahuvvui maŋgel soađi muhto dáruiduhttin olbmuid guovdu ii nohkan liikage. Okta sivva dasa lei eiseválddiid seammaláganvuodafilosofiija man ala odđa Norgga modeardna servodat lei huksejuvnon. Ulbmil lei loktet olles álbmoga seamma dássái, ekonomalaččat, sosiálalaččat ja kultuvrralaččat ja dákkár politihkalaš birrasis šattai váttis doalahit minoritehtakultuvrra. Ekonomalaččat šattai hehttehussan ja sosiálalaččat stigmatisearejeaddjin leahkit sápmelaš ja

danin válljejedje ollu sápmelaččat šaddat dážan nu jođánit go vejolaš. Sápmelaččat heite oahpaheamis sámegeiela mánáide go sii eai jáhkkan mánáid dárbbasit sámegeiela modernna servodagas. (Eikeset 2003: 374- 375.)

Terje Henninen čađahii Finnmárkku skuvladirektevrra ovddas ságastallama ohppiiguin Čoalmmis, Liidnavuonas ja Fielvuonas (Korsfjord) 1975:s. Jearahallamis bođii ovdan ahte mánát eai máhttán sámegeiela go váhnemat dušše dárustedje singuin vaikko gaskaneaset gal ain váhnemat sámástedje (Eikeset 2003: 375). Dát čájeha ahte váhnenbuolva ain sámástii 1970-logus muhtun báikkiin Álttávuonas. Muhto go dušše ollesolbmot geavahedje geiela, ja go sii vel eai lean nu máŋggas lei diedusge geiella dubmejuvvon.

Dattege čájeha Rasmussen (2005) masterbarggustis ahte sámegeiela buolvvaidgaskasaš giellasirdin ii leat goassege áibbas boatkanan Álttás. Válđoággan dasa navdá son lea dat ahte sámegeielagat ledje fárren Áltái guovlluin gos sámegeielas lei nannoset sajádat. (Rasmussen 2005: 100.)

3.6 Dálá dilli

3.6.1 Geat leat Álttá guovllu sámegeielagat dál?

Áltá oaččui gávpotstáhtusa jagi 2000. Álttá olmmošlohku lea lassánan jagis jahkái, ja Álttás ledje 2012: s 10000 ássi eambbo go 1964: s, dalle go Áltá ja Dálbmeluokta šattaiga oktan suohkaniin. Olmmošlohku Álttás lassánii 9 proseanttain 2005 rájes 2012 rádjái ja dat lea veahá eambbo go gaskamearalaččat olles riikkas. Álttá olmmošlogu lassáneapmi lea dagahan ahte Finnmárkku fylka lea muhtun muddui nagodan doalahit badjin olmmošlogu dan maŋemus golbmalogi jagi. (Severeide 2012: 34.). Olmmošlohku Álttás 01.01.18 lea 20635 olbmo.

Sentraliseren lea dagahan ahte ollu gilit leat measta guorranan go olbmot leat fárren guovddáš Áltái. Álttávuona árbevirolaš sámi giliin leat maid ollu olbmot fárren guovddáš Áltái. Ollu olbmuin Álttás lea sámi duogáš, muhto leat hui unnán árbevirolaš Áltálaččat váhnenbuolvvas geat leat sámegeielagat dán áiggi. Sii geat ain máhttet sámegeiela leat eanas boares olbmot.

Sámi suohkaniin fárrejit ollu olbmot Áltái. Deanus fárre stuorámus rávdnji Romsii, nubbin Čáhcesullui ja Áltái, ja de Osloi. Kárášjogas eanemusat fárrejit Romsii ja Áltái. Porsáŋggus vulget eanemusat Áltái ja nubbin Kárášjohkii. Láhpis fárre stuorámus joavku Áltái.

Guovdageainnus lea Romsii, Áltái ja Kárášjohkii gosa eanemusat fárrejit. (Rustad 2010: 148.)

Dát fárremat sámi suohkanin Áltái dagahit ahte ollu sápmelaččat geat dál orrot Áltás leat sámi guovlluid sisafárrejeaddjit ja sis lea dávjá nanu sáme giela máhttu.

Sámi giellaráđi iskkadeamis boahťa ovdan ahte ledje 1438 sáme gielaga Áltás 2000:s ja dat dagai 12 % álbmogis (Rasmussen 2005- čuovus 5.5). Dego Tromssa gávpojis (Solstad ja earát 2012: 105) lea sáme giella Áltás hearkkes dilis go lea nu unnán oidnosis beaivválaččat. Go boahťa Áltái lea dán áiggi galbejuvvon golmma gillii, dáro-, sáme- ja kvenagillii.

Maŋemus jagiid leat ihtigoahťan maid eambo galbbat sáme giellii dego Reašvutnii. Almmolaš vistit leat galbejuvvon sáme giellii dego Áltá joatkaskuvla, dearvvašvuodaguovddáš ja álbmotgirjerájus. Áltá Siida mánáidgárddis, duodjefitnodagas Graveniid Duodji ja turistafitnodagas Sámi Siida leat dušše sámi namat. Ávvir áviissas lea báikkálaš kantuvra Áltás. Sáme giela gullá ja sáhtťa dán áiggi geavahit eambo go ovdal ja feara gos, rámbuvrrain, vuoktačuohppi luhtte, doaktára luhtte jna. go leat sáme gielat bargit ollu bargosajiin. Muhto leat unnán sáme gielat asttuáiggearenat dahje sáme gielat deaivvadanbáikkít.

3.6.2 Sámedikki jienastuslohku muitala

Sámediggi ásaħii 1989:s jienastuslogu masa sii geat galge oassálastit Sámediggeválggain galge dieđihit. Olbmot geat leat, dahje geat válgajagi devdet, 18 jagi dahje leat boarráseappot, geat atnet iežaset sápmelažžan ja geain alddineaset dahje unnimusat ovttá váhnemis, ádjás, áhkus dahje máttarváhnemis lea dahje lei sáme giella ruovttugiellan besset čálihit iežaset jienastuslohkui (Pettersen 2012: 20). Dieđiheapmi jienastuslohkui lea vuoigatvuohta iige geatnegasvuohta ja ii oktage sáhte diehtit gallis sis geain lea dat vuoigatvuohta atnet dan vuoigatvuođa (Ibid.:20). Buohkat geat sáhtťaše čálihit iežaset jienastuslohkui eai soaitte dahkat dan. Soaitá leat nu ahte ollu olbmot geain lea mearrasámi duogáš eai gille šat burgigoahťit bajás dan duogáža maid buolvvat ovdal sin leat atnán nu ollu návccaid čiegadit. Muhtimat soitet maid dovdat ahte lea beare maŋŋit. Jus dat boares olbmot geat máhtte giela leat guođđán ja báikkis eai leat šat makkárge sámi dovdomearkkat báhcán, de eai dieđe šat gos galget ohcagoahťit ja mo galgá sáhtťit máhcahit identitehta mii lea jávkan.

Álttás lea 1989 rájes aivve lassánan jienastuslohku. Dán áiggi leat rievdan eavttut dasa ahte leat sápmelaš ja dat sáhtta mielddisbuktit ahte soitet gártat eanebut geat aktiviserejit ja dovddahit sámi identitehta sihke gávpogiin ja giliin (Pettersen 2012: 20). Ja ollu sisafárren Áltái sámi báikkiin dieđusge maid váikkuha dasa ahte Sámedikki jienastuslohku Álttás lassána.

Álttá jienastuslohku 1989- 2017

Jahki	Jienastuslohku
1989	178
1993	223
1997	316
2001	447
2005	780
2008 (juovlamánus)	869
2011	969
2013 (suoidnemánus)	1079
2015	1153
2017 (njukčamánus)	1220

Govva 3.1: Álttá Jienastuslohku 1989-2017 **Gáldu: Odd Mathis Hætta ráidu “Sametinget i navn og tall”, 1992, 1994, 1997, 2002 ja Sámediggi.**

3.6.3 Lágat mat suddjejit sámegeiela ja sámi kultuvrra Norggas

Norgga Stuoradiggi lasihii 1988:s čuovvovaš paragrafa Norgga vuodđoláhkii:

Lea stáhta eiseválddiid ovddasvástádus lámčit dili nu ahte sámi álbmot sáhtta sihkkarastit ja ovddidit gielas, kultuvrras ja servodateallimis (Vuodđolága páragráfa 110a).

Norgga stáhta ratifiserii ILO- konvenšuvnna nr. 169 1990:s. Ratifiseren nannii Sápmelaččaid eamiálbmotstáhtusa Norggas. Konvenšuvnnas leat mearrádusat álgoálbmogiid rievttis mearridit iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovddideami, oahppat iežaset giela ja

ásahit iežaset ásahusaid mat ovddastit sin go sis lea eiseválddiin dahkamuš (St. diđ. nr. 28: 32).

Láhka Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra (Sámeláhka) mearriduvvui fuolahan dihtii sámi álbmotjoavkku vuoigatvuođaid Norggas. Sámediggi ásahuvvui sámelága mearridemiin. Sámelága giellanjuolggadusat bohte lasáhussan sámeláhkii juovlamánu 21. beaivvi 1990. Sámelága mielde leaba sámeigiella ja dárogiella dásseárvosaš gielat sámeigiela hálddašanguovlluin. Dat mearkkaša ahte dáin guovlluin lea buohkain riekti oažžut bálvalusaid sámeigillii go váldet oktavuoda almmolaš ásahusain mat leat sámeigiela hálddašanguovlluid siskkobealde. Muhtun giellanjuolggadusat gusket suohkaniidda, ja earát ges stáhtalaš ja guvllolaš eiseválddiide. Deattuhuvvo (Ráđđehus.no) ahte Sámelága giellakapihttala mearrádusat leat vuollerádjegáibádusat. Buot almmolaš ásahusat ávžžuhuvvojit vuhtiiváldit sámeigielat geavaheddjiid, maddái viidát go mii lágas gáibiduvvo.

Áltá suohkan ii gula sámeigiela hálddašanguvlui. Fylkkasuohkana bokte gullá Áltá ankke muhtun muddui hálddašanguovllu lága vuollái. Njeallje davimus Fylkkasuohkana, Finnmárku, Romsa, Nordlánda ja Davvi- Trøndelága gullet buohkat sámeigiela hálddašanguvlui. Liika ii leat giella lahkage seamma ládje suddjejuvvon olggobealde sámeigiela hálddašanguovlluid go siskkobealde. Sámeigiela hálddašanguovlluin leaba sámeigiella ja dárogiella ovttárvosaš gielat. Dát mearkkaša earret eará ahte bargit báikkálaš dahje guvllolaš almmolaš ásahusain lea riekti oažžut virgelobi bálkkáin háhkamis sámeigielat gelbbolašvuođa go ásahus dárbaša dákkár gelbbolašvuođa. Mun dieđán Álttás sihke oahpaheddjiid ja dearvvašvuođabargiid geat leat geahččalan oažžut virgelobi bálkkáin lohkat sámeigiela, muhto eai leat ožžon dán vaikko sin mielas orošii sin ásahusas dárbu sámeigiela gelbbolašvuhtii.

Mánáidgárdelágas mii bodii fápmui oddajagimánu 1. beaivvi 2006, leat guokte mearrádusa mat earenoamážit gusket sámi mánáide:

Mánáidgárdeláhka § 2 Mánáidgárddi sisdoallu:

”Mánáidgárdi galgá váldit vuhtii máná agi, doaibmadási, sohkabeali, sosiálalaš, čearddalaš ja kultuvrralaš duogáža, dakko bokte sámi mánáid giela ja kultuvrra”.

Mánáidgárdeláhka § 8 Suohkana ovddasvástádus:

”Giellada ovddasvástádus lea, ahte mánáidgárdefálaldat sámi mánáide sámi guovlluin

doaimmá sámegiela ja kultuvrra vuodul. Eará suohkaniin galgá láhččojuvvot dili nu, ahte sámi mánát sáhttet sihkkarastit ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset”.

Mánáidgárdeláhka sihtá suohkaniid mat eai gula sámegiela hálddašanguovlluide lámččit dili nu ahte sámi mánát sáhttet sihkkarastit ja ovdánahttit gielaset ja kultuvrraset.

Buot sámi ohppiin vuodđoskuvllas ja joatkkaskuvllas lea vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegielfágas, vaikko gos Norggas sii orrot (Oahpahusláhka § 6-2 ja § 6-3). Sámegiela hálddašanguovlluin lea buot vuodđoskuvlla ahkásaččain vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegillii (Oahpahusláhka § 6-2). Olggobealde sámegiela hálddašanguovlluid sáhttet sámi oahppit oažžut oahpahusa sámegillii, muhto fertejit leat unnimusat 10 oahppi ovttá suohkanis geat gáibidit dan. Dat vuoigatvuohta bissu nu guhká go joavkkus ain leat unnimusat guhtta oahppi (Oahpahusláhka § 6-2). Dát oahppit galget oažžut oahpahusa Máhttolokten Sámi oahppoplána mielde (Oahppoplána láhkaásahus § 1-1 b).

Joatkkaskuvlla ohppiin lea vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegielas, muhto ii leat individuála vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegillii.

3.6.4 Sámi mánáidgárdefálaldat

Álttás lea leamaš sámegielat mánáidgárdefálaldat 1990 rájes. Álttá Siidda sámi mánáidgárdi lea beaktilis giellaoahppaninstitušuvdna Álttás. Mun lean ságastallan Álttá Siidda mánáidgárddi jođiheddjiin Sissel Varsiin ja son muitala ahte mánáidgárdi lea dan rájes go álggahuvvui 1990: s álo leamaš dievva, ja doppe leamaš guhkes vuordinlisttus.

Mánáidgárdejagi 2017/ 2018 leat 9 máná vuordinlisttus vaikko dán jagi leat lasihuvvon máná mánáidgárdesaji. Álttá Siida sámi mánáidgárdi lea priváhta mánáidgárdi maid eaiggáduššá ja doaimmaha Álttá sámi searvi. Mánáidgárddi ulbmil lea nannet ja ovddidit sámegiela ja sámi kultuvrra. Bargu sámi gielain ja kultuvrrain lea integrerejuvvon mánáidgárddi bargovugiide ja buot beaivválaš bargguide ja rutiinnaide. Buot bargit mánáidgárddis hupmet sámegiela, ja buot golbma ossodaga mánáidgárddis leat sámegielat ossodagat. Mánáid giellamáhttu lea iešguđet lánkai. Sis leat muhtin mánát geat eai ipmir bures sámegiela, ja muhtin dilálašvuodain lea dárbašlaš geavahit dárogiela veahkkegiellan dáidda mánáide, muhto beaivválaččat galget buot bargit dušše hupmat sámegiela mánáiguin. (Varsi 2017).

Álttás leat vel guokte mánáidgárddi gos leat sámi ossodagat. Oterfaret mánáidgárddis lea okta ossodat gos lea erenoamáš fuomášupmi sámegeilli ja kultuvrii ja dan ossodagas leat sámegeilat bargit, muhto ossodagas eai leat dušše sámegeilat mánát ja bargit. Nyland studeanttamánáidgárddis lea okta ossodat várrejuvvon mánáide geain lea sámi duogáš. Dán mánáidgárddis galget mánát beassat hupmat sámegeiela ja oahppat leahkit rámis iežaset sámi duogážin (Alta kommune 2016).

Álttá sámi váhnemat leat ollu jagiid ohcalan eambo mánáidgárdesajiid Álttá siidda sámi mánáidgárddis (Ávvir 07.09.2015) ja sii oaivvildit ahte dáža mánáidgárddiid sámi ossodagat eai leat doarvái buorit giela oahpaheami dáfus go vaikko dain mánáidgárddiin leat muhtun sámegeilat bargit ja mánát, de aŋkke vuottáhallá sámegeiella mii lea unnitlogugiella ja dárogiella šaddá dominerejeaddji giellan dain mánáidgárddiin (Altaposten 15.02.16).

Čuovvovaš skovvi čájeha sámi mánáid logu sámi mánáidgárdefálaldagain Álttás 2008- 2016:

Jahki	Álttá Siida	Oterfaret	Nyland	Oktiibuot
2008/2009	40			40
2009/2010	42	12		54
2010/2011	45	14	13	72
2011/2012	40	14	19	73
2012/2013	43	9	14	66
2013/2014	42	9	13	64
2014/2015	40	10	8	58
2015/2016	37	11	6	54

Govva 3.2: Sámi mánáid logut geat leat sámi mánáidgárddis ja dáža mánáidgárddiin sámi ossodagain Álttás 2008- 2016. **Gáldu: Alta Kommune 2016**

Loguin oaidnit ahte 2009 rájes leat juohke jagi leamaš badjel 50 máná sámi mánáidgárdefálaldagain.

3.6.5 Sámi skuvlafálaldat

Álttá skuvllain álggahuvvui sámegeielloahpahuš birraiid 1980 ja odne fállu sámegeielloahpahuš buot suohkana vuodđoskuvllain ja joatkkaskuvllas. Sámegeiela sáhtta lohkat vuosttaš- dahje nubbingiellan, muhto vaikko lea sámegeiella vuosttašgiellan de mearkkaša dat dušše dan ahte

sámegieloahpahuš lea sámegillii, ii fal ahte eará oahpahuš lea sámegillii. Dákkár oahpahuš lea Baker & Wright (2017) mielas láivves guovttegielat oahpahušmodealla.

Čuovvovaš skovvi čájeha sámegiellohppiid logu Álttá vuodđoskuvllain 2000- 2015.

Namma	Jahki	Davvisámegiella 1.giellan	Davvisámegiella 2. giellan 2	Davvisámegiella 2. giellan 3
Áltá	2014- 15	60	62	124
	2013- 14	49	62	124
	2012- 13	47	55	120
	2011- 12	43	69	117
	2010- 11	39	102	117
	2009- 10	39	84	121
	2008- 09	53	83	256
	2007- 08	41	103	252
	2006- 07	31	116	264
	2005- 06	14	123	0
	2004- 05	6	128	0
	2003- 04	0 (Boasttu rapporteren dán jagi, gč. Rasmussen 2005: 98)	117	0
	2002- 03	Unnit go 5	92	0
	2001- 02	Unnit go 5	79	0
	2000 -01	Ii registrerejuvvon	Ii registrerejuvvon	Ii registrerejuvvon

Govva 3.3: Sámegielloahppit Álttás 2000- 2015. **Gáldu:** GIS

Oahppoplána máhttolokten, bođii 2006: s. Máhttolokten oahppoplána buvttii vejolašvuoda lohkat sámegiela nubbingiellan 3, mii lea fáladat ohppiide geat eai máhte maidege sámegiela go álget sámegieloahpahušain vuodđoskuvllas. Ovdal čuvvo várra dát oahppit láivvit oahppoplána man namma lei “sámi giella ja kultuvra”. Mii oaidnit tabeallas ahte olles 264 oahppi válljejedje sámegiela nubbingiellan 3 skuvlajagi 2006- 07. Lohku lea njedjan ollu

álgojagiid rájes, muhto vaikko lohku lea njiedjan, leat liikká ollu mánát geat lohket sámegeiela nubbingiellan Álttás juoga maid ferte sáhttit dulkot dan guvlui ahte ollu ruovttut háliidit ealáskahttit sámegeiela.

Áltái álggahuvvui 2009: s sámegeielat skuvlafálaldat 2009. Dán fálaldagas lea sámegeiella oahpahusgeiella buot dahje eanas fágain ja dat lea beaktilis guovttegeielat oahpahusmodealla. Go leat unnimus logi oahppi geat gáibidit dákkár fálaldaga lea suohkanis geatnegasvuohta álggahit sámegeielat skuvlafálaldaga. Rekruteren sámi luohkkái dáhpáhuvvá vuosttažettiin Álttá Siidda sámi mánáidgárddis. Čuovvovaš skovvi čájeha galle máná ain leat gorgan Álttá Siidda sámi mánáidgárddis ja gallis leat álgán sámegeiela luohkkái dan rájes go luohkká álggahuvvui.

	Galle máná gerge Álttá siidda sámi mánáidgárddis	Galle máná álge sámi luohkkái
2009	9	8 oahppi 1. ceahkkái, 1 oahppi 3. ceahkkái ja 1 oahppi 6. ceahkkái = 10 oahppi
2010	6	0
2011	10	5
2012	10	5
2013	13	5 oahppi 1. ceahkkái ja 1 oahppi 4. Ceahkkái
2014	7	3
2015	12 (13)	10
2016	7	7 oahppi + 1 oahppi 4. ceahkkái
2017	6	0
2018		Dássáži, maŋŋel čáliheami: 0

Govva 3.4: Mánát geat gerge Álttá siidda mánáidgárddis ja mánát geat álge sámi luohkkái Álttás 2009-2017

Gáldu: Alta kommune 2017 ja Gorravári skuvla 2018

Skovvi čájeha ahte ledje dušše 8 máná geat bohte sámi mánáidgárddis sámi luohkkái dälle go dat álggahuvvui 2009: s. Sivva manne suohkan fertii álggahit fálaldaga lei ahte ledje 10 váhnema geat gáibidedje dan, muhto eai buohkat álgán vuosttaš luohkkái.

Sámegeielat skuvlafálaldat Álttás muittuha Fishman 4b skuvllaid (Fishman 1991:100). Sámi ja dáža mánát leat seamma skuvllas ja leat ollu oktasaš doaimmat mat dáhpáhuvvat eanas

dárogillii. Sámi luohkáid mánáid oahpahusgiella lea sámegiella, muhto skuvllas ii leat sámi hálddašepmi.

Skovvi čájeha ahte unnán váhnemat geavahit sámegielat skuvlafálaldaga. Dan sadjái bidjet mánáideaset lagasskuvllaide. Lagasskuvllain lea dárogiella oahpahusgiella, sámegiella oahpahuvo fágan muhtin diimmuid vahkus.

Skuvlajagi 2017/2018 ledje oktiibuot 19 oahppi geat álge čakčat sámegielat skuvlafálaldahkii, guovvamánus 2018 leat vel báhcán 16 oahppi go 3 oahppi leat sirdán eará skuvllaide dahje dárogielat luohkkái.

Oahppit leat juhkkon cehkiide ná:

1.ceahkki : 0 oahppi

2.ceahkki: 3 oahppi

3.ceahkki: 6 oahppi

4.ceahkki: 2 oahppi

5.ceahkki: 0 oahppi

6.ceahkki: 1 oahppi

7.ceahkki: 4 oahppi

(Gáldu: Gorravári skuvla 2018)

6 oahppi sámi skuvlla ohppiin leat dál nuoraidskuvllas. Sii vázzet sámi luohkás Álttá nuoraidskuvllas (Altaposten 11.11. 2017).

Skuvlajagi 2017/2018 leat Álttás:

Sámegiella 1. giellan: 36 oahppi dárogielat skuvllain + 22 oahppi sámi luohkain = 58 oahppi

Sámegiella 2. giellan dássi 2: 47 oahppi

Sámegiella 2. giellan dássi 3: 155 oahppi

Oktiibuot: 260 oahppi

Sámi luohkain leat 22 oahppi, sii ožžot eanas oahpahusa sámegillii. Eará 238 oahppi vázzet dárogielat skuvllain ja sis lea buot oahpahus dárogillii ja sámegiella fágan.

Loguin oaidná ahte oahppit geat lohket sámegiela 1.giellan leat lassánan ollu dáid jagiid. Skuvlajagi 2001- 02 ledje unnit go vihtta oahppi geain lei sámegiella 1.giellan vuodđoskuvllain Álttás ja 2017/2018 leat 58. Dát fertte mearkkašit ahte mánát ohppet sámegiela ruovttuin ja mánáidgárddiin.

3.6.6 Álttá sámi searvi

Álttá sámi searvi álggahuvvui 1972: s ja ledje Sis-Finnmárkkus ja Lulli-Sámis fárren olbmot geat álggahedje searvvi ja easka maŋnil searvagohte eami Álttásámit searvái (Josefsen 2005: 355). Álttá sámi searvi lea NSR báikkálaš searvi. Searvi eaiggáduššá Álttá Siida AS gos lea sihke Álttá sámi mánáidgárdi ja sámi kulturviessu. Álttá sámi searvi eaiggáduššá maid ovttas Álttá suohkanin Álttá sámi giellaguovddáža. Álttá sámi searvi doaimmaha ee. ollu iešguđetlágán kurssaid ja lágida juohke dálvvi Álttá sámi festivála ja guovvamánu 6. b. doaluid.

Duodjekurssat leat bivnnuhat ja ollu gávttit leat gorrojuvvon gáktegoarrunkurssain Álttás maŋemus moaddelogi jagi.. Eambo ja eambo árbevirolaš Áltálaččat atnigohtet Áltá-gávtti ja čájehit árbevirolaš biktasa bokte sámi gullelašvuoda.

3.6.7 Álttá sámi giellaguovddáš

Álttá sámi giellaguovddáš álggahuvvui golggotmánus 2006. Giellaguovddáža váldobargu lea ovddidit, nannet ja sealluhit sámi giela ja kultuvrra Álttás. Mearrasámi historjá ja báikkálaš árbevierut leat guovddážis Álttá sámi giellaguovddážis. Giellaguovddáš fállá iešguđetlágán doaimmaid dego giellakurssaid ja giellaarenaid sihke mánáide, nuoraide, ollesolbmuide ja vuorrasiidda. Sii barget maid kulturárbeođevtaiguin dego báikenammačoaggimin.

Mun lean ságastallan Giellaguovddáža beaivválaš jodiheddjiin Ina Marita Turiin erenoamážit daid fáldalagaid birra mat leat sámi mánáide ja nuoraide.

Mánáideahket lea sámegiela astoáiggefálaldat skuvlamánáide gaskal 1. ja 7. ceahki. Turi muitala ahte beroštupmi dán fáldalagii lassána jagis jahkái. Dán jagi leat 55 máná mielde mánáideahkedin. Giellaguovddáža mihttomearri mánáideahkedin lea ráhkadit sámegiela asttuáiggearena gos sámegiela mánát besset deaivvadit sámegiela birra. Turi muitala ahte

eaktu searvat mánáideahkediidda lea ahte mánát leat sámegiela. Dát fáldat galgá nannet sámegiela mánáid sámegiela. Turi jáhká ahte dákkár stuorra beroštupmi mánáideahkediidda bohtá das go sámegiela luohkát leat unnon, ja váhnemat ja mánát atnet de sámegiela astoáiggefáldaga hui dehálažžan go doppe besset sámegiela mánát deaivvadit ja oahpásmuvvat, gullat ja hupmat sámegiela ja nu ovddidit gielaset (Turi 2018).

Giellaguovddážiis lea maid muhtun jagiid leamaš jođus sullasaš prošeakta mánáide geat eai huma nu ollu sámegiela. Dađibahábut ii leat dát prošeakta jođus dán jagi.

Nuoraide gaskal 13- 18 jagi lágida Giellaguovddáš nuoraiddeaivvadeami. Dat leat iešguđetlágan kurssaid. Dain ii leat fásta áigi muhto leat feara goas ja kurssaide lea stuorra beroštupmi. Earret eará lea leamaš gáktegoarrun-, čoarveduodje-, márfun- ja veaskoarrunkursa ja musihkka workshop. Kurssat nuoraide leat guovtti gillii, mii mearkkaša ahte ii leat gáibádus ahte ferte máhttit sámegiela jus galgá searvat kurssaide.

Sámi lávlla lea mánáid- ja nuoraidkoarra mii bargá juohkelágan sámi musihkain. Koara bokte háliidit nannet sámi mánáid giellageavaheami.

Álttá sámi giellaguovddáš johtá maid Álttá 9. luohkáiin prošeavttain “Altas samiske kulturarv”. Dán prošeavtta bokte besset buot Álttá nuorat oahpásmuvvat Álttá sámi historjjáiin.

3.7 Čoahkkáigeassu

Álttás lea sámegiela buolvvaidgaskasaš giellafievrrideapmi leamaš báikkálaš árbevierru, muhto dát árbevierru álggii juo boatkanit 1900- logu álggogeahčen ja 1970- logus sáhtta lohkat ahte árbevierru áibbas boatkanii.

Revitaliserenbarggus lávejit báikkálaš árbevierut leat dehálaččat, dat lea okta fáktor, erenoamážit mii guoská motivašuvdnii. Go sámegiella lea leamaš olbmuid árbevirolaš giella válljejit ge várra ollu váhnemat sámegiela 3 mánáideaset skuvllas. Sámegielkursat ollesolbmuid várás leat maid beakkánat Álttás ja dan ferte sáhttit dulkot dan guvlu ahte olmuin lea miella ealáskahttit sámegiela.

Buolvvaidgaskasaš giellafievrrideapmi ii leat liika goassege áibbas nohkan Álttás, ja dat bohtá vuosttažettiin das go ollu olbmot geat bohtet guovlluin gos sámegielas lea nanu sadji

leat fárren Áltái.

Dán áiggi leat danin Álttá guovllu sápmelaččat árbevirolaš Áltálaččat, geain hui unnán olbmot máhttet sámegiela, ja sámii guovlluin fárren olbmot, geain lea nanu sámegiella.

Sámi mánáidgárdi, skuvla, Sámi searvvi ja giellaguovddáš leat lassin ruovttuide dehálaš rámmat jus galgá lihkostuvvat viidáset fievrridit sámegiela Álttás dán áiggi. Váhnemiid rolla šaddá välljet sámii mánáidgárdefálaldaga mánáide, ja sávvamis oazžut dan, ja dasto välljet sámegiela skuvlafálaldaga dahje sámegiela fágan skuvllas. Dat lea maid váhnemiid duohken searvat giellaguovddáša ja sámii servviid lágidemiide ja juohkelágan deaivvemiide ja doaimmaide mat nannejit sámii identitehta ja giela.

4. Teorehtalaš duogáš

Teoriija oasis čilgen álggos sániid eatnigiella, nubbigiella ja guovttegielatvuohta maid anán dutkamušas, čielggadan dihte makkár sisdoalu mun bijan sániide. Dasto čilgen muhtun teoriijaid mat leat geavahuvvon gielladiliid iskamii. Daid teoriijaid áiggun mun maid geavahit digaštallanoasis. Čuovvovaččat čilgen beaktilis ja láivves oahpahusmáliid mat leat geavahuvvon máilmmis nuppigiela oahpaheamis ja áiggun analysaoasis geahččat mo dát heivehit oktii dainna sáme-gielloahpahusain mii fállujuvvo Álttá skuvllain. Loahpas čilgen vel muhtun eará doahpagaidd maid geavahan barggus.

4.2 Eatnigiella ja nubbigiella

Tove Skutnabb-Kangas (1986: 50) ovdanbuktá njeallje iešguđetlágán *eatnigiella* definišuvnna maid mun lean jorgalan sáme-gilli.

KRITERIA	DEFINIŠUVDNA
1. Álgogiella	giella maid ovddemus oahppá (giella man bokte ásaha vuosttaš guhkit sánálaš oktavuoda)
2. Identifiseren	
a. siskkáldas	a. giella mainna ieš identifisere iežas
á. olgguldas	á. giella mainna earát identifiserejit du
3. Máhttu	giella maid máhttá buoremusat
4. Doaibma	giella maid atná eanemusat

Govva 4.1: Eatnigiella definišuvnnat (*S-K 1986: 50 mielde*)

Eatnigiella lea doaba mas leat ollu definišuvnnat. Skutnabb-Kangas (1986) mielde dat, mii olbmo eatnigiella lea, boahtá das makkár definišuvnna geavaha. Olbmos sáhttet leat mánja eatnigiella dan ektui makkár definišuvnna vállje. Ovdamearkka dihte lea eatnigiella dat giella maid álggos oahppa, álgogiella-kriteria mielde. Dasto sáhttá eará giella maid leat dan seamma olbmo eatnigiella vaikko máhttá dan giella unnán dahje ii obage, muhto jus identifisere iežas dainna gielain de lea dat eatnigiella identifiseren -kriteria mielde. Sápmelaččaid guovdu lea dát relevánta go ollu sápmelaččat dovdet ahte sis ii leat leamaš vejolašvuohta oahppat iežaset eatnigiella. Dasto sáhttá leat vel eará giella dán olbmo eatnigiella doaibma-definišuvnna mielde, jus son omd. orru eará riikkas ja atná eará giella eanemusat. Máhttu- definišuvnna

mielde sáhtta vel eará giella leat su eatnigiella, go máhttu- definišuvnna mielde lea eatnigiella dat giella maid máhtta buoremusat.

Majoritehtagielat mánáid eatnigiela lea álkit defineret buot dáid definišuvnnaid mielde go minoritehtagielat mánáid eatnigiela. Majoritehtagielat mánát ohppet majoritehtagiela ovddemus (1. kriteriá), ja dat lea giella mainna sihke ieža ja earát identifiserejit sin (2. kriteriá). Giella lea maid giella maid máhttet buoremusat (3. kriteriá) ja maid atnet eanemusat (4. kriteriá). Dieđusge sáhtta majoritehtagielaga gielladilli maid rievdat eallináiggis, omd. nu ahte atná ja máhtta eará giela buorebut maŋŋil eallimis. Minoritehtagielat mánáid eatnigiela lea dávjá dahje álo váddáset defineret buot dáid kriteriáid mielde. Jus minoritehtagiella lea giella maid ovddimus ohppet, de dávjá identifiserejit maid sihke ieža ja earát sin minoritehtagielain. Muhto go ellet majoritehtagielat servvodagas šaddá dávjá majoritehtagiella dat giella maid atnet eanemusat, ja dat fas mielddisbukta ahte dat maid šaddá giella maid máhttet buoremusat. Ja dákkár dilálašvuohta sáhtta maid dagahit ahte mánná álgá identifiseret iežas majoritehtagielain go eambo ja eambo vajáldahtta minoritehtagiela jus dan ii geavat nu ollu. Dávjá ii leat minoritehtagielagiin seamma vejolašvuohta oažžut bálvalusaid servvodagas iežaset gillii nugo majoritehtagiela hubmiin lea.

Olmmoš gii šaddá bajás guovttegielat ruovttus gos nubbi váhnen hupmá iežas giela, omd. sáme giela, ja nubbi fas iežas giela, omd. dárogiela, leat guokte eatnigiela álgogiela ja identifiseren definišuvnnaid mielde. Ja jus dilli lea nu ahte olmmoš maid beassá atnit guktuid gielaid beaivválaččat sullii seamma ollu de bissot olbmos maid guokte eatnigiela “máhttu” ja “doaibma” definišuvnnaid mielde. Dat lea dávjá niehkodilli minoritehtagiela hubmiid dáfus. Skutnabb- Kangas (1986: 30) lohka ahte prinsihpalaččat lea vejolaš ahte olbmos leat guokte eatnigiela buot njeallje definišuvnna mielde, muhto praktihkalaččat lea dábálaš ahte olbmos leat guokte eatnigiela dušše álgogiella ja identifiseren definišuvnnaid mielde.

Øzerk (2016: 23) vállje defineret eatnigiela doahpaga pedagogalaš lahkoniin, ahte eatnigiella lea giella/gielat maid olmmoš lea oahppan ovddemus, vuosttašgiella/gielat, ja maid ii leat vajáldahtán, muhto geavaha beaivválaš eallimis.

Dán barggus geavahan mun eatnigiela doahpaga dan čilgehusain ahte dat lea giella maid ovddemus oahppá ruovttus iežas lagamusain, dat lea giella mainna álggos gulahallá, vaikko maŋŋil eallimis sáhtta ge atnit eará giela eambo dahje/ máhttit eará giela buorebut. Eatnigiella lea mu mielas čadnon dovduide ja identitehtii. Dat lea min ruohtas, dat muitala geat mii leat. Sápmelaččat lávejit ge gohčodit sáme giela gollegiellan. Skutnabb-Kangas

(1986: 43) čállá ahte lea čielggas ahte ovttagielaidda, dahje nugo son dadjá “skuvla mánggagielaidda”, geat leat olbmot geat leat oahppan eará gielaide skuvllain, ja gean eatnigiella ii goassege leat leamaš áitojuvvon, sáhtta leat hui váttis ipmirdit ja dohkkehit dan árvvu maid mii, minoritehtat, bidjat eatnigillii. Ja dat lea dat mii dahká sin nu čalmmeheapmin ahte eai oainne ahte dulbmot minoritehtaid gielalaš vuoigatvuođaid.

Vuosttašgiela tearbma anán dán barggus eatnigiela synonyman.

Nubbigiella lea giella maid oahppá go juo máhtta eatnigiela/vuosttašgiela. Nubbigiella lea giella maid dábálaččat ii huma ruovttus, muhto dan oahppá eará sajis omd mánáidgárddis, skuvllas dahje lagasbirrasis. Dávjá lea nu ahte nubbigiella oahpahuvvo mánáid dihtomielalaččat go váhnemat háliidit ahte máná galgá oahppat nuppi giela.

Sámit ja eará minoritehtat fertejit oahppat majoritehtagiela nubbingiellan go dan haga eai birge (Øzerk 2016: 35). Sámi mánát, geat ohppet sámeagiela eatnigiellan ruovttus, ohppet riikka váldogiela nubbingiellan lunddolaččat lagasbirrasis, dárogielagiiguin, TV:s, internehtas jnv. Mánát, geaid váhnemat eai sámás, sáhttet maid oahppat sámeagiela nubbingiellan lunddolaččat omd. mánáidgárddis, skuvllas, lagasbirrasis, astoáiggefálaldagain jna. Dat lea dattege stuorra erohus das lea go riikka váldogiella vai sámeagiella mii lea nubbigiella maid máná galgá oahppat. Riikaid váldogielat birastahttet sámiid, ja daid lea bággu oahppat go dat leat stuorraservvodaga gielat. Sámegielain lea eará ládje, dat lea minoritehta giella, mas olggobealde sámi guovddáš báikkiid leat unnán báikkid, domeanat, gos dat geavahuvvo. Sámeagiela nubbingiela oahpahusa mihttomearri Norggas lea ahte oahppit galget šaddat doaibmi guovttegielagin.

Fága sámeagiella nubbingiellan galgá ovttas dárogiellafágain bidjat vuođu ohppiid doaibmi guovttegielalašvuođa ovdánahttimii, ja leat mielde addime ovttaskas oahppái máhtu, movtta ja oadjebasvuođa válljet sámeagiela gulahallangiellan (MLS06).

Máhttit nuppi giela, dahje máhttit gielaide, lea olmui riggodat. Minoritehtaide lea dehálaš oahppat iežaset árbevirolaš giela identitehta ja gullevašvuođa dihte iežaset álbmogii. Go máhtta giela de dovda maid kultuvrra buorebut.

4.3 Guovttegielatvuohta

Olmmoš lea guovttegielat go máhtta guokte giela muhto seamma go eatnigiela doahpagii leat guovttegielatvuođa doahpagii maid mánga definišuvnna. Mun lean jorgalan Skutnabb-Kangas (1986: 50) definišuvnnaid sámegeillii ná:

KRITERIA	DEFINIŠUVDNA
	Dat lea guovttegielat gii/ gean
1. Álgogiella	a. lea oahppan guokte giela iežas bearrašis unnivuoda rájes b. lea geavahan guokte giela bálddalaga gulahallangaskaoapmin unnivuoda rájes
2. Identifiseren a. siskkáldas b. olgguldas	a. identifisere iežas guovttegielagin/ geas leat guokte giela ja/dahje guokte kultuvrra (dahje oassi dain) b. earát identifiserejit guovttegielagin
3. Máhttu	a. máhtta guokte giela ollislaččat b. máhtta guokte giela eatnigiela dásis c. máhtta guokte giela seamma bures d. máhtta ráhkadit ollislaš áddehahtti cealkagiid nuppi gillii e. hálddaša muhtin muddui nuppi giela grammáhtalaš struktuvrra f. lea deaivvadan nuppiin gielain
4. Doaibma	g. geavaha (dahje máhtta geavahit) guokte giela (eanas dilálašvuođain) (iežas ja earáid sávaldaga ja servvodaga gáibádusaid mielde

Govva 4.2 Guovttegielatvuođa definišuvnnat (S-K 1986: 50 mielde)

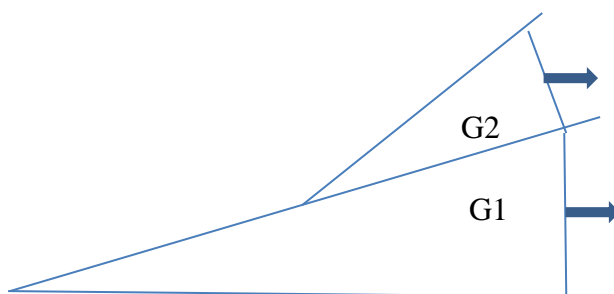
Guovttegielatvuođa definišuvnnain leat “máhttu” definišuvnnat váddásepmosat. Dat leat juogo beare “viidát”, nu ahte measta buot olbmot leat guovttegielagat, (nugo d, e ja f definišuvnnat orrot leame), dahje dat leat nu gáibideaddjit ahte vel gielat, maid olmmoš máhtta oalle bures, eai dohkkehuvvo (nugo a, b ja c definišuvnnat leat) (Skutnabb-Kangas 1986: 51). Ovdamearkka dihte a definišuvdna lea ahte galgá máhttit guktot gielaid ollislaččat. Dás sáhtta jearrat goas olmmoš máhtta giela ollislaččat, ja lea go dat oba vejolaš ge. Nubbi definišuvdna lea máhttit guokte giela eatnigiela dásis ja goalmmát máhttit guokte giela seamma bures. Dat lea maid gáibideaddji, go olbmot lea hárve vejolašvuohta vásihit buot

lágan áššiid guovtti gillii. Dávjá várra lea nu ahte olmmoš vásiha iešguđet áššiid iešguđet gillii. Ovdamearkka dihte vásihit sámi mánát Álttás dávjá skuvlaárgabeaivvi ja lagasbirrasa doaimmaid dárogillii ja ruovttu- ja bearašdoaimmaid sámegillii. Dat mielddisbuktá iešguđetlágán máhtuid sin guovtti gielas, ja sii eai soaitte máhttit buotlágan sániid guktot gillii. Golbma mañemus definišuvnna ges leat nu viidát ahte daid mielde vaikko gii lea guovttegielat. Olmmoš sáhtta veahkkeneavvuid vehkiin ráhkadit áddehahtti cealkagiid nuppi gilli, vaikko ii máhte dan giela, ja dán áiggi lea dábálaš gullat ja oaidnit ollu gielaid, muhto eat liika máhte gielaid. Olbmot sáhttet maid oahppat hálddašit muhtin muddui nuppi giela grammáhtalaš struktuvrra, muhto liika eai ipmir gal giela go gullet dan. Danin go guovttegielatvuoda definišuvnna leat hui iešguđetláganat, de lea ge Skutnabb-Kangas (1986: 53-54) mielas dárbbalaš čilget guovttegielatvuoda doahpaga juohke háve go dan geavaha vai ieš ja earát dihtet man birra lea sáhka.

Dán bargus go geavahan guovttegielatvuoda doahpaga, de oaivvildan ahte olmmoš lea guovttegielat go máhtta hupmat ja ipmirda guokte giela, nu go doaibma-definišuvnna čuožžu: dat lea guovttegielat gii geavaha (dahje sáhtta geavahit) guokte giela (eanas dilálašvuodain) (iežas ja earáid sávaldaga ja servvodaga gáibádusaid ektui).

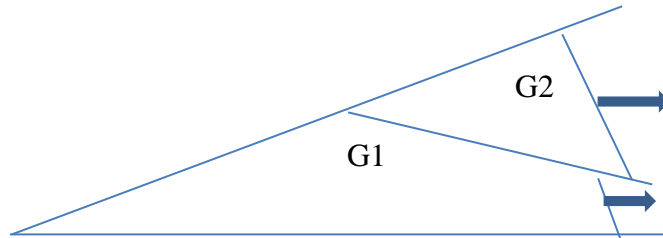
4.3 Additiiva ja subtraktiiva guovttegielat ovdáneapmi

Vuosttašgiela ja nuppigiela ovdáneapmi dáhpáhuvvá dan konteavsttas gos mánná bajásšaddá, lea mánáidgárddis ja/ dahje skuvllas. Additiiva guovttegielat ovdáneapmi lea go mánáid vuosttašgiela ovdáneapmi ii hehttejuvvo dahje bázahala vaikko mánnái addojuvvojit heivvolaš sosiála ja pedagogalaš eavttut nuppi giela ovddidit (Øzerk 1995: 22). Additiiva guovttegielatvuoda ovdáneapmi lea go nubbi giella lasihuvvo vuosttašgillii nu go govus vuolábealde čájeha:

Govva 4.3: Additiiva guovttegielatvuodta (Øzerk 2016: 102 mielde)

Subtraktiiva guovttegielatvuohta lea ges juste nuppe ládje go additiiva guovttegielatvuohta. Jus máná vuosttašgiella ii oáččo dan doarjaga maid dárbbáša vai ovdánivččii, ja baicca lea nubbi giella mii deattuhuvvo, ovdána nubbi giella ja vuosttašgiella ovdáneapmi bisána.

Govva 4.4: Subtraktiiva guovttegielatvuohta (Øzerk 2016: 105 mielde)

Subtraktiiva guovttegielatvuođa boadus lea ahte mánáid vuosttašgiella máhttu hedjona dan botta go ohppet nuppi giella ja sáhtta jus bistá guhká dagahit giellamolsuma.

4.4 Fishman áitavuloš gielaide meroštallan ceahkit

Joshua Fishman (1926- 2015) ovdanbuvtti 1991: s prográmma *Reversing Language Shift* mas GIDS- skála (*The Graded Intergenerational Disruption Scale*) lea guovddázis. Fishman skála lea typologijja mii lea vuosttažettiin ráhkaduvvon kártet minortehtagiella ollislaš dili, muhto skála dadjá maid juoidá dan birra mo giella dilli sáhtta rievdaduvvot ja makkár fáktorat dat leat mat leat mearrideaddjit vai oážžu dákkár rievdamas.

Fishman (1991: 81–114) ráhkadii ceahkiid mielde skovi mas árvvoštallá áitojuvvon giella ceavzinnávccaid. Fishman čilge giellamolsuma proseassan mas giella massá doaimmaidis, hálliidis ja gaskaomiid ceahkiid mielde. Ealáskahttin šaddá dasto vuohkin jorgalit proseassa dainna ahte gizzu fas daid massojuvvon ceahkiid.

Fishman geavahii Richter skála, mii mihtida eanandoarggástusa sturrodaga, mállen iežas ceahkkejuoguide. Richter skálas 8. ceahkki čájeha garraseamos eanandoarggástusa ja nu lea maid Fishman ceahkiin 8. ceahkki buot heajumus dilli mas áitojuvvon giella sáhtta leat, ja dađi badjelii beassá dađi unnit áitojuvvon lea giella. Rasmussen (2005) lea jorgalan Fishman ceahkiid sámegeillii ja mun ovdanbuvttán dás ceahkiid oaniduvvon ja heivehuvvon hámis.

8. ceahkki: Dušše muhtin boares olbmot, geat vel orrot guhkkálaga, máhttet giella. Jus giellamolsuma galgá dán ceahkis jorgalahttit ferte čohkket gielladieđuid dain boares olbmuin geat ain máhttet giella ja daid dieđuid vuodul geahččalit seailuhit giella.

7. ceahkki: Dušše olbmot geat leat nu boarrásat ahte eai šat oaččo mánáid máhttet giela. Sii geavahit giela gaskaneaset muhto eai leat oahpahan giela nuorat bulvii. Dán ceahkis lea dattege álkit jorgalahttit giellamolsuma go giella lea ain anus ja dán ceahki váldoulbmil lea oažžut nuoraid oahppat áitojuvvon giela nubbin giellan vai sii máhttet oahpahit dan viidáseappot mánáideaset ja dainna lágiin goargnut 6. ceahkkái.

6. ceahkki: Dán ceahki mihtilmasvuohta lea ahte ruovttuin oahpahuvo minoritehtagiella ja ahte gávdnojit báikegottit gos giella geavahuvo. Fishman rehkenastá guđát ceahki buot deháleamos ceahkin danin go giella sáhtá ceavzit vaikko ii olát bajit ceahkiide. Giella sáhtá ceavzit go dáhpuvu buolvvaidgaskasaš giellasirdin ja giella geavahuvo lunddolaččat ja eahpeformála vuogi mielde ruovttuin ja báikegottiin vaikko ii oahpahuvo skuvllas, ii geavahuvo almmolaš ásašusain ja medias. Muhto gielladilli sihkkarastujuvo go olaha bajit ceahkiide.

5. ceahkki: Dán ceahki mihttomearri lea lasihit lohkan- ja čállinmáhtu go giela árvi lohtana go máhtá lohkat ja čállit giela. Dán ceahkkái ii leat dattege dárbu Fishman mielas ovdalgiella lea sajáiduvvan dábaš njálmmálaš giellan.

4. ceahkki: Dáhpuvu lohkan ja čállinoahpahu vuolit dási oahpahuvo juogo 4a skuvllain mat muhtin muddui leat veahádatálbmoga hálddus dahje 4b skuvllain mat leat majoritehtaálbmoga hálddus. Fishman mielas 4a skuvllain lea álkit ealáskahttit áitojuvvon giela go dain skuvllain máhttet buorebut ovddidit olles kultuvrra. 4b skuvllain leat oasit oahpahuvo unnitloguálbmoga gillii.

3. ceahkki: Áitojuvvon giella geavahuvo bargoeallimis maid olggobealde lagasservvodaga. Majoritehta álbmot ferte geavahit veahádatgiella go fáallet bálvalusaid veahádatálbmogii priváhta, bealle almmolaš ja almmolaš ásašusain nugo poasttas, bájkkus, dearvvašvuođaguovddáži jna.

2. ceahkki: Áitojuvvon giella geavahuvo mediain ja almmolaš ásašusain vuolit dásis. Nuppi ceahki várálašvuohta lea ahte veahádatálbmot jáhkka bohtosiid stuorábun go leat ja atnet beare olu návccaid dáid doaimmaide ja dát doaimmat váikkuhit giela buolvvaidgaskasaš sirddašepmái.

1. ceahkki: Alimus ceahkki masa veahádatgiella sáhtá bohtit sierra stáhta haga. Giella geavahuvo juohke sajis, maid alit oahpus, muhto gilvala ain majoritehtagielain mas leat ain eanet resurssat. (Fishman 1991: 87- 109).

Davvisámi guovlu lea hui iešguđetlágan. Muhtun guovddáš sámi suohkanin dego Kárášjogas ja Guovdageainnus leat eanas mánát sámegiela. Riddoguovlluin Finnmárkkus ja Davvi-Romssas lea fas áibbas eará dili. Danin ferte juohkit davvisámi guovllu ja árvvoštallat gielladili suohkaniid- ja báikegottiid dásis jus Fishman cehkiid bokte áigu árvvoštallat giela dili iešguđet báikkiin. (Rasmussen 2007: 138.).

4.5 Unesco giellavitalitehta iskama málle

Unesco bivddii 2002/2003:s riikkaidgaskasaš lingvistta joavkku ráhkadit rámma man vuodul sáhtta árvvoštallat iešguđet gielaide dili. Dát “Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages” joavku ráhkadii vuogi man vuodul sáhtta árvvoštallat áitojuvvon gielaide áittadási. Artihkkalis “Language Vitality and Endangerment” ovdanbuktet ovcci fáktora maid ferte buohkaid árvvoštallat go galgá gávnnahit makkár dilis giella lea.

Easka go árvvoštallá buot dáid fáktoriid sáhtta dutkiid mielas árvvoštallat giela dili. Ii leat doarvái geahččat omd. dušše ovttá fáktora go sáhtta leat nu ahte juste dan fáktoris bohtá ovdan ahte giella lea dorvvolaš dilis, muhto eará fáktorat ges čájehit áibbas eará. Eanas fáktoriidda lea ráhkaduvvon skála mas leat vihtta ceahki maid mielde sáhtta árvvoštallat lea go giella dorvvolaš dilis, dorvvuhis dilis, áitojuvvon dilis, hirbmat áitojuvvon dilis, ollásit áitojuvvon dilis dahje jávkan.

Govva 4.5: UNESCO áitojuvvon gielaide árvoštallan fáktorat. **Gáldu:** UNESCO 2003. **Sámás:** Rasmussen 2013: 23.

Unesco uhkiduvvon gielaide listtus lea davvisámegiella merkejuvvon čielgasit áitojuvvon (definitely endangered) giellan.

Dás ovdanbuvttán ovttá fáktora maid geavahan digaštallanoasis.

Fáktor: Buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi.

Áittadássi	Gráda	Giellaservodat
Dorvvolaš	5	Buot ahkásaččat geavahit giella, mánáid rájes.
Dorvvuheapme	4	Muhtin mánát hállet giella buot domeanain. Buot mánát hállet giella muhtin domeanain.
Čielgasit Áitojuvvon	3	Giella hállet ovddimusat ollesolbmot váhnenbuolvva rájes.
Hirbmadit Áitojuvvon	2	Giella hállet ovddimusat vuoras olbmot áddjá-/ áhkubuolvva rájes.
Ollásit Áitojuvvon	1	Giella hállá muhtin boares olmmoš máttarváhnenbuolvva rájes.
Jávkan	0	Ii oktage hála giella.

Govva 4.6: Buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi. **Gáldu:** Unesco 2003:8 **Sámás:** Rasmussen 2005)

Unesco bargojoavku lea juohkán dorvvolaš dili guovtti sadjái, (5) ja (5-)

Dorvvolaš (5): Buot buolvvat hállet giela. Eará gielat eai áitte moktege, ja buolvvaidgaskaš sirdáseapmi orru leamen lávgat.

Stádis, liikká áitojuvvon (5-): Buot buolvvat hállet sámegiela eanaš oktavuodain, buolvvaidgaskaš sirdáseapmi ii leat boatkanan. Dattetge lea mánggagielatvuohta ovtta dahje eanet dominánta gielain rievidan saji dehálaš gulahallanoktavuođain. Fuobmá ahte mánggagielatvuohta ieš ii leat vealtameahttumit miige áitagiid gillii.

Dorvvuheapme (4): Eanaš, muhto eai buot mánát dahje bearrašat servodagas hállet giela vuosttaš giellan, muhto dat sáhtta leat ráddjejuvvon dihto sosiála domeanaide (dego ruktui gos mánát hállet váhnemiiguin, áhkuin ja ádjáin).

Čielgasit áitojuvvon (3): Mánát eai oahpa šat giela eatnigiellan ruovttus. Nuoramus hállit leat váhnemiid agis. Dán dásis váhnemat sáhttet hállat giela mánáidasaset, muhto dábálaččat mánát eai vástit dán gillii.

Hirbmadit áitojuvvon (2): giela hállá dušše vuorraset buolva, áhkut, ádját ja vel boarráset olbmot, váhnenbuolva dáidá ain áddet giela, muhto dábálaččat dat eai hála dan mánáidasas.

Ollásit áitojuvvon (1): nuoramus hállit leat máttarváhnenbuolvvas, ja giella ii geavahuvvo šat beaivválaš gulahallamis. Dát boarrásat dávjá muitet dušše oasáziid gielas, muhto eai geavat dan, dannego eai leat háleštallanskihpárat.

Jávkan (0): Ii oktage máhte šat hállat giela dahje muitte dan.

4.6 Beaktilis ja láivves guovttegielat oahpahusmállet

Colin Baker ja Wayne E. Wright (2017) earuheaba ovttagielat, beaktilis ja láivves guovttegielat oahpahusmálle. Mun geavahan dás Baker skoviid nu go gávnnan daid Torkel Ramussen nákkosgirjjiis (Rasmussen 2013: 37-38). Baker ja Wright girji *Foundations of bilingual education and bilingualism* 2017 lea guđát deaddileapmi ja lea vuosttaš gearddi go leat guokte čáli. Eará almmuhusain lea leamaš dušše Baker. Girji almmuhuvvui vuosttaš geardde 1993 ja das almmuhuvvui skovvi vuosttaš geardde.

OVTTAGIELAT OAHPAHUSMÁLLET				
Prográmmamálla	Mánná-kategoriija	Luohkkálanja Giella	Servodaga oahpahusulbmil	Gielalaš bohtosa ulbmil
GIELLAHÁVKADAN	Gielalaš minoritehta	Majoritehtagiella	Assimileren	Ovttagielašvuohta
GIELLAHÁVKADAN	Gielalaš minoritehta	Majoritehtagiella mas nuppi giela liigediimmut	Assimileren	Ovttagielašvuohta
SUDDJEJUVVON	Gielalaš minoritehta	Majoritehtagiella	Assimileren	Ovttagielatvuohta
ČUOLDIN	Gielalaš minoritehta	Minoritehtagiella (bákkolaš, ii leat vejolaš välljet)	Apartheid	Ovttagielašvuohta
LÁIVVES GUOVTTEGIELAT OAHPAHUSMÁLLET				
GASKABODDOSÁŠ MODEALLA	Gielalaš minoritehta	Minoritehtagiella álggos, ja maŋŋil majoritehtagiella	Assimileren	Buoremuddui ovttagielašvuohta
DÁBÁLAŠ MAJORITEHTA-OAHPAHUS JA VIERROGIELLA	Gielalaš majoritehta	Majoritehtagiella, muhto nubbingiella/ amasgiella fágan	Muhtun muddui gielalaš riggodat	Ráddjejuvvon guovttegielašvuohta
SIRREN	Gielalaš minoritehta	Minoritehtagiella (ii leat vejolaš välljet)	Stuorát friddjavuohta/ iešstivrejupmi	Ráddjejuvvon guovttegielašvuohta
BEAKTILIS GUOVTTEGIELAT OAHPAHUSMÁLLET				
Prográmmamálla	Mánná-kategoriija	Luohkkálanja Giella	Servodaga oahpahusulbmil	Gielalaš bohtosa ulbmil
GIELLALÁVGUN	Gielalaš majoritehta	Guokte giela ja deaddu lea nuppi gielas	Pluralisma ja gielalaš riggodat	Guovttegielašvuohta hupmamis ja čállimis
BISUHANMODEALLA	Gielalaš minoritehta	Guokte giela mas deaddu lea vuosttašgielas	Bisuheapmi, pluralisma ja gielalaš riggodat	Guovttegielašvuohta hupmamis ja čállimis
GUOVTTEGUVLLOT MODEALLA	Gielalaš minoritehta ja majoritehta seahkalaga	Minoritehta- ja majoritehtagiella	Bisuheapmi, pluralisma ja gielalaš riggodat	Guovttegielašvuohta hupmamis ja čállimis

GUOVTTEGIELALAŠ MAJORITEHTA- MODEALLA	Gielalaš majoritehta	Guokte majoritehtagiela	Bisuheapmi, pluralisma ja gielalaš riggodat	Guovttegielalašvuohta hupmamis ja čállimis
---	-------------------------	----------------------------	---	---

Govva 4.7: Ovttagielat, láivves- ja beaktilis guovttegielat oahpahusmállet. **Gáldu:** Baker/Wright 2017, **Sámás:** **Ánne Ristiinna Hætta, mu heiveheapmi 2017 deaddileami mielde.**

Vuosttaš giellahávkadanmodealla gohčodeaba Baker guovttos **Submersion Education**, ja dat lea dakkár oahpahusmálla gos minoritehtagielat mánát oahpahuvvojit majoritehta gillii. Soai čilgeba dán oahpahusmálla bassean̄na metaforain. Dan sadjái go veahá ain buokčalit nuppi gielas nugo dábálaš oahpahas de bálkestuvvo oahppi dákkár oahpahusmálliin njuolga fávlái ja vurdojuvvo ahte oahppá vuodjat nu jođánit go vejolaš almmá makkárga veahki haga. Bassean̄na giella lea majoritehta giella iige máná ruovttugiella. Minoritehtagielat máná gullá olles beavvi majoritehtagiela, dávjá ovttas eará ohppiiguin geat hálddašit majoritehta giela bures. Sihke ohppiin ja oahpaheddiin vurdo ahte hupmet dušše majoritehtagiela luohkkálanjas. Oahppit sáhttet juogo vuodjat, rahčat dege vuodjat. (Baker & Wright 2017: 201.) Baker ja Wright mielas dákkár oahpahusmálla lea heitot daningo máná šaddá hirbmadit rahčat ipmirdit oahpahusgiela seammás go maid galgá oahppat fágaid sisdoalu. Vaikko leat sihke mánát geat máhttet ja mánát geat eai máhte majoritehtagiela ovtta luohkkálanjas ii leat mihkkege ákkaid doavut ahte mánát geat eai máhte giela galget jođánit ja álkit oahppat majoritehtagiela mii lea dárbbášlaš jus galget nákcet oahppat dan mii gáibiduvvo oahppoplánain. (Ibid.). Lassin giellaváttisvuođaide sáhttet mánát geat fertejit čuovvut dákkár oahpahusmálliid bártidišgoahtit sihke sosiálalaččat ja dovdduid ektui go ii leat dušše ruovttu giella mii láitojuvvo muhto maiddái máná identitehta, ruoktu, kultuvra ja dávjá čearda (Ibid.).

Dát modealla muittuha hui ollu dan modealla mii geavahuvvui sámi mánáid guovdu dáruiduhttináiggis.

Nubbi giellahávkadanmálla lea **Mainstreaming with Pull-Out Classes**. Dán málla lea maid majoritehtagiella oahpahusgiella. Minoritehtagielat mánát vázzet dábálaš majoritehtagielat luohkás, muhto váldojuvvojit olggos dábálaš oahpahas muhtin diimmuid goas ožžot liige giellaoahpaha majoritehtagielas vai buorebut galggaše nagodit čuovvut oahpaha. Olggosváldin luohkái lea jáhkehahti ahte eará oahppit badjelgehččet minoritehtagielat mánáid sin váilevaš giellamáhtu dihte ja minoritehtagielagat eai soaitte oahppat

majoritehtagiela nu jođánit ja danin bážáhallet fágalaččat. (Baker & Wright 2017: 202-203.)
Guktot giellahávkadanmállin lea ulbmil assimileren ja boadus lea ovttagielatvuohhta.

Buoret vuohki go olggosváldin vuohki lea suddjenmálle, **Sheltered (Structured) Immersion**.
Dán málles leat oahpaheaddjit skuvlejuvvon oahpahit minoritehtaid majoritehtagillii ja
muddet oahpahasulbmiliid ohppiide geat eai vel leat nu čeahpit majoritehtagielas. Dan sadjai
go váldot olggos luohkkálanjas ožžot oahppit heivehuvvon oahpahusa iežaset luohkás ja
iežaset dábálaš oahpaheaddjis. Dákkár oahpahasumálle válljejuvvo dájvja praktihkalaš sivaidd
geažil. Omd. sáhttet muhtun USA skuvlaguovlluin hubmot badjel 100 iešguđetlágan giela ja
dákkár gielalaš mánggabealatvuodas lohket ollu skuvllat ahte guovttegielat oahpahusa lea
veadjemeahtun čadahit. Dattege, ollu dákkár mánggagielat skuvllain várra livčče dan muttos
ollu oahppit ahte galggašii leat vejolaš fállat guovttegielat oahpahusa. (Baker & Wright 2017:
203.)

Čuoldin málle **Segregationist Education** servodatulbmil lea apartheid ja boadus lea
ovttagielatvuohhta. Dán málles lea oahpahasgiella minoritehtagielat mánáide minoritehtagiella
ja eai sáhte válljet eará. Dákkár oahpahasumálle bokte eai oahpa minoritehtat majoritehtagiela,
mii maid lea fápmogiela, nu bures ahte sáhttet váikkuhit servodaga dahje gulahallat earáiguin
seamma servodagas doarvái bures. Dát oahpahasumálle lea oalle hárvu. (Baker & Wright 2017:
206.)

Gaskaboddosaš modealla, **Transitional Bilingual Education**, mihttomearri lea assimileren.
Dat earuhuvvo ovttagielat málliin dan dáfus ahte minoritehtagielat mánát gaskaboddosaččat
ožžot geavahit iežaset ruovttugiela dasságo hálddašit majoritehtagiela dan meare bures ahte
buot oahpahas sáhtta addot dušše majoritehtagillii. Oahpahasas lassána majoritehtagiela
geavaheapmi dađistaga ja iežaset giela geavaheapmi ges unnu ja loahpas jávká. Boadus lea
buoremuddui ovttagielatvuohhta majoritehtagielas. (Baker & Wright 2017: 206.)

Dábálaš majoritehtaoahpahas ja vierrogiella, **Mainstream Education with World
Language Teaching**, málle lea dábálaš oahpahasumálle ollu riikkain máilmmis. Dat lea málle
gos gielalaš majoritehta mánnájovkui oahpahasuvvo minoritehtagiella fágan muhtin diimmuid
vahkus. Dákkár oahpahasumálle hárvu buvttada ohppiide geat leat doaimmi guovttegielagat. Go
oahppit dušše gullet vierrogiela/nuppigiela diibmobeale beaivválaččat eai ge goassege muđui
lea boadus dájvja hui ráddjejuvvon máhttu vierrogielas vaikko lea leamaš vierrogiellaoahpahas
gaskal 5 ja 12 jagi. Dákkár oahpahasumálle ii deattut giellaoahppama muhto buohtastahtta
giellafága eará fágaiiguin dego historjjáin ja matematihkain.

Dattege ii heive engelasgielaloahpahus mii dáhpáhuvvá omd. Skandinavia skuvllain dán minstarii go ollu oahppit šaddet hui čeahpit engelasgielas vaikko dat lea amasgiella. Go lea motivašuvdna ja go gielas lea alla árvu, ja go giellamáhttu addá ekonomalaččat ja bargomárkana ektui ovdamuniid dalle várra lihkostuvvá amasgiela oahpahus buorebut. (Baker & Wright 2017: 208- 209.)

Sirren, **Separatist Education**, málle mielde oahpahuvojit minoritehtagielagat minoritehtagillii ja ulbmil lea ahte minoritehtas galgá leat eambo friddjavuohta dahje iešstivren. Boađus lea ráddjejuvvon guovttegielatvuohta. (Baker & Wright 2017: 209.)

Baker guovttos ovdanbuktiba dasto njeallje beaktilis guovttegielat oahpahasuáliid. Beaktilis oahpahasuáliid mihtomearri lea guovttegielalašvuohta sihke hupmamis ja čállimis ja guovttekultuvrralašvuohta. Muhtun skuvllaid ulbmil lea mánggagielašvuohta hupmamis ja čállimis ja mánggakultuvrralašvuohta. (Baker & Wright 2017: 215.) Beaktilis guovttegielat oahpahasuáliid deattuhit giellaoahppama seammás go oahpahit fágaid. Mánnájoavkkuin sáhtá leat minoritehta- dahje majoritehtagiella ruovttugiellan, muhto oahpahas deattuhuvvo minoritehtagiella. Buot oahpaheaddjit skuvllain leat guovttegielat ja buot gielat leat árvvusadnon. Skutnabb-Kangas ja Dunbar čálliba ahte albma giellasuodjalanprográmmain galgá minoritehtagiella geavahuvvot oahpahasgiellan unnimusat gávcci jagi (Skutnabb-Kangas & Dunbar 2010: 100).

Guovtteguvllot modealla, **Two-Way/ Dual Language**, lea oaivvilduvvon mánnájoavkkuide gos sihke minoritehtagielat ja majoritehtagielat mánát leat ovttas ja oahpahasgiella lea sihke minoritehta- ja majoritehtagiella. Buot mánát galget oahppat guktot gielaid. Oahpahasulbmil lea bisuheapmi, pluralisma ja gielalaš riggodat. (Baker & Wright 2017: 215- 223.)

Bisuhanmodealla, **Heritage Language Bilingual Education**, lea oaivvilduvvon minoritehtagielat mánáide ja galgá addit ohppiide vejolašvuođa ovdánahttit iežaset giela alla dássái. Bisuhanmodeallain lea eatnigiella várjaluvvon ja árvvusadnon seammás go mánát ohppet majoritehtagiela. Servodaga oahpahasulbmil lea bisuheapmi, pluralisma ja gielalaš riggodat. (Baker & Wright 2017: 224.)

Giellalávgun, **Immersion**, málle lea oaivvilduvvon majoritehtagielat mánáide. Dáid prográmmaid ulbmil lea ahte majoritehtagielagat galget šaddat guovttegielagin hupmamis ja lohkamis. Servvodaga ulbmil lea pluralisma ja gielalaš riggodat. Giellalávgun málles deattuhuvvo nubbigiella. Vuosttaš jagiid geavahuvvo dábálaččat dušše nubbigiella, dasto

maŋŋá 2-3 jagi 80% nubbigiella ja 20% vuosttašgiella golbma njeallje jagi ja nuoraidskuvllas beali áiggi goappá ge gielas, muhto dasa gávdnojit maid eará vejolašvuodát. (Baker & Wright 2017: 230- 231.) Málle lea dakkár maid sáhtta válljet, iige leat bákkolaš. Váhnemat válljejit dákkár oahpahusmálle, ja leat dávjá kultuvrralaš ja ekonomalaš ákkat válljema duohken. Mánát dákkár skuvllain eai bággehala hupmat nuppi giela, muhto ohppet giela lunddolaččat, lea measta dego vuosttašgielaoahppan. Skuvlla mánáin lea sullii seamma gielladuogáš. (Ibid.: 232.) Giellalávgunmálle álggahuvvui Kanádas ja iskkadeapmi doppe čájehii ahte oahppit geat čuvvo dákkár málle ohppe lohkat, čállit, hupmat ja ipmirdit nuppi giela njuovžilit juoga maid oahppit geat čuvvot árbevirolaš nubbigiella prográmma eai goassege daga. (Ibid.: 231-232.) Majoritehtagieldagiidda lea čájehuvvon giellalávgun beaktilis giellaoahppanmáliin.

Guovttegielalaš majoritehtamodealla, **Mainstream bilingual**, lea oaivvilduvvon majoritehtagielat mánáide. Oahppit ožžot oahpahusa guovtti (dahje eanet) majoritehtagillii (omd. engelasgillii ja japánagillii Japanis) ja ohppet guktot gielaid. Ulbmil lea bisuheapmi, kultuvrralaš pluralisma ja gielalaš riggodat. (Baker/ Wright 2017: 234- 235.)

4.7 Muhtun doahpagat

Giellamolsun mearkkaša ahte ovttá giela hubmit hupmagohtet eará giela beaivválaš giellan. Dávjá lea minoritehtagiella mas lea vuollegis stáhtus mii vuottáhalla majoritehtagillii mas lea alla stáhtus. Svonni (1993: 26) čállá ahte giellamolsunproseassas lea dábálaš ahte giella massá eambo ja eambo domeanid ja giellageavaheaddjit eai šat oahpa buot osiid giela struktuvrras. Giellamolsun sáhtta maid leat ovttaskas olbmo fenomena: minoritehtagiela hubmit molsot giela majoritehtagillii go unnán geavahit minoritehtagiela (Svonni 1993: 27). Mu dutkanguovllus lea dáhpáhuvvan giellamolsun sáme gielas dárogillii earret eará dáruiduhttinpolitihkka geažil. Dán barggus muitalan dan birra muhto váldogažaldat lea dáhpáhuvvá go ain giellamolsun sáme gielas dárogilli vai nagodit go Áltta sáme gielagat doalahit gielaset ja fievriddit dan viidáseappot mánáideaset.. **Giela doalaheapmi** lea go áitojuvvon giela hállit aŋkke válljejit doalahit iežaset giela dakkár dilis gos livččii vejolaš molsut giela (Hyltenstam & Stroud 1991: 9).

Giellamolsundilálašvuodain lea dábálaš ahte okta oassi olbmuin leat **semi- hállit** (semi-speakers). **Semi- hálliin** lea gielladuogáš mii dagaha ahte nagodit gulahallat sáme giellii, muhto sin giella ii leat ovdánan beare haga go leat beassan unnán geavahit ja gullat giela (Dorian 1981: 107).

Giellamolsuma jorgaleapmi lea Fishman (1991) doaba. Giellamolsuma jorgaleami ulbmil

lea olbmuid oažžut fas hupmagoahhtit giela mii lea jávkan dahje jávkame. Doaba **ealáskahttit** geavahuvvo buot viggamušain dahkat sámegiela eanet ealli giellan- sihke bossut heakka sámegillii dain guovlluin gos dat lea jávkan dahje jávkame, oahpahit sámegiela daidda geat eai máhte, ja váldit dan atnui ođđa domeanain dego mánáidgárddiin, skuvllain, mediain jna. (Rasmussen 2013:17-18).

Sámi mánáid oahpaheami ulbmil lea ahte sii galget šaddat doaibmi guovttegielagat. Jus dán ulbmila galgá nagodit olahit dárbbášuvvojit **gielladomeanat**, olbmot ja dilálašvuodát gos mánát besset gullat ja hupmat sámegiela.

4.8 Čoahkkáigeassu

Dán kapihttalis lean ovdanbuktán teoriijaid maid vehkiin sáhtta árvvoštallat gielladili dutkanguovllus. Mun lean välljen dovddus teoriijaid Fishman (1991) ja Unesco (2003). Dáin teoriijain leat oasis mat eai oro nu bures heiveme sámegiela dili guorahallamii Norgga bealde dán áigge daningo sámegiella máŋgga dáfus lea juo olahan rivttiid ja sajadaga servodagas mii lea hui dehálaš jus giella galgá seailut. Muhto dáid teoriijaid sáhtta liika atnit mu mielas go dat leat ávkkálaččat čájehit ovttaskas olbmuid giellaválljema, buolvvaidgaskasaš giellasirddašeami ja giellaservoša dehálašvuoda jus unnitlogugiella galgá seailut ja nannejuvvot majoritehtagielat guovllus.

Teoriija oasis lean vel čilgen doahpagaidd ja oahpahusmáliid mat geavahuvvojit miehtá máilmmi guovttegielat oahpahasas.

5. Dutkanhistorjá

Sosiolingvistihkka ja giellasosiologijja leaba oasis gielladiehtagis mat guorahallaba giela ja servvodaga oktavuoda. Go sosiolingvistihkka guorahallá giellavuogádaga ja dutká earret eará áššiid dego giela variašuvnnaid ja rievdadusaid de giellasosiologijas deattuhuvvo giellageavaheapmi servvodagas ja ii nu ollu giellavuogádat. Dábálaš giellasosiologalaš fáttát leat e.e. gielladoalaheapmi, giellamolsun, ealáskahttin ja guovtte- ja mánggagielatvuohta. (Todal 2002: 17). Mu bargu lea giellasosiologalaš dutkamuš go giedahallá giellageavaheami servvodagas. Dán kapihttalis áiggun čuovvovaččat ovdanbuktit muhtin dutkamušaid mat leat sáme giela dili birra ja main mun lean atnán ávkki iežan barggu čálidettiin.

5.2 Ruota skuvlamánáid sáme gielmáhttu

Professor Mikael Svonni iskkai sámi skuvlamánáid sáme giela máhtu Ruota bealde doavttirgrádabarggustis *Samiska skolbarns samiska* (1993). Svonni lea iskan mánáid gielalaš duogáža muhto su giellaiskama válđoášši lei iskat mánáid grammáhtalaš ja leksikála máhtu, muhto vai oažžut ollislaš gova mánáid giellamáhtus dahkkojuvvojedje maid ollu eará iskosat. Svonni čujuha muhtin fáktoriidda mat orrot leamen dehálaččat giellaoahppama oktavuodas. Su mielas lea vuosttašgiella dákkár fáktor danin go bohtosat čájehit ahte mánát geain lea sáme giella vuosttašgiellan máhttet giela buoremusat. Dat mánát geain lei ruotagiella vuosttašgiellan máhtte unnán sáme giela, eaige balljo hupman giela. Oahpahus maid sii ledje ožžon ii sáhte leat ovddidan sin giellamáhtu ja sin dilis sáhtii maid jurddašit ahte dakkár fáktor go motivašuvdna lea váikkuhan. (Svonni 1993: 178.)

Dat man ollu giella geavahuvvo lea mearrideaddji fáktor. Dat mánát geat leat unnivuoda rájes juo gullágohtán sáme giela, muhto liika eai máhte olus sáme giela leat hui unnán hupman sáme giela bearrašis ja olbmáiguin. Dáidda mánáide ii ge oro skuvlla sáme gieloahpahus mearkkašan ollu. (Ibid.: 175.)

Skuvllaid giellaoahpahus lea dehálaš fáktor. Mánát geat leat ožžon oahpahusa sáme giellii ja sáme gielas máhttet eambo giellahámiid go mánát geat eai leat ožžon dan, dahje leat ožžon dušše veahá oahpahusa sáme gielas. (Ibid.: 176.)

Mánáid gaskkas geat máhttet sáme giela hui bures sáhtta oaidnit erohusa sis geat vázzet sámeskuvlla ja sis geat vázzet ruotagielat vuodđoskuvlla dan dáfus ahte sámeskuvlla ohppiid giella lei eambo ovdánan go ruotagielat skuvlla ohppiid giella guovtti jearahallandilálašvuoda gaskkas. (Ibid.: 178.)

Gávdno čielga minsttar ahte mánat geain lea sámegiella vuosttašgiellan ja geat máhttet ollu sániid sátnelisttus ohppet ollu ođđa sániid guovtti jearahallandilálašvuoda gaskkas. Mánat geain lea sámegiella nubbingiellan ohppet maid ollu ođđa sániid, muhto seammás vajáldahttet dávjá eará sániid. (Ibid.: 66.)

Svonni gávdná ahte lea hui čielggas ahte giellageavaheapmi eará sajiin go bearraša siskkobealde váikkuha mánáid giellaovdáneami. Sámegiella lea minortehtagiella mii geavahuvvo unnán muđui servodagas iige oáččo doarjaga maid dárbbáša. Svonni mielas čájehit su bohtosat ahte sámegiella lea duodai áitojuvvo go 12-13 jahkásaš mánat geain lea sámegiella ruovttugiellan ja hupmet sámegiela olbmáiguin eai leat oahppan sojahanmorfologiija nu bures go vurdo dahje “vuxennormen” nu go Svonni čállá. Su mielas lea muhtin mánáin dakkár giellamáhttu mii lea dábálaš giellamolsundilálašvuodain. (Ibid.: 178.)

Giellamolsundilálašvuodas lea dábálaš ahte muhtun “válttis” hámit dahje hámit mat eai geavahuvvo nu ollu jávket álggos. Svonni bohtosat čájehit ahte maiddái mánat geat dávjá hupmet sámegiela eai geavat (dahje máhte) buot hámiid. Bohtosat čájehit omd. ahte duálahámit eai geavahuvvo seamma dávjá go singulára- ja plurálahámit ja muhtun mánat eai geavahan konditionála eaige diminutiiva ja Svonni jearrá ge leago nu ahte mánat geat eai huma doarvái sámegiela heitet geavaheamis váddáseamos/ unnimus frekveanta hámiid. (Ibid.: 180.)

Iskkadeapmi čájeha ahte mánat geain lea sámegiella vuosttašgiellan máhttet dássemolsašumi bures muhto dássemolsašupmi lea váttis mánáide geain lea ruotagiella eatnigiellan ja leat unnán geavahan sámegiela ovdal skuvlaagi (Ibid.: 157). Dát mánat rahčet maid máŋga eará morfologalaš aspeavttaiguin.

Svonni konkludere dainna ahte sámegiella lea duodai áitojuvvon giella Ruotas ja evttoha loahpas mii berrešii dahkkot vai sámegiella oččošii buoret ceavzinnávccaid. Dutkanbohtosat čájehit ahte intensiiva giellageavaheapmi lea dárbbášlaš vai mánáid giellamáhttu galgá ovdánit. Skuvlla oahpahas galggašii eambo deattuhit njálmmálaš giela. Giella ferte geavahuvvot maid eará oktavuodain go dušše giellaoahpahasas vai ovdána bures. Čájehuvvo ahte mánat geat leat ožžon oahpahusa sámegillii máhttet giela bures. Mánat geat eai huma sámegiela dahje geat máhttet unnán sámegiela fertejit skuvllas oazžut nana doarjaga ja skuvlla oahpaheadjit fertejit máhttit kártet man dásis mánáid giella lea go nubbingielagat leat dávjá iešguđet dásiin. Dat lea dan duohken man ollu sii leat gullán ja geavahan sámegiela.

Giella berrešii skuvllas geavahuvvot juohkelágán dilálašvuodain iige dušše giellaoahpahas vai mánát ohppet eambo sániid ja dadjanvugiid. Jus mánáin lea buorre sátneriggodat sáhttet geavahit sáme giela go hupmet iešguđet áššiid birra.

Svonni maid deattuha ahte lea dárbblaš ahte sáme giella geavahuvvo eambo medias ja girjjálašvuodas. Minoritehti giela dáfus, mii geavahuvvo nu unnán muđui servodagas lea erenoamáš dehálaš ahte mánát sáhttet gullat sáme giela rádios, geahččat sáme gielat tv-programmaid ja lohkat sáme gielat girjjiid.

Svonni mielas dáhpáhuvá hui čielgasit giellamolsun sápmelaččaid gaskkas Ruotas. Danin lea áibbas dárbblaš ahte giella oažžu buoret doarjaga servodagas ee. lágaid bokte, oahpaha ja obbánassinge kulturektora siskkobealde.

Giellamolsundilálašvuodas lea buolvaidgaskasaš giellasirdin mearrideaddji. Mánát geat bajásšaddet sáme gielain, dahje sihke sáme gielain ja ruotagielain, leat buorit eavttut ovddidit buori sáme gielmáhtu. Buoret sáme giel doarjja sihke mánáidgárddis ja vuodđoskuvllas galggašii maid addit vejolašvuoda mánáde geain ii leat sáme giella vuosttašgiellan šaddat guovttegielagin sáme gielas ja ruotagielas. (Svonni 1993: 180-181.)

5.3 Giellamolsun ja doalaheapmi Olmmáivákkis Gáivuonas

Áse Mette Johansen čállá giellamolsuna ja gielladoalaheami birra Gáivuonas girjjistis “Velkommen te` våres Norge” (2009) mii lea reviderejuvvon almmuhus su masterčállošis (2007). Johansen guorahallá mo vuos giella- ja identitehtamolsun 1900-logu mielde ja dasto fas revitaliserenáigi maŋŋá 1970 lea váikkuhan olbmuid Olmmáivákkis Gáivuona suohkanis. Munnje lei girji erenoamáš miellagiddevaš lohkaš go mun guorahalan maid mearrasámi guovllu gos olbmot leat massán sáme giela ja sámi identitehta. Johansen čállá ahte sápmelaččaid politihkalaš mobiliseren maŋŋá soađi lei vástáduš majoritehtaservodaga guhká bistán assimileren viggamušaide ja dáruiduhttin ja revitaliseren representereba dainna lágiin guokte vuostálasti arvosystemaid, maiddái gielalaččat (Johansen 2009: 193). Dáruiduhttináiggis gáibiduvvui ahte olbmot galge leat dárogielat dážat go ii lean dohkálaš leat sápmelaš ja hupmat sáme giela. Dát njuolggadus doaimmai goit almmolašvuodas. Maid olbmot dahke priváhta oktavuodain lei sin iežaset ášši. Ná šattai ovttá ládje vejolaš privatiseret sámevuoda, ja identitehtagažaldat šattai seammás áššin man birra olbmot eai hupman. Otnege hupmet giellamolsun buolvvat hárve dáid áššiid birra, dat leat sin maŋisboahhtit geat hupmet massiimiid birra go dáruiduhttin lea čuohecan sin eallimii maid hui

mánnga ládje, ee. dagahii dáruiduhttin ahte buolvvaidgaskasaš árbevierro- ja máhttofiervrideapmi bisánii. Boarrásat heite muitaleamis ja mánát ja mánáidmánát bajásšadde birrasis gos sáme giella lei ealli giella, muhto dat ii liika šaddan sin giellan. Sis ii lean vejolaš signaliseret sámi identitehta priváhta eallimis ge ja muhtimiidda buvttadii dat identitehtakriisa nuorran. Sii eai diehtán geat sii ledje, ledje go sii sápmelaččat vai dážat? Kollektiiva jaskatvuohta čiegadii vástádusaid ja ná sáhtta dadjat ahte dáruiduhttin čuožai garraseappot nuppi- ja goalmátbulvii go váhnen ja áhkku-/ áddjábulvii geat juobe priváhta eallimis hálddašedje sáme giella ja sámi kultuvrra. (Ibid.: 195.) Johansen čállá ahte jávohisvuohta sámi ovddešáiggi birra duodašta ahte dáruiduhttin lei fápmorihkkun. Olles álbmot ii oro jaska iežaset historjjá birra duššiid dihte. Stigmatiseren buvttadii jávohis joavkku gii heivehii iežas majoritehtaservodaga nationalisttalaš norpmaide. (Ibid.: 196.) Revitaliseren attii olbmuid vejolašvuođa hupmagoahtit, heaitit heahpaneamis ja baicce čevllohalla goahtit iežaset giella- ja kulturduogážin. Ollu olbmot Gáivuonas ledje vuordán ja dárbašedje revitaliserema. Olbmuid lei stuorra vuoitun ahte almmolašvuohta dohkkehišgođii sámi gullevašvuođa ja kultuvrra. Ollu olbmot leat ge hirbmat bures váldán vuostá ja atnigoahtán ávkki revitaliserenbarggus mánáidgárddis, skuvllas, bargosajiin ja kultureallimis. Eará oassi álbmogis ii fátmastan revitaliserema seamma ládje. Muhtin oassi álbmogis oaivvildii baicca ahte sii eai leat massán maidege eaige identifiseren iežaset revitaliserema minoritehtapolitiikka arvosystemain. (Ibid.:196.) Sii oaivvildedje baicca ahte lihkestuvvan giellamolsun lei sidjiide buorin ja ahte sii dan bokte leat lihkestuvvan skuvllas ja dáža majoritehtakultuvrras. Dáid olbmuid mielas ii lean buorre ahte Gáivuotna šattai guovttegielat suohkanin ja dás bohciidedje riiddut go olbmot balle ahte šadde stuorra rievdadusat dan dihte. Manjit áiggis leat riiddut jaskkodan go álbmot lea fuobmán ahte Gáivuonas ain lea sadji buohkaide. (Ibid.: 196- 198.)

Otne leat ollu váhneamat Gáivuonas geat háliidit oahppat fas sáme giella ja fievrredit giella iežaset mánáide. Sii háliidit ahte sin mánát galget oahppat dan maid ieža masse, ja sii jáhkket ahte dat lea riektá. Dan sadjái go “ii sámi- iige dáža” identitehta háliidit sii ahte sin mánát galget oazžut “sihke ja” identitehta maid de ieža sáhttet hálddašit nugo dáhttot go sturrot (Ibid.: 153). Vaikko lea stuorra hástalus rievdadit ruovttugiella dárogielas sáme giellii ja hupmagoahtit giella maid ieža leat oahppan kurssain de sii geahččalit dan dahkat go duođai háliidit revitaliseret giella (Ibid.: 150). Gáivuonas lea, nugo maid eará báikkiin gos giella lea jávkan, ovttaskas olbmuid duohkin seailu vai jávká go giella.

Ollu dain áššiin maid Johansen dás čállá leat oahpes áššit maiddá Áltá historjjá ektui, ja olles mearrasámi guovllus. Assimileren ja dáruiduhttinpolitihka dagahii ahte olbmot hilgugohte sámevuodasteaset. Sii heite oahpaheamis sáme giela mánáideaset ja eai šat hupman maidege ovddeš áiggi birra ja dát lei kollektiiva dahkku mii dáhpáhuvai miehtá báikegottiin. Yvonne Thomassen filbma *Familiebildet* (2013) ja Ellen Astrid Lundby filbma *Min mors hemmelighet* (2009) leaba goappašagat dokumentára filmmat mat čájeheaba mo olbmot čihke sámi identitehta ja fas mo sin mañisboahhtit ohcet sámi identitehta Áltá guovllus.

5.4 Mii nannii ja hehttii giellamolsuma jorgalahttima Norggas 1990-loguin?

Sámi Allaskuvlla professor Jon Todal dutkkai sáme giela geavaheami ja ealáskahttima doavttirgrádabarggustis *Jos fal gáhttet gollegielat – Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet* (2002). Todal lea guorahallan gielladili Norggas 1990-loguin. Todal informántajoavkkus ledje vuosttažettiin oahppit geain lei sáme giella nubbigiellaoahpahuš, sin váhnemat ja oahpaheaddjit. Todal guorahalai vuosttažettiin man ollu dát mánát gullet sáme giela ruovttuin, skuvllas ja mediain (Todal 2002: 11).

1990-loguin ollašuvve máŋga gáibádusa maid sámi politihkkarat ledje gáibidan. Bohte ođđa lágat mat galge ovddidit sáme giela, ja ođđa sámi institušuvnnat mat galge dahkat vejolažžan ollašuhttit ođđa lágaid intenšuvnnaid, álggahuvvojedje. Viidáseappot juolluduvvojedje eambo ruđat sámi giella- ja kulturdoaimmaide. Buot dát rievdadusat rievdatedje rámmaeavttuid sámi giela vitaliserema ektui. Ja Todal čállá ge ahte dát lei buot nu dehálaš ahte sáhtá dadjat ahte álggahuvvui ođđa áigodat sámi giellahistorjjás birrasii 1990. Son gohčoda dan vitaliserenáigodahkan. (Todal 2002: 68.)

Čađat 1990-logus lassánii ohppiidlohku sáme gielloahpahušas vuodđoskuvllas ja lea jáhkehahtti ahte eambo mánát máhtte sámástit 2000: s go 1990: s. (Ibid.: 101). Dát lassáneapmi ferte iešalddis čájehit ahte sámi váhnemat háliidedje ahte sin mánát galge oahppat sáme giela. Ohppiidlohku mánáid gaskkas geain lei sáme giella vuosttašgiellan lassánii 64 % 1990- 2000. Dát lassáneapmi dáhpáhuvai erenoamážit guovddáš sámi báikkiin. (Ibid.: 209).

Sámi bearrašat geat ledje molsugoahhtán dahje juo molson giela sáme gielas dárogillii válljehohte sáme giela nubbingielatoahpahuš mánáideaset ja dan dulko Todal nu ahte sámi

bearrašat háliidedje nannet bearraša giela, sii háliidedje jorgalahttit giellamolsuma (Ibid.: 210).

Dat ahte ohppiidlohku lassánii sámegielas, ahte eambbosat välljehohte sámegiela vuosttašgiellan ja ahte váhnemat välljehohte sámegiela nubbingiellan mánáideaset dahká Todal mielas vejolažžan hupmat giellamolsuma birra dego tendeansan sámii guovlluin Norggas 1990-loguin. Servodagas lei hállu jorgalahttit giellamolsuma, ja muhtimat nagodedje dahkat dan. Dattege ii lassánan sámegiela hubmiid lohku go ollu giliin gos giellamolsun sámegielas dárogillii lei joavdan guhkas jápme eambo sámegielháli boarrásat go nuorra sámegielhállit bajásšadde.

Oahppit geain lei sámegiella vuosttašgiellan 1990- loguin čuvvo beaktilis oahpahusmodeallaid, muhto ohppiide geain lei sámegiella nubbingiellan ii gávdnon beaktilis modealla 1990-loguin. Sii čuvvo oahpahusmálla gos sámegiella oahpahuvvui fágan muhtin diimmuid vahkus ja dat lea dokumenterejuvvon miehtá máilmmi ahte dákkár oahpahusmálla ii leat doarvái jus galgá oahppat minortehagiela. Láivves oahpahusmodealla sámegielas ii dahkan skuvlla beaktilis reaidun giellamolsuma jorgalahttimis 1990-loguin ohppiide geain lei sámegiella nubbingiella oahpahus. (Ibid.: 211.)

Sámegiella šattai almmolaš giellan Norggas 1990- logus ja dan dihte čuožžilii ođđa sámegiela bargomárkan ja lea lunddolaš jurddašit ahte dákkár áššit maid sáhttet váikkuhan váhnemiid giellaválljema mánáide. Sámegiela máhttu šattai ovdamunnin bargguide erenoamážit sámii guovddáš báikkiin. Liika deattuhedje váhnemat gullevašvuoda deháleamos motiivan dasa ahte háliidedje ahte sin mánát galge oahppat sámegiela. Váhnemiidda ledje “integratiiva” motiivvat deháleappot go “instrumentella” motiivvat. (Ibid.: 212.)

Media ii ovddidan giellamolsuma hupman veara go 1990- loguin gávdnojedje unnán sámegiela mediat (Ibid.: 213).

Eanas mánát geain lei sámegiela nubbingielatoahpahus 1996/ 97 eai sámástan ruovttus váhnemiiguin. Sivva dasa lei ahte ollu váhnemat eai máhttán sámegiela ja danin lei bearrašiid sámegielmáhttu hehttehus giellamolsumii. Maiddái ruovttuin gos váhnemat lohke iežaset máhttit sámegiela hupme dušše 30 % váhnemiin sámegiela mánáide. (Ibid.: 213.)

Go liika nu ollu váhnemat välljejedje sámegiela nubbingiellaoahpahusa mánáideaset čájeha dat ahte guottut ledje rievdan ja olbmot háliidedje ahte mánát galge oahppat sámegiela.

1990-logus ii lean dábálaš ahte bearrašat molso giela dárogielas sámegillii ruovttuin, muhto giella sáhtii aktiviserejuvvot eará ládje bearrašiin. Go ođđa mánát riegádedje rievdatededje muhtin bearrašat gielladábiid nu ahte sámegiela bearrašláhtut sámástišgohte mánáiguin. Muhto sii geat ledje hárvánan dárustit gaskaneaset jotke dainna. (Ibid.: 214.)

1990-loguin lihkustuvve muhtin bearrašat giellamolsumin dárogielas sámegillii. Dat ledje dakkár bearrašat geat ledje hupmagoahtán sámegiela ruovttuin ja sin mánát čuvvo beaktilis guovttegielat oahpahusmodealla skuvllas. Muđui čájehit Todal dutkanbohtosat ahte váhnemat eai hupman sámegiela mánáideaset ruovttuin nu ollu go livčče sáhtán iežaset giellamáhtu ektui. Skuvllat eaige deattuhan beaktilis guovttegielat oahpahusmodeallaid ja lassin lei ovttasbargu skuvlla ja ruovttuid gaska heitot sámegiella nubbingiellan fága ektui. Dát leat buohkat fáktorat mat hehtejedje giellamolsuma (Ibid.: 215).

5.5 Sáme giela seailun ja ealáskahttin Ohcejogas ja Deanus

Torkel Rasmussen čájehii iežas váldofágabarggus *Jávohuvvá ja ealáska* (2005) ahte sihke Deanus ja Ohcejogas lei giellamolsun sámegielas dárogillii ja suomagillii measta bisánan 2000- logu álggus. Rasmussen háliidii dutkat eambo dán guovllu danin go sápmelaččat dege eará álgoálbmogat hárvve nagodit jorgalahttit giellamolsuma. Iežas nákkosgirjijis *Go ealáska de lea váttis dápmat* (2013) dutká Rasmussen davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid Deanus ja Ohcejogas. Rasmussen guorahallá sámegiela ceavzinnávccaid njealji dásis, makro-, sámi servodat-, meso- ja mikrodásis. Makrodási birra čállá Rasmussen ee. ahte dálá sámepolitiikka sihke Suomas ja Norggas lea dakkár mii galgá suodjalit sápmelaččaid giela, kultuvrra ja servodateallima. Stáhtain leatge buorit áigumušat sápmelaččaid ja sámegiela hárrái, muhto guorahallamis aŋkke gávdná ahte leat áššit mat sáhtášedje nannet sámegiela buorebut, omd. ii láhtte Suopma ovttadássásaččat sámegiela ja ruoŋagiela veahádagain, ja ii Norggasge leat sámegielaigiin seamma láchkasuodjaleapmi go ruoŋagielaigiin Suomas. Ruoŋagiella lea nationála giella Suomas, ja nu ii leat sámegiella ii Suomas iige Norggas, muhto sámegiella lea ovttadássásaš giella riikagiela dihto guovlluin. Rasmussen mielas heajuda dat ahte stáhtat leat sirdán mearridanválddi sámegiela geavaheami birra mesodássái, omd. mearridit gielddat ieža man viidát geavahit sámegiela hálldahusas ja politihkalaš eallimis, ja leago sámegiella geatnegahtton fága vuodđoskuvllas, ásahtit go giellaguovddážiid ja giellabesiid dahje giellalávgunluohkáid mánáide geat eai máhte sámegiela. Stáhta lea lága ja njuolggadusaid bokte addán vejolašvuodaid dákkár doaimmade, muhto ii leat mearridan ahte gielddat galget čađahit dáid doaimmaid. Ja danne ii leat

giellamolsuma vásihan sámemánáin vuoigatvuohta beassat oahppat sámegiela beaktilis oahpahusmálliiguin. Rasmussen mielas sáhtá dulkot gielladili Unesco mihttára mielde nu ahte stáhta čadaha passiiva assimilašuvnna go ii leat čielga politihkka veahádatgiela guovdu ja fámolaš giella vuoitá almmolaš giellašiljuin. (Rasmussen 2013: 240.)

Sámi servodatdásis masa gullet ásahuvvon álbmotválljen orgánat, Sámedikkit ja sámegiela infrastruktuvra, váilevaš iešstivren geahnohuhtá sámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid, omd. lea gielddaid duohken iige sápmelaš álbmotválljen orgánaid hálddus galget go skuvllat válljet beaktilis guovttegielat oahpahusmálliid mánáidgárddiin ja skuvllain (Ibid.: 241).

Ollu doaimmat mat dutkiid mielas leat dehálaččat go galgá giela ovddidit leat ásahuvvon Detnui ja Ohcejohkii, muhto leat bealit mat heajudit sámegiela ceavzinnávccaid ja dát čuolmmat čatnasit ovddimusat dasa mo gielddat leat válljen ollašuhttit makrodási sámepolitihkka dain áššiin main gielddain lea mearridanváldi (Ibid.: 242). Eandalii vuhtto dát giellamolsun sámemánáid guovdu go Deanu gielddas dárogielat mánáidgárddiin ii fálo beaktilis guovttegielat oahpahus dáidda mánáide ja Ohcejoga gielddas ii fálo obage sámegiela oahppu suomagielat beaiveruovttuin. Skuvllas geavahit guktot gielddat láivves oahpahusmálliid oahpahit sámegiela suoma- ja dárogielat ohppiide. Boađus dákkár oahpahusmálliin lea dábálaččat ráddjejuvvon guovttegielatvuohta iige doaimmi guovttegielatvuohta nu go oahppoplánain lea ulbmil. Rasmussen dutkamušas boahtá ovdan ahte ollu mánát heitet sámegieloahpus go eai olat oahpahusa ulbmiliid. Guktot gielddain lea sámegiella eaktodáhtolaš fáladat maid oahppit eai dárbbas válljet. Dat maid heajuda sámegiela ceavzinnávccaid.

Rasmussen bohtosat čájehit ahte Deanu nuorat sámástit eambbo gaskaneaset go Ohcejoga nuorat ja Rasmussen jáhkka ahte dat boahtá das go Deanu gielddas leat sámegielat skuvllat, muhto Ohcejogas dollo sámegielat oahpahus suomagielat skuvllain. Fishman (1991) gohčoda Deanu modealla “a- skuvlan” ja Ohcejoga modealla “b-skuvlan” ja Fishman oainnu mielde lea “a- skuvllain” álkit ovddidit minortehtagiela go “b- skuvllain”. Deanu váhnemiid mielas leage maid skuvla eambbo doarjja sámegiela ovddideames go Ohcejoga váhnemiid mielas. Dutkanguovllus orru buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi dáhpáhuvvame eanas, muhto ii buot, ruovttuin main juogo nubbi dahje guktot váhnmata leaba sámegiela. Mánát geain eai leat sámegielat váhnmata, ohppet hárve sámegiela bures. (Ibid.: 248.)

5.6 Eará sosiolingvisttalaš dutkamušat

Risten Mustonen čielggada iežas pro-gradu barggus *Go dat ii goittotge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella. Giellatrauma ja sámegiela ruovttoluotta váldin* (2017) mo sápmelaččaide geat juogaman siva geažil eai leat álo sámástan lea geavahišgoahtit sámegiela. Mustonen čállá sámegiela massán sápmelaččaid giellatraumaid birra mat ee. bohtet das go sidjiide lea heahpat ja váivi go eai máhte/huma sámegiela mii rievtti mielde lea sin eatnigiella. Son čállá maid dan birra mo giellaservoša negatiiva láhtten sáhtta čuoheat ja jávohuhttit čuozáhatjoavkku sápmelaččaid geat leat lunddolaš oassi sámegiela ealáskahttimis.

Ulla Aikio-Puoskari (2016) girji *Gullos Sámeigiella!* lea ávkkálaš girji go das oahpásmuvvá sámegiela ealáskahttima buoremus vugiide ja stáhtaid politihkalaš linjjáide Norggas, Suomas ja Ruotas.

Carola Babette Kleemann (2015) lea doavttirgrádabarggustis guorahallan sámi mánáid stoahkangiela *Álttá sámi mánáidgárddis*. Son guorahallá guovttegielat mánáid rollastoahkama, ja atna guovttegielatvuoda ja dan ahte mánát besset ovddidit ja nannet goappašiid gielaid lunddolaččat rollastoahkama vuolde buorren.

Marit B. Henriksen (2002) lea váldofágabarggustis guorahallan Liidnavuona suopmana fonologiija.

6. Jearahallanmetoda ja diehtoaddiid välljen

6.1 Jearahallanmetoda

Čuolbmačilgehusa čoavdimii välljejin kvalitatiiva dutkanjearahallama ja lean jearahallan 9 sámegielat váhnenolbmo. Jearahallamat leat beallestrukturerejuvvon, mii mearkkaša ahte dutkis leat fáttát ja gažaldagat gárvát, muhto ságastallan lea friddja ja lea vejolaš rievdatit fáttáid vuoru, mo hábme jearaldagaid ja makkár lassijearaldagaid jearrá (Krumsvik 2014: 125). Mun jearahallen mu diehtoaddiid dálvet ja giđđat 2015. Mus lei jearahallanofelaš (mielddus 1) maid geavahin aktiivvalaččat muhto liika orui mu mielas jearahallan doaibmame dego ságastallan oahppásiid gaskkas mas lei mearriduvvon fáddá ja sihke dutkis ja diehtoaddis lei stuorra beroštupmi fáddái. Eanas jearahallamiid báddejin ja dat lei buorre vuohki. Álgo jearahallamiid in bádden, muhto čállen čoavddasániid ja cealkagiid jearahallanbotta ja de dopmen čállit jearahallamiid báhpirii go ollejin ruoktot. Muhtumin šadden ringet fas dáid olbmuid ja jearrat maid sii ledje vástidan. Danin lei buoret vuohki báddet jearahallamiid, ja ii oktage diehtoaddin vuosttildan báddema. Jearahallangiella lei eanas jearahallamin sámegiella, okta jearahallan doaimmai nu ahte mun jearahallen sámegillii ja diehtoaddi vástidii sihke sámegillii ja dárogillii ja guokte jearahallama ledje dárogillii, go diehtoaddit logaiga ártegin sámástit muinna geainna leigga hárrjánaan dárustit.

6.2 Diehtoaddiid välljen

Áltá lea guhká leamaš dakkár báiki gosa ollu olbmot leat fárren juohke jagi, ja ollu sápmelaččat leat maid fárren deike. Munnje lei dehálaš välljet sihke váhnenolbmuid geat leat Álttás eret, ieža bajásšaddan Álttás, ja dakkáriid geat leat fárren deike oaidnin dihti lea go erohus das mo sii jurddášit giela ja giellafievrrideami birra. Lean ságastallan ovcci váhnemin geat orrot Álttás, bearraša gielladili birra. Buot diehtoaddin ledje mánát vuoddoskuvllas dahje joatkkaskuvllas dalle go jearahallen sin. Muhtin diehtoaddin ledje mánát sihke skuvllas ja mánáidgárddis jearahallamiid áiggi. Golbma diehtoaddi leat Álttás eret, dat mearkkaša ahte sii leat riegeádan ja bajásšaddan Álttás. Vihtta diehtoaddi leat eret guovlluin gos sámegiella lea majoritehtagiella, ja okta fas guovllus gos sámegiella lea čielga minoritehtagiella nu go Álttás maid lea. Go lean välljen diehtoaddiid strategalaččat jáhkán sin bokte nagodit speadjalastit gielladili Álttás, vaikko eai leat nu mánaga diehtoaddi. Vaikko 3 diehtoaddi leat Álttás eret de

leat sis váhnemat geat eai leat Álttás eret, muhto leat gullevaččat báikkiide gos sámegiella lea nanus. Okta diehtoaddi lea mánga buolvva Áltálaš.

Mu barggus mas dutkkan sámegiela dili Álttás lean jearahallan olbmuid sin giellageavaheami birra. Sáhtta orrut imáš go in leat jearahallan ovttage mearrasápmelačča gii lea Álttás eret. Sivvan dasa lea go leat hui unnán mearrasámit geat leat ealáskahttán sámegiela ja geavahit dan beaivválaš giellan ruovttus. Ja go mu barggu ulbmil lei gávnnahit dan ahte nagodit go sámegielat váhnemat doalahit sámegiela ruovttugiellan šattai lunddolaš välljet olbmuid gean dihten leat sámegiela. Dutkat mearrasámiid ealáskahttinviiggamušaid Álttá guovllus livččii maid leamaš miellagiddevaš fáddá, muhto dás ii dahkko dat.

Eanas bearrašiin geaid lean jearahallan lea nubbi váhnen dárogielat, muhto golmma bearrašis máhttiba guktot váhnemat sámegiela. Bearrašiin, gos dušše nubbi váhnen lea sámegielat, lean álo välljen jearahallat sámegielat váhnema. Bearrašiin, gos guktot váhnemat hupmaba sámegiela, lean jearran sáhtta go nubbi sudnos vástidit mu gažaldagaid, juohke háve earret oktii dat šattai eadneváhnen. Danin šattai nu ahte mu diehtoaddin lea dušše okta áhčči ja gávccii eatni. Guokte diehtoaddi leaba oahppan sámegiela easka ollesolmmožin, nubbi lea Álttás eret ja nubbi fas eará guovllus Finnmárkkus gos sámegiela ii leat nanu sadji.

7. Dutkanmateriála ovdanbuktin

Dán kapihttalis ovdanbuvttán diehtoaddiid dieđuid. Vai seilluhit diehtoaddiid anonymitehta čálán dušše “diehtoaddi” ja ii leat vejolaš gávnnahit guđemuš diehtoaddi lea vástidan maid. Mun in ge čále gos guhtege diehtoaddi lea eret inge diehtoaddiid agi, muhto lean válljen diehtoaddiid geat leat Álttás eret, diehtoaddi gii leat eret eará dárogielat guovllus ja diehtoaddiid geat leat eret iešguđet báikkiin gos sámegeielas lea nanu sadi servodagas. Ledjen jurddašan juohkit diehtoaddiid golmma jovkui dan mielde gos sii leat eret, muhto in dahkan liika dan go ii orron vuhttome mihkkege erohusaid joavkkuid vástádusain nu go álggos ledjen vuordán.

Jearahallanofelaččas leat njeallje oasi. Álggos jearahallen mo diehtoaddiid gielladilli lei go sii ledje mánát/nuorat, dasto mo lei gielladilli dalle go sii ožžo mánáid- makkár giela válljejedje mánáide, mo lea bearraša gielladilli dál ja loahpas mo sii jáhkket sin mánáid gielladilli lea boahte áiggis (Mielddus 1). Go dás ovdanbuvttán materiála lean bidjan skuvlla vel sierra bajilčálan, go eanas diehtoaddit leat namuhan skuvlla váikkuhan mánáid gielladili.

7.1 Diehtoaddiid gielladilli mánnán

Okta diehtoaddi muitala sus leamaš áibbas sámegeielat ruoktu ja guktot su váhnemat sámasteigga álo suinna.

- *Ruovttus humaimet sámegeiela, skuvllas dárogeiela. Hupmen sámegeiela ja dárogeiela mánnán ja nuorran.*

Sus lei maid sámegeiella skuvllas sullii gaskadási rájes go rahpasii vejolašvuohta oažžut oahpahusa sámegeielas.

Diehtoaddi ii loga ovttage gieldan su sámasteamis goassege, muhto garvvii várra earáid gulu, vai sii maid galge ipmirdit humai giela maid buohkat ipmirdedje. Son logai iežas ovttá gaska mánnán/nuorran heaitán sámasteamis iežas bearraša mánáiguin ja nuoraiguin, go sii šadde bajás nu dárogielat birrasis, muhto ollesolmmožin leat fas sámástišgoahtán gaskaneaset. Mánnán/nuorran ii muitte iežas álgán sámástit ovttainge muhto ollesolmmožin lea álgán sámástit muhtumiiguin geat ieža leat álgán sámástit, geaid ovdal ii diehtán obage máhttit sámegeiela, ja lea vel álgán muhtumiiguin geat leat oahppan sámegeiela.

Eará diehtoaddi oahpai guokte giela oktanaga, etniin sámástii ja áhčiin dárustii. Áhči beali olbmot leat álo čájehan sámegillii beroštumi, sii leat leamaš hui posiitiivvat ja dainna lágiin dorjon su sámegiela oahppama ja geavaheami.

Son lei mánnán sámi mánáidgárddis ja sus ledje mánnán sihke sámegiela ja dárogielat olbmát. Go álggi skuvlii ii lean šat nu sámegiela biras. Ledje mánga jagi go ii lean nu sámegiela biras, muhto sus lei čađat sámegiella fágan sihke vuodđo- ja joatkkaskuvllas. Son ii loga iežas goassege heaitán sámasteami vaikko dalle nuorran ii lean giella álo nu nanus de aŋkke etniin álo sámástii.

- *In leat goasse áibbas heaitán sámasteami muhto muittán ahte lei unohas go fuolkkit moite mu sámegiela, jáhkán dan dihte oktii nuorran mearridin heaitit sámástii. Muhto ii šaddan gal nu go etniin lean aŋkke álo sámástan.*

Diehtoaddi muitala ahte ii leat goassege dovdan badjelgeahččanvuoda dan dihte go son lei sápmelaš, muhto dadjá ahte ii son lean nu aŋgir almmuhit ge sápmelašvuoda dalle nuorran.

- *Soaitán veahá čiehkkan, ja soittii veahá heahpat go eadni sámástii muinna go olbmát gulle.*

Mánnán ii muittá ovttaga goassege giellan gal su sámasteami, muhto ollesolmmožin gal lea vásihan ahte dážat gildet sámasteami go ieža eai ipmir.

- *Ja dál go lean ollesolmmožin šaddan lean vásihan ahte dážat eai gierdda go sámegiela hupmat, sii dovdet iežaset olggobealde go eai ipmir. Muhto munnje gal lea ártet hupmat dárogielat sámegiela giellan.*

Diehtoaddit muitaleaba ruovttu, sámegiela fulkkiid ja eará sámegiela dorjon sudno sámegiela oahppama. Diehtoaddit muitaleaba maid máinnasteami ja girjjiid dorjon sudno giellaoahppama.

- *Eadni lávii jorgalii girjjiid sámegillii, son lei viššal lohkat midjiide.*
- *In muittá logaimet go sámegiela girjjiid muhto mu eadni lei hui čeahppi máinnastit ja lávii lohkat girjjiid maid jorgalii dárogielat sámegillii. Ja biillas guldaleimmet luohte CD: id.*

Eará diehtoaddi ii oahppan sámegiela ruovttus vaikko sus lei nubbi váhnen sámegielat, 1970-logus lei dát dábálaš. Diehtoaddi lea ollesolmmožin oahppan sámegiela. Son muitala ahte son álo háliidii oahppat sámegiela.

- *Mun jurddašin juo mánnán ahte mus livččii miella oahppat sámegiela go de livččen sáhttán sámástit oambeliiguin ja vilbeliiguin, ja oažžut lagat oktavuoda fulkkiiguin. Mus lei sámegieloahpahus skuvllas, soittii álgán sullii gaskadásis go bođii dat vejolašvuohta. Ohppen veahá sámegiela skuvllas, ja maŋŋil válden mánga Davvin kurssa. Dasto go nuoramus mánná riegádii mearridin “dál, dahje ii goassege” ja ángen hupmat sámegiela mánnái.*

Eará diehtoaddi lea maid ollesolmmožin oahppan sámegiela. Bajásšattadettiin son ii diehtán ge ahte su váhneamat leigga sápmelaččat, go ii gullon goassege mihkkege dan birra sin ruovttus. Su bajásšattadettiin ii lean goassege su jurdagiin ahte son galggai oahppat sámegiela, dat ii lean oba lunddolaš jurdda ge. Son gávnnai sápmelaš guoimmi ja nu álggii sámegiel kursii muhto orui beare váttis. Muhto lei goit ožžon veahá vuođu. Go de fuobmái iežas sámí duogáža lohka šaddan eará motivašuvdna oahppat giela.

- *Dasto go maŋŋil fuomášin iežan sámí duogáža šattai eará motivašuvdna oahppat giela, go fuomášin ahte dat han lea mu iežan giella maid in leat ožžon vejolašvuođa oahppat.*

Son lohka iežas álgán sámástit go nuoramus mánná riegádii ja maŋŋil lea álgán sámástit ollu olbmuiiguin. Son sámásta sámegielagiiguin.

- *Ángen beaivválaččat hupmat sámegiela go nuoramus mánná riegádii ja ohppen giela mánnáin ovttas. Ná bessen hárhjehallat hupmat álkis sámegiela, geardut ja geardut seamma sániid ja dađistaga hupman šattai lunddolažžan. Dát lei mu mielas buorre vuohki oahppat giela.*

Muhtun diehtoaddit bohtet ruovttuin ja birrasiin gos sámegiella lei čielgasit váldogiella. Okta diehtoaddi oahpai vuos dárogiela mánnán, ja čieža jahkásažžan sámegiela go bearaš fárrii ruovttoluotta sámí báikái.

- *Mánnán lei dušše sámegiella, juohke sajis, ruovttus, skuvllas, olbmáiguin, fulkkiiguin.*

- *Sihke ruovttus ja skuvllas ja lagasbirrasis lei sámegiella váldogiella.*
- *Sámegiella lei ruovttu ja lagasbirrasa giella mánnán ja nuoran.*

Diehtoaddi gii mánnán oahpai sámegiela muitala maid sámii girjjiid, sámerádio ja sámii musihkka dorjon sámegiela oahppama, muhto ballu ahte ii galgan šaddat riektta lei ges hehttehus.

- *Sámegiela oahppama go mun ledjen mánná doarjjui sámii skuvla, olbmát, fuolkkat ja olles gilli, sámii rádio, sámii musihkka ja sámii girjjit. Dat mii hehttii lei ballu ahte in galgan máhttit doarvái bures hupmat.*

Diehtoaddit vástidedje ahte eai leat goassege gildojuvvon sámásteamis. Guovttis logaiba ahte eaba leat goassege njuolgut gildojuvvon, muhto leaba vásihan nuorran ja ollesolmmožin ahte olbmot geat ieža eai máhte sámegiela cuiggodit sámásteami go ieža eai ipmir.

Sii lohket ahte sii eai leat goassege garván sámegiela hupmamis muhto okta lohká iežas muhtumin heahpanan.

- *Muittán go oktii nu heahpanin go leimmet rámbuvrras Suomas ja eadni čurvii munnje sámegillii. Ja muittán maid ahte go finaimet dáppe Áltás lean heahpanan go mii humaimet sámegiela.*

Sii eai muitte ahte sii mánnán dege nuorran heite sámásteamis ovttainge, muhto ollesolmmožin gal leat heaitán ovdamearkka dihte olbmáiguin geat ieža eai šat sámás. Okta diehtoaddi logai iežas dál measta heaitán sámásteamis ja dušše sámástit mánáiguin ja boares olbmuiguin, eará sámegiela hupmet suinna sámegiela muhto son vástida dárogillii.

Eatnasat lohke iežaset álgán sámástit olbmuiguin geat leat oahppan sámegiela, ii mánnán muhto ollesolmmožin.

7.2 Gielladilli álgo váhnenáiggi- giellaválljen mánáide

Okta diehtoaddi muitalií ahte soai nuppiin váhnemin humaiga dárogiela gaskaneaset go vuosttaš mánná riegiid ja son álggi mánnái maid dárustit. Muhto de fáhkka fuobmái ahte

fertii sámástit mánnái. Su bearaš maid sámástišgođii mánnái ja mánná álggii ieš maid hupmat sámegiela. Sámevuolta lea álo leamaš sutnje hui dehálaš, vaikko lea dovdan vuostehágu:

- *Muhtimat lohke: “Maid dainna sámegielain?” Dovden veahá čihkosis lea ain dáruiduhttin.....*

Vuosttaš mánná álggii dárogielat mánáidgárdái ja heittii sámasteamis 2-3 jahkasažžan. Eará mánáide lea váhnen maid hupman sámegiela ja sii ledje sámii mánáidgárddis, muhto sullii skuvlaálggin agis leat buohkat heaitán sámasteamis.

- *Nuoramus rájái sámegiela go skuvlii álggii.*

Váhnen muitala iežas hupman sámegiela ruovttus dassá go nuoramus mánná dajai ahte son ii ipmir sámegiela. Dalle nogai sis sámegiella ruovttugiellan vaikko lei stuorra moraš váhnemii.

Eará diehtoaddi ges muitalii ahte soai humaiga ollu giellaválljema birra go vuosttaš mánná riegádii. Ja soai välljiiga dihtomielalaččat “okta olmmoš, okta giella” prinsihppa. Son humai sámegiela mánnái, ja dárogielat váhnen dárogiela. Soai leigga lohkan guovttegielatvuodá buriid beliid birra ja háliideigga ahte sudno mánná galgá oahppat goappašat gielaid. Mánná álggii hupmat sámegiela álggos, ja dasto dárogiela. Ovtta gaskka lei mánná dárogielat mánáidgárddis ja de vuhtii váhnen ahte mánná vajáldahttigodii sámegiela sániid. Dattege lea dát mánná ieš álo leamaš hui konsekveanta gielaid hárrái, hupma sámegiela sutnje ja dárogiela dárogielat váhnemii. Sudnos leat vel eará mánát. Maŋŋil go Áltái fárrejedje leat buot sudno mánát leamaš sámii mánáidgárddis. Mánáidgárdi, bearaš ja fuolkkit leat eanemusat dorjon sámegiela oahppama ja dat ahte lávejit fitnat bearraša guossis geat orrot báikkis gos sámegiella lea váldogiella. Dárogielat biras ges hehte sámegiela oahppama. Buot ránnját, lagasbirrasa stoahkanolbmát ja astuáiggedoaimmat leat dárogielagat.

Eará diehtoaddi ges ii loga hupman giela birra go vuosttaš mánná riegádii, go lei lunddolaš ahte son hupmagodii sámegiela ja áhčči ges dárogiela. Dearvvašvuodaguovddázis muitalii dearvvašvuodadivššár ahte guokte giela oahppan oktanaga dagaha ahte mánná ii oahpa gielaid nu jođánit. Diehtoaddi lohka ahte dákkár dieđu oažžut go aitto lea šaddan váhnen livččii sáhtán váikkuhit giellaválljema, muhto son lei dalle aitto lohkan guovttegielatvuodapedagogihka ja diđii ahte ii lean duohta nu mo dearvvašvuodadivššár logai. Son diđii ahte guovttegielatvuolta ii moktege hehte giellaoahppama. Son diđii maid ahte fertii leat hui konsekveanta ja álo hupmat sámegiela mánnái. Sudno giellaválljen orui

lunddolaš buohkaide, vaikko muhtumat imaštalle manne son dalle juo go mánná lei njuoratmáná, iige ieš vel hupman, maid eivve sámástii mánnái. Dat gal orui dárbbasmeahttun muhtumiid mielas. Dat geat máhtte sámegiela hupme sámegiela mánnái. Easkka go sudno mánát sturro vigge muhtumat dárustit mánáide go eai jurddašan sudno mánáid máhttit sámegiela. Buot mánát álge hupmat goappašat gielaid seamma áiggis.

- Dat manai áibbas girjji mielde.

Muhto sámi mánáidgárddi haga gal ii jáhke mánát livčče oahppan sámegiela. Dat lei - *alfa og omega*”. Dat mii maid doarjjui mánáid giellaoahppama ollu su mielas lei ahte sáhtte fitnat áhku ja áddjá luhtte gos lei dušše sámegiella ja eará sámegielat fulkkiid luhtte geat orro sámi guovlluin. Dat mii hehttii lei biras, buot ránnját ja olbmát ledje dárogielagat ja tv. Girjjit maid hehttejedje go ii šat jorgalan dárogielas sámegillii. Son gáhtá go álggii lohkat jitnosit dárogillii iige šat jorgalan girjjiid sámegillii go šadde váddáseappot. Váhnen lohká dalle jo váillahan eambbo buriid girjjiid sámegillii ja lávii dalle jurddašit ahte jus logi váhnema livčče buohkat jorgalan ovttá girjji sámegillii livččii das juo leamaš ollu ávki, livčče jođánit gártan girjjit. Hárjehallamat ja astoáiggefálaldagat mat buot ledje dárogillii maid hehttejedje giellaoahppama.

Okta diehtoaddi mitalii ahte son hupmá máná guovttuin sámegiela ja áhččeváhnen dárogiela.

- Giellaválljen lei áibbas lunddolaš, das ean goassege hupman maidege. Ja dat lei lunddolaš buohkaide munno bearrašiin.

Guktot mánát álggiiga hupmat guktot gielaid oktanaga. Dat mii doarjjui sudno mánáid sámegiela oahppama lei áhku, eará fuolkkit, olbmát ja mánáidgárdi.

Eará diehtoaddi mitalii iežas álgán sámástit go nuoramus mánná riegádii. Boarráseamos mánáin son hupmá ja lea álo hupman dárogiela, gaskkaleamos mánáin hupmá sihke sáme- ja dárogiela, ja nuoramusain hupmá sámegiela, vaikko mánná jođánit šattai čeahpit go váhnen sámegielas. Váhnen guovttos eaba leat goassege hupman das makkár giela galgaba hupmat mánáiguin. Sámegielat váhnen lea álo hupman dušše sámegiela mánáide, dat gal lei áibbas lunddolaš ášši, ja mu diehtoaddi lea ges dađistaga go oahpai sámegiela atnán dan eambbo ja eambbo ruovttus. Earret iežas beallalaččain, soai gal ain dárusteaba gaskkaneaset ja dat orru buot váddáseamos suinna sámástiŝgoahtit. Sudno mánát álge buohkat hupmat sámegiela ja buohkat leat leamaš sámi mánáidgárddis ja buohkat máhttet ja hupmet sámegiela. Sámegiela

oahppama lea earret ruovttu dorjon mánáidgárdi, olbmát ja bearaš. Sis lea barta sámi gilis gos dávjá fitnet ja doppe olbmot sámástit, ja dat lea maid dorjon mánáid giellaoahppama ollu. Soai sidaiga maid áddjá hupmat sámegeiela mánáide. Sii leat geavahan Áltá giellaguovddáža fáaldaga “mánáideahket”, mii lea deaivvadanbáiki sámegeielat mánáide. Ja álo searvan sámi álbmotbeaivvi doaluide Áltás. Diehtoaddi maid muitalii sámi rollamodeallaid leamaš dehálaš doarjjan sámegeiela oahppamis ja geavaheamis. Ipmirduvvo hui positiivan ahte omd. rámburbargit, doaktárat dahje amas olbmot hupmet sámegeiela mánáide. Dat mii lea hehtten mánáid sámegeiela oahppama lea dárogeielat biras.

Eará diehtoaddi maid muitala iežaska hupman giellaválljema birra go vuosttaš mánná riegádii. Diehtoaddi ii hupman ieš vel sámegeiela dalle, muhto nubbi váhnen lea sámegeielat. Ja sámegeielat váhnen lei hui diehtomielaš dán áššis ja didii ahte lea su duohken oahppá go mánná sámegeiela vai ii.

- *Son lei oaidnán earáid geat eai lean hupman sámegeiela mánáideaset ja háliidii ahte su mánát goit galge oahppat sámegeiela.*

Okta giella okta olmmoš doaimmai hui bures sin ruovttus go vuosttaš mánná lei unni ja son oahpai guokte giela oktanaga ja lei guovttegeielat. Ii seaguhan gielaid ge ovdal álggii mánáidgárdái ja eará mánáin gulai. Mánná lei jagi sámegeielat mánáidgárddis ja bisui guovttegeielagiin gitta dassá go álggii dárogeielat mánáidgárdái. Dan rájes ii leat šat sámegeiella leamaš sutnje beaivválaš giellan ruovttus ja lagasbirrasis. Vuosttaš máná giellaočcodeami oktavuodas ferte vel namuhit ahte go son lei unni de lei sámegeielat váhnen ollu ruovttus, mii dagahii ahte son gulai ollu sámegeiela ruovttus.

Nuppi mánás lea veahá earálágán giellahistorjá. Dalle go son riegádii ii lean sámegeielat váhnen šat nu ollu ruovttus ja boarráseamos ja gaskaleamos vácciiga goappašagat dárogeielat mánáidgárddis. Gaskaleamos mánná ii leat goassege hupman, dahje goit hui unnán hupman sámegeiela ruovttus.

Nuoramus mánnái humaiga goappašat váhneamat sámegeiela go son lei unni, ja son lei sámi mánáidgárddis. Su nannoseamos giella lei sámegeiella gitta dassá go álggii skuvlii.

- *De manne guokte vahku ovdal mánná molssui beaivválaš giela ruovttus sámegeielas dárogillii.*

Juste dan áiggi go nuoramus máná álggii skuvlii lei maid sámegiela váhnen hui ollu eret ruovttus. Giellalaččat dagahii dát ahte sámegiela geavaheapmi ruovttus beaivválaš giellan jávkái buori muddui.

Áššit mat leat dorjon mánáid giellaoahppama leat hui čielgasit leamaš sámi mánáidgárdi ja fuolkkit vaikko eai buot fuolkkit leat seamma dihtomielalaččat sámegiela ektui, muhto muhtin fuolkkit leat álo hupman dušše sámegiela mánáide ja de čatnet mánát sámegiela dan olbmui ja šaddet hupmat sámegiela suinna. Báikki giellaguovddáš lágida mánáideahkediid sámegiela mánáid várás gos bearraša nuoramus máná lávii leat ja dat maid doarjjui máná giellaoahppama. Ja oktii vásiheigga nuoramus mánáin ahte amas olmmoš doarjjui giellageavaheami.

- *Muittán maid fearána go moai nuoramus mánáin oktii leimme rámbuvrras ja sámasteimme gaskaneamet. De amas nissonolmmoš rámpui máná ja logai su čeahppin ja lihkolažžan go máhtii sámegiela hupmat. De gal máná báittii dego beaivi, go lei rámi ožžon sámegielageavaheami ovddas amas olbmos. Dát duođai loktii su iešdovddu.*

Dárogielat biras ges lea hehtten giellaoahppama ja geavaheami.

Okta eará diehtoaddi muitalii maid hui iešguđetlágan giellahistorjjáid su mánáin.

Boarráseamos mánát leaba álo hupman sámegiela, muhto nuoramusat eanas dárogiea. Go vuosttaš máná riegádii oruiga soai mánáin sámi gilis ja máná oahpai sámegiela vaikko lei dárogielat mánáidgárddis. Boarráseamos máná lea álo hupman ja hupmá ain sámegiela. Nubbi máná lei sámi mánáidgárddis Álttás ja sus leat álo leamaš ollu sámegiela olbmát. Son maid hupmá ja lea álo hupman sámegiela. Nuoramusat leaba bajásšaddan guvttiin gielain, son lea álo hupman sámegiela ja nubbi váhnen ges dárogiea. Soai leaba dárogielat mánáidgárddis ja hupmaba eanas dárogiea, sudnos leat dušše muhtin sánit sámegillii. Diehtoaddi gáhtá go eaba ožžon saji sámi mánáidgárdái dalle go álggos ozaiga dohko. Maŋŋil šattai sudno mielas váttis sirdit mánáid go leigga nu duhtavaččat mánáidgárddiin muđui. Váhnen lohka iežas geahččalan oažžut sámegiela bargi dohko, muhto dainna ii lihkestuvvan, vaikko mánáidgárdi orui gal posiitiiva evttohussii.

- *Mun in oba ipmirge mo mii leat nagodan massit sámegiela. Mun gal eivve human sámegiela, muhto ii leat ávki, máná guovttos vástideaba eivve dárogillii ja leat dušše áibbas unnán sánit, dego “eadni” sámegillii.*

Diehtoaddi ii loga iežas dovdat sámeielat bearrašiid dáppe geain leat mánát seamma agis go su mánát ja son ii láve šaddat searvat makkárge sámi deaivvademiide iige šatta nu dávjá oaidnalit sámeielat fulkkiiguin. Boarráseappuid ektui sáhtta lohkat ahte leat mánnga dingga mat leat dorjon sudno giellaoahppama mat leat rievdan nuoramusaidd ektui.

Eará diehtoaddi lohka maid iežas álo sámástan iežas mánáiguin ja dat lea leamaš áibbas lunddolaš ášši. Boarráseamos lea juo ollesolmmoš ja diehtoaddi lea geassán su bajás okto. Go mánná riegádii orui sámi báikkis ja mánná oahpai sámeiela ruovttus. Soai mánáin fárriga dalle go mánná lei golmmajahkásaš dárogielat guvlui ja oruiga doppe moadde jagi. Doppe ii gávdnon sámeielat mánáidgárdi ja mánná lei dárogielat mánáidgárddis. Dan moatti jagis go doppe oruiga heittii mánná sámásteamis.

- *Lei vel heahpat fitnat ruovttubáikkis, go mánná eivve dárustii. Muhto go fárrime ruovttoluotta de gal álggii fas ovtatmano sámástit.*

Dárogielat guovllus gos dušše váhnen sámástii, ja buot eará lei dárogillii, lei váttis doalahit sámeiela.

Dasto leat diehtoaddis guokte máná. Soai leaba goappašagat oahppan sámeiela álggos ja eaba máhtán nu bures dárogiela go sii fárrjedje Áltái. Muhto go Áltái fárrjedje manne dušše moadde mánu ovdalgo máhtiiga dárogiela bures. Boarráseabbo lea álgán skuvlii, dárogielat luohkkái go doppe sus ledje eambo olbmát geat maid orrot lagasbirrasis. Nuorat lea ain sámi mánáidgárddis. Goappaš mánáin lea buorre sámeiella, muhto váhnen vuohtta ahte boarráseamos lea álgán eambo seaguhit gielaid manjel go álggii skuvlii ja vajáldahtta dábalaš sámeiel sániid. Váhnen ballá ahte mánná galgá eambo vajáldahttit sámeiela.

Eanas diehtoaddit lohke ahte sii eai hupman giellaválljema birra go mánát riegádedje. Lei hui lunddolaš ahte sámeielat váhnen sámástišgođii mánáin ja dárogielat váhnen dárustii. Sii lohket giellaválljema leamaš lunddolaš buohkaide ja eará olbmot eai viggan váikkuhit sin giellaválljema. Eanas diehtoaddit maid muitaledje ahte sin mánát álge unnin hupmat sámeiela.

Okta diehtoaddi lohka ahte sihke son ja su dárogielat guoibmi háliideigga ahte sudno mánát livčče galgan oahppat sámeiela. Go vuosttaš mánná riegádii oruiga lulde. Son geahččalii hupmat sámeiela mánnái muhto šattai hui váttis go lei áibbas okto dainna sámeielain doppe.

- *Hupmen álggos mánáin dušše sámegiela, muhto dat lei váttis, šattai jođánit dušše dárogiella. Lei váttis go ledjen nu okto go mii oruimet lulde. Sámegiella ii lean gostege....*

Nubbi máná riegádii go sii ledje fárren fas Áltái. Ja son humai sámegiela mánái.

- *Dán háve maid hupmen sámegiela mánái, nu lean dahkan buot golbmásiin, muhto eanemusat nuoramussii. Son máhtii ollu sániid sámegillii, go geavaheimme cuoigungirjji, son oahpai daid sániid sámegillii ovdal dárogillii.*

Sudno mánát eai leat leamaš sámi mánáidgárddis ja sámegiella ii šaddan goassege beaivválaš giella sin ruovttus.

7.3 Skuvla

Buot diehtoaddit earret okta leat välljen dárogielat skuvlafálaldaga mánáideaset. Okta diehtoaddi lohká sus lei miella välljet sámegielat skuvlafálaldaga nuoramus mánái muhto go nu unnán váhnemat välljejit dan ja go áhčči ii háliidan de šattai dárogielat skuvla.

- *Lei miella välljet sámi skuvlla, muhto go nu unnán váhnemat välljejit dan, já áhčči ii háliidan(...) balai lea go fálaldat seamma buorre.*

Guokte diehtoaddi logaiga ahte sudno mánát ledje juo buohkat álgán skuvlii go sámegielat skuvlafálaldat bođii 2009: s. Soai livččiiga välljen sámegielat skuvlafálaldaga mánáide, jus sudnos dalle livčče mánát skuvlaálgínagis go soai jáhkkiba ahte dat livččii buoremusat nannen sámegiela oahppama.

- *Buoremusat ovdánivččii sámegiella jus mánát livčče sámi mánáidgárddis mannan sámegielat skuvlafálaldahkii.*
- *livččiime välljet sámegielat skuvlla muhto go munno mánát ledje juo buohkat álgán skuvlii go skuvlafálaldat álggahuvvui de ean goassege duodas árvoštallan sirdit*

mánáid dohko. Muhto jáhkán ahte sámegielat skuvla mii gávdno Álttás livččii áidna vejolašvuohta doalahit mánáid sámegiela seamma dásis go dárogiella.

Buot diehtoaddiid mánáin lea dahje lea leamaš sámegiella fágan skuvllas, muhto sin mielas ii skuvla doarjjo sámegiela oahppama olus go leat unnán diimmut ja sadjásaččat váilot oalát.

- *Dat leat unnán diimmut, galggaše áinnas eambo.*
- *Skuvla ii leat seamma doarjjan go mánáidgárdi, ja orru baicce hehtteme sámegiela oahppama go sadjásaččat váilot oalát ja sáhtta mannat guhkes áigi áibbas sámegieloahpahusa haga jus sámegieloahpaheaddji lea eret.*
- *Hehte go ii doaimma sámegieloahpahas.*
- *Sámegiela oahpahas ii olus doarjjo giela oahppama, vaikko ii dieđusge hehte ge*

Okta diehtoaddi lea árvoštallan ahte ferte ieš álgit oahpahit mánáid sámegiela lohkat ja čállit jus šaddá beare unnán sámegieloahpahas. Muhto deattuha maid dan ahte njálmmálaš giella lea deháleamos. Son atná maid hehttehussan go skuvlamánát masset eará diimmuid go sis lea sámegiella skuvllas go sámegieldiimmut válđojuvvojit eará fágain, ja sámegiella boahtá lassin eará fágaide. Sis lea seamma pensum eará fágain vaikko masset diimmuid go lea sámegiella.

Skuvla ii leat diehtoaddiid mielas lahkage seamma doarjja go mánáidgárdi. Measta buot diehtoaddit leat maid välljen lagaskuvlla, mii lea dárogielat skuvlafálaldat mas sámegiella lea fágan. Dušše okta diehtoaddi lea välljen ovttá mánáid sámegielat skuvlafálaldaga, nubbái lea välljen lagasskuvlla. Lagasvuođa dihte ja danin go lea vásihan ahte sámi luohkás leat unnán oahppit, ja dávjá heitet ja dahje fárrejit ollu mánát geat sámi luohkás vázzet. Buohkat earret okta, lohket mánáid sámegielmáhtu hedjonan go mánát álge skuvlii.

- *Giella báhcá mánáidgárdái.*
- *Vuohtán ahte mánáid lea eambo seaguišgoahtán gielaide go álggii skuvlii ja vajáldahtta dábálaš sámegiela sániid .*

Guokte diehtoaddi muitaleaba ahte smávvaskuvllas, 1.-4. ceahki rádjái lei skuvlafálaldat buorre, manjil hedjonii ja álge váttisvuođat dego makkár fágain “váldit” sámegieldiimmuid, dát ii lean leamaš váttisvuohta dalle go mánát leigga unnibut ja eará skuvllas. Mánja diehtoaddi leat duhtameahttumat dainna ahte mánát masset eará fágaid go mánáin lea sámegiella. Okta logai ahte dáppe lea váttis go ferte välljet sámegiela dahje matematihkka dahje engelasgiela dahje eará dehálaš fága jus galgá sámegiella skuvllas.

Muhtin diehtoaddit muitaledje ahte sin mánáid mielas lea váivi mannat olggos luohkkálanjas.

- *Son ii liiko mannat olggos klássas ja háliidivččii heaitit. Ii várra hálit leat earálagan go earát ja gohčoda sámegiela “duste-samisk”.*
- *Nuoramus heittii go ii liikon mannat olggos klássas, ja go massii eará dinggaid. Sus lei sámegiella ovttá jagi ja de háliidii heaitit. Mu mielas lea hui váivi go sii šaddet massit eará fágaid go sis galgá leat sámegiella... lean álo suovvan mánáid heaitit sámegiela go ieža leat háliidan.*

Mánja diehtoaddi leat duhtatmeahttumat skuvllaid váilevaš diehtoaddimin ja go sámegiela oahpahus ii doaimma. Sin mielas muhtumin orrot badjelgeahččame sámegiela, omd. sáhttet mannat mánja vahku sámegiela oahpaha haga ja váhnemat eai dieđe ge. Sin mielas ferte ovttat ládje doarrut dainna sámegiela, dat ii váldo duodas. Dávjá váilot plánat ja mánáin eai leat girjjit. Muhtimat lohke ahte skuvllat eai oro nu ollu berošteame sámegiela fágas omd. go eai eambo raža gávdnat sadjásaččaid, eai láže dili nu ahte leat vuogas sámegiela joavkkut ja go skuvllat eai oro ovttasbargame sámegiela fága ektui gaskaneaset ja eará báikkiid skuvllaiguin.

Lagasskuvlaprinsihppa orru hui dehálaš diehtoaddiide. Vaikko mánjgas leat árvoštallan sámegiela skuvlafálaldaga leat dattege välljen lagasskuvlla mánáide.

Guokte diehtoaddi namuheigga ahte lea hástalus sihke mánáidgárddis ja skuvllas ahte mánát hupmet ollu dárogiela gaskaneaset go eai leat ollesolbmot stivreme, biras lea nu garas báidnit.

Eará váhnen ges muitala iežas atnán unohassan go skuvllas lei “Troll” beaivi juste sámá álbmotbeaivvi. Su mielas orui váivi go jur juste dán beaivvi fertii leat “Troll” beaivi, eai go dalle sáhttán baicce juoga ládje ávvudit sámá álbmotbeaivvi. Son anii unohassan, muhto ii dadjan gal maidege skuvlii.

7.4 Dálá áigi

Okta diehtoaddi muitala ahte sii hupmet eanemus dárogiela go buohkat leat ruovttus, ja eivve sámegiela jus dárogielat váhnen ii leat das. Nuoramus mánná hupma etniin ja oappáin sámegiela ja vieljain ja áhčiin dárogiela. Bárdni hupmá sámegiela dušše jus lea áibbas bággu, áhkuin ja muhtun fulkkiiguin. Boarráseamos mánát dárusteaba gaskaneaset. Mánát gullet sámegiela eatnis ja eatnibeale fulkkiin ja oahppásiin muhto eai obage lagasbirrasis. Vaikko okta mánná lea heaitán sámásteamis ii leat ieš, eaige fuolkkit ge, heaitán sámásteamis suinna. Muhto ieš gal gaskkaleamos mánná dárusta eanas, son ipmirda sámegiela, muhto vástida dárogillii.

Eará diehtoaddi muitala ahte dál hupmaba máná guovttos muhtumin sámegiela gaskaneaset, eará háve ferte muittuhit. Son dovdá ahte boarráseamos mánná maŋjel go skuvlii álggii lea álgán eambo ohcat sániid, ja seaguha gielaid eambo go dalle go ain lei mánáidgárddis.

Eará diehtoaddi muitala ahte sámegiella lea bearraša beaivválaš giella dál. Boarráseamos mánás leat dál juo alddis mánát, geaidda hupmá sámegiela, ja nubbi váhnen lea dárogielat. Mu diehtoaddi ii leat suinna goassege hupman sámegiela, ja nu lea ain, soai dárusteaba gaskaneaset. Nuppiin váhnemiin ges lea mánná álo sámástan ja nu dahká ain ja sámásta buot sámegielaigiiguin ain. Seamma dahká gaskkaleamos mánná, sámásta buot sámegielaigiiguin lunddolaččat. Nuoramusas gii dál lea nuoraidskuvllas lea dál dakkár áigodat gos eanas háliidivččii dárustit. Muhto dát aŋkke ii leat mihkkege váttisvuođaid go sii mannet bartii mii lea Sis-Finnmárkkus. Doppe gal hupmá sámegiela ja doppe gal leat dárogielat olbmát, jus daid váldá mielde, dušše árran, go de ferte daidda dulkot. Nuoramus mánnái lea maid hui dehálaš ahte son ferte veahkin siessaliidda oahpahit sámegiela.

Okta diehtoaddi muitala ahte sin beaivválaš giella ruovttus lea dál dárogiella. Muhto sihke boarráseamos ja nuoramus mánná hupmaba sámegiela go soai leaba ovttas nuoraiguin geaid beaivválaš giella lea sámegiella ja geaidda lea áibbas lunddolaš hupmat sámegiela. Eará sámegielat nuorat dorjot sámegiela oahppama ja geavaheami hui olu su mielas dálá áiggi. Boarráseamos mánná lea ges fuobmán ahte sámegiela máhttu maid lea buorre “sjekketriks” go eará nuorat šaddet sáhkkit go máhtta sámegiela. Muhto, dađibahábut eai vásit mánát dušše posiitiiva vásáhusaid sámegiela geavaheami ektui. Mánná lea maid šikkohallan skuvlla astoáiggefálaldagas go eará mánáin sámástii. Ja mánná lea maid váhnema gieldán sámásteamis.

- *Ale huma sámegiela go moai bohte sisa (skuvlii).*

Diehtoaddi muitalii ahte soai leigga álo háliidan ahte mánát galge oahppat sámegiela ja mañit áiggis oaidná ahte soai livččiiga sáhttán leat vel eambo dihtomielaláčat ja soai livččiiga sáhttán geavahit giela eambo ruovttus. Soai leaba maid gáhtan go eaba bidjan guokte boarráseamos mánáid sámi mánáidgárdái. Son jáhkká mánáin de livččii nannoset sámegiela vuodđu.

Okta diehtoaddi lohká sin ruovttugiella dál lea dárogiella, ja dál buot mánát vástidit dárogillii go fuolkkit hupmet singuin sámegiela.

Okta diehtoaddi ges muitala ahte son geahččala eanas hupmat sámegiela mánáiguin. Mánát hupmet sámegiela fulkkiiguin ja sámegielat olbmáiguin. Buot mánát hupmet sámegiela muhto son vuohtá ahte hupmet eambo ja eambo dárogiela gaskaneaset. Dat gii lea eanemus hubmái lea álgán dárogielat skuvlii. Son álggii eambo ja eambo dárustit ruovttus go álggii dárogielat skuvlii. Váhnen ii leat suorganan dainna go nubbi máná eambo dárusta dál, son lei vuordán dan. Sámi luohká skuvlamánás lea buorre sámegiella.

Okta diehtoaddi muitalii iežas nuoramus mánáid máhttít áibbas unnán sámegiela vaikko diehtoaddi hupmá sámegiela ruovttus mánáide. Sii eai deaivvat dávjá sámegielat fulkkiiguin, mánáin eai leat sámegielat stoahkanolbmát, mánát eaba leat sámi mánáidgárddis ja bearaš ii láve searvat sámi searvvi ja giellaguovddáža doaimmaide.

Eará diehtoaddi mánát hupmet buohkat sámegiela, muhto son maid vuohtá ahte giella lea hedjonan mánás gii lea álgán skuvlii.

Ovttá diehtoaddi mánát hupmet dál dušše dárogiela ja sis ii šaddan goassege sámegiella beaivválaš giellan ruovttus vaikko son geahččalii hupmat veahá sámegiela mánáide go ledje unnit.

7.5 Boahhte áigi

Boahhte áiggis jáhkká okta diehtoaddi ahte guovttis su mánáin hupmaba sámegiela, muhto okta gal sáhtá massit giela jus ieš ii fuomáš. Son jáhkká buoret vejolašvuodát bargomárkanis jus Finnmárkkus áigu orrut go sámegiela máhttá. Su mielas eai leat makkárge heitot bealit,

muhto jáhkká veahá eambo barggu daidda ohppiide geat välljejit sámegiela fágan skuvllas. Ja son jáhkká sámegiela geavahuvvot eambo dán suohkanis boahte áiggis.

Guokte eará diehtoaddi jáhkkiba sin nagadit doalahit sámegiela.

- *Ii soaitte mánáid giella nu njuovžil čadat, ja soaitiba välljet eret sámegiela, dan ii dieđe. Muhto go soai gessojuvvoba bajás sámi bajásgeassinvugiiguin, iigo son de leat vuodđu, go mánát dovdet iežas sápmelažžan.*

Sámegielmáhtu atnet buot diehtoaddit dušše positiivan.

- *Lean gullan ahte mánát geain leat guokte giela álkibut ohppet goalmát giela.*

Ja boahteáiggis jáhkket ollu diehtoaddit ahte dán suohkanis lea dárbu sámegielaidda feara makkár bargguin.

- *Nu go dál lea ovdánan sámi giella ja kultuvra de jáhkán sámegiella geavahuvvo eambo boahte áiggis.*
- *Jáhkán ahte min servvodat boahtá rievdat nu ahte sáhtta geavahit sámegiela eambo dán suohkanis boahte áiggis, ja ahte giella šaddá eambo oidnosii ja gullo eambo boahte áiggis.*

Guokte diehtoaddi lohkába ahte sudnos leat stuora vuordámušat ovtasbargošiehtadussii maid suohkan lea ráhkadeame Sámedikkiin ja jáhkkiba boahte áiggis šaddá sámegiela máhttu ovdamunnin bargomárkanis dáppe, ahte sámegiella geavahuvvo ja dohkkehuvvo eambo vel boahte áiggis go olbmot vel oahpásmuvvet buorebut Áltta sámi historjjáin.

- *Sávvamis dahká suohkana ovtasbargošiehtadus Sámedikkiin man birra dál lea sáhka ahte sámevuohta váldo duodalaččabun suohkanis boahteáiggis ja ahte bargomárkanis ohcalit sámegiela máhtu vel eambo boahte áiggis.*

Boahteáiggi birra leat ovtta diehtoaddis dakkár jurdagat ahte su mánáin lea nanu sámegielat vuodđu, ja nuoramusas nannoseamos. Vaikko odne eai huma sámegiela beaivválaš giellan ruovttus de sis leat buorit vejolašvuodát álgit sámástit eambo boahteáiggis jus lea beroštupmi. Ja gii dan diehtá, sii soitet háliidit fievriddit giela viidáset iežaset mánáide. Dán välljema váikkuha sihkarit maid dat geainna sii šaddet ovtas eallit, leago sámegielat olmmoš

vai ii. Diehtoaddi oaidná goit dušše ovdamuniid jus máhtá sámegiela. Iige fal ii makkárge heittot beliid. Ollu bargosajiid jáhkká maid ohcalit sámegiela gelbbolašvuoda boahhteáiggis dego dearvvašvuodasuorggis ja oahpahussuorggis.

Okta diehtoaddi ii jáhke iežas mánáid hupmat sámegiela vaikko jáhkká mánát váillahit sámegielmáhtu go sámegielat bearrašiin deaivvadit.

- *Sámegielmáhttu lea ovdamunnin sihke priváhtaeallimis ja bargomárkanis.*

Son sávvá sámegiella geavahuvvo eambo Áltás boahhte áiggis ja ahte skuvlafálaldat sámi mánáide šaddá buoret. Su mielas lea hui heitot ahte mánát fertejit massit eará diimmuid jus sis galgá sámegiella skuvllas. Son sávvá ja doaivu ahte šaddá eambo dárbu sámegielaigiidda boahhte áiggis dán suohkanis.

- *Sámegiella orru lassáneame dán suohkanis. Odne lea álkit leat sápmelaš go ovdal, sámegiella gullo ja oidno eambo dáppe dál go ovdal.*

Eará diehtoaddi ii jáhke buot mánáin boahhte áiggis seamma ládje, muhtimat beroštit gielas ja kultuvrras eambo. Muhtumat kánske álget sámástit ja oahpahit maid mánáideaset sámegiela. Su mielas lea giella riggodat ja son jáhkká sámegiela geavahuvvot eambo boahhte áiggis dáppe. Dan oaidná omd go girjerádjosis leat ihtán sámi šilttat ja iežas barggus lea oažžugoahán skoviid sámegillii, mat eai leat goasse leamaš ovdal.

Su mielas lei ollu váddáset fievrridit giela viidáset mánáide go lei jáhkkán.

- *Lei ollu váddáseabbo fievrridit viidáseappot sámegiela go ledjen jáhkkán. Doivon lei doarvái go mun hupmen sámegiela ruovttus.*

Okta diehtoaddi muitalii ahte go oaidná nuoraid dáppe de sáhtá jáhkkat ahte sáhttet massit sámegiela boahhte áiggis, muhto doaivu ja jáhkka sis bissu sámegiella muhto oaidná ahte lea váttis. Son ferte váldit mánáid mielde sámi birrasii vai bisuhit giela. Diehtoaddi jáhkká leat beare posiitiiva bealit guovttegielatvuodain, mánát ohppet maid ipmirdit eará kultuvrraid. Diehtoaddi mielas Áltás stuorru sámegielaigiid joavku ja son jáhkká boahhte áiggis šaddet eambo ja eambo bargosajit mat ohcalit sámegiela máhtu. Su mielas lea deháleamos oahppat giela identitehta dihte, ja soai nuppiin váhnemiin šattaiga oadjebasat ahte leigga välljen riektá go logaiga guovttegielatvuoda birra.

Okta diehtoaddi ballá ahte su mánát áibbas unnán bohtet hupmat sáme giela boahhte áiggis.

- *Jáhkán mánáid áibbas unnán geavahit sáme giela boahhte áiggis. Orru nu šaddame vaikko dát ii leat dilli masa liikon.*

Son ii jáhke sáme giel máhtu ovddidit vejolašvuodaid bargomárkanis olus dán suohkanis dál iige boahhte áiggis. Vai nuoramus máná guovttos maid galggašeigga oahppat sáme giela lea son árvoštallan ahte fertejit go sii fárret sáme gielat báikái.

- *Áltá ii leat sámi suohkan, ja dilli lea áibbas earálágan go Kárášjogas ja Guovdageainnus. Lean ge jurddašan ahte mii fertešeimmet fárret Sis-Finnmárkui jus galggašeimmet nagodit oažžut máná guovtto oahppat sáme giela. Dán suohkanis in jáhke sáme giela geavahuvvot boahhte áiggis ge eanet.*

Okta diehtoaddi lohka iežas boahhte áiggi dáfus veahá balus. Biras nu váikkuha giela ja su mielas ii oro nu ollu árvo sáme gielas dáppe.

- *Mun lean veahá dien smiehttan go máná ii hálit sáme giela diimmuide. Mu mielas birrasa oaidnu váikkuha mu máná gillii. Negatiiva biras váikkuha mu mánáid gillii, mu mielas orru maid oahpaheddjiin dakkár oaidnu ahte ii leat nu dárbu sáme gillii, dárogiella nu dominere.*

Fágalaččat doavvu ahte soaitá váttis mánái go leat máŋga giela, muhto jáhkká maid ovdamunnin go leat máŋga giela. Son jáhkká lea álkit oahppat eambo gielaide go guokte giela máhtá juo hui bures. Ja maid jáhkká sis šaddat viidát perspektiiva ja ipmirdit eará kultuvrraid buorebut go ieža bajásšaddet guvttiin kultuvrrain.

Son oahpaha mánáide iežas giela danin go oaivvilda ahte lea dehálaš identitehtii, sii galget diehtit geat sii leat ja gosa gullet, ii fal dan dihte ahte dat addá ovdamuniid bargoeallimis. Dan ii loga goassege jurddašan, muhto dieđusge soaitá ovdamunnin bargomárkanis maid, maidái dárogielat guovllus nugo Álttás. Son ii dieđe bohtá go sáme giella geavahuvvot eambo dán suohkanis boahhte áiggis, muhto sávvá goit dan.

7.6 Čoahkkáigeassu

Čuovvovaš govus čájeha oanehaččat čohkkejuvvon dieđuid.

Diehtoaddit	Iežas gielladilli mánnán/ nuorran	Álgu váhnenáigi, giellaválljen mánáide -mánáidgárdi ja skuvla	Dálá áigi, Ruovttu-giella	Boahhte áigi
D	Sámegiella	Sámegiella/dároggiella Sámi mánáidg./ sámegiella fágan skuvllas	Sámegiella/dároggiella	Jáhkká 2 máná sámástit, 1 ii soaitte
D	Sámegiella/dároggiella	Sámegiella/dároggiella sámi mánáidg./ sámegiella fágan skuvllas	Sámegiella/dároggiella	Jáhkká mánát hupmet sámegiela
D	Dároggiella, oahppan sámegiela ollesolmmožin	Sámegiella/dároggiella sámi mánáidg./ sámegiella fágan skuvllas	Sámegiella/dároggiella	Jáhkká buot mánát hupmet sámegiela
D	Dároggiella, oahppan sámegiela ollesolmmožin	Sámegiella/dároggiella nuoramus mánná leamaš sámi mánáidgárddis/ sámegiella fágan skuvllas	Eanas dároggiella	Buot mánáin buorre vuodđu, nuoramusas buoremus, sáhttet hupmagoahtit sámegiela
D	Sámegiella	Sámegiella/dároggiella Sámi mánáidg./ sámegiella fágan skuvllas	Dároggiella	Mánáin lea buorre vuodđu hupmagoahtit sámegiela
D	Sámegiella	Sámegiella/dároggiella Sámi mánáidg./ 1 mánná sámi luohkás, 1 mánná dároggielat luohkás	Sámegiella/dároggiella	Sámegiella/dároggiella
D	Sámegiella	Sámegiella	Eanas dároggiella	Ballá buot mánát eai huma sámegiela

		Dárog. mánáidg./ sámegiella fágan skuvllas		
D	Sámegiella	Sámegiella/ dárogiella Sámi mánáidgárdi/ sámeiella fágan skuvllas	Sámegiella/ dárogiella	Sávvá buot su mánát hupmet sámegiela
D	Dárogiella/ sámegiella	Dárogiella/ sámegiella Dárog. mánáidgárdi/ sámegiella nubbingiellan skuvllas (oanehaš)	Dárogiella	Ii jáhke mánáid sámástit

Govva 7.1: Čoahkkáigeassu bearrašiid gielladilis.

Vaikko buot diehtoaddit hupme sámegiela mánáideaset go mánát riegádedje eai leat buohkat lihkestuvvan sámegiela doalaheamis beaivválaš giellan ruovttus. Guokte diehtoaddi muitaleigga bearraša ruovttugiela molsašuvvon sámegielas dárogillii sullii dalle go nuoramus mánát leat skuvllii álgán/ heaitán sámi mánáidgárddis. Okta lei heaitán ollu ovdal sámasteamis mánáiguin.

Oktiibuot gullet 29 máná mu jearahallamiidda. Sis hupmet dál vihttanuppelogis sámegiela ruovttugiellan ja okta ii vel huma. Dáin vihttanuppelogis leat buohkat earret guovttis leamaš sámi mánáidgárddis, muhto dát guovttis geat eaba leat leamaš sámi mánáidgárddis leaba bajásšaddan sámi guovllus ja leigga juo oalle stuorrát go bearrašat fárrejedje Áltái. Vihtta máná eai huma sámegiela beaivválaš giellan vaikko leat leamaš sámi mánáidgárddis. Dan gávccii mánás geat eai leat leamaš sámi mánáidgárddis ii huma oktage sámegiela beaivválaš giellan dál.

Golbma diehtoaddi jáhkket sin mánáid hupmat sámegiela boahhte áiggis. Okta logai iežas jáhkket ahte su mánát hupmet sámegiela boahhteáiggis muhto lea gal ballu ahte sámegiella vuoittáhalla dárogielat birrasis. Guokte diehtoaddi ballaba ahte sudnos buot mánát eai huma sámegiela. Guovttis logaiga ahte mánáin lea buorre vuodđu hupmagoahdit sámegiela boahhte áiggis ja soitet maid dan dahkat juobe muhtimat goit. Okta ii jáhke iežas mánáid hupmat sámegiela boahhteáiggis. Buot diehtoaddit atnet sámegielmáhtu ovdamunnin. Eai leat makkárge heitot bealit. Eanas diehtoaddit jáhkket sámegiela geavahuvvot eambo Áltás boahhteáiggis. Ja sii jáhkket sámegielmáhtu addit buoret vejolašvuodaid bargomárkanis jus

áigot dáppe dahje eará báikkis Finnmárkkus orrut. Guovttis logaiba ahte sudnos leat stuorra vuordámušat ovttasbargošiehtadussii maid suohkan lea ráhkadeame Sámedikkiin. Guokte diehtoaddi logaiga ahte sudno mielas lea Áltá nu dárogielat guovlu ja eaba jáhke boahtteáiggis lea dárbu sámegillii dáppe. Sii geat leat bajásšaddan Áltás muitaledje ahte sin mielas dán áiggi gullo ja oidno sámegiella eambo go dalle go sii ledje mánát. Buohkat lohket sii leat vuosttažettiin sámi identitehta ja gullevašvuoda dihte háliidan ahte sin mánát galget oahppat sámegiela.

8. Digaštallan

8.1 Ruovttu rolla

Mu dutkamušas dutkkan ovttaskas olbmuid giellaválljema mánáideaset. Vikkan gávdnat man muddui sámi váhnemat fievrridit ja lihkostuvvetgo fievrridit sámegeiela viidáset mánáideaset ja mii hehte ja mii doarju sámegeiela oahppama Álttás gos sámegeiella lea arvat unnitlogugiella. Giellaealáskahttin dáhpáhuvvá dán áiggi muhtun sajiin Sámis nugo omd. Gáivuonas (Johansen 2009) ja Anáris (Aikio-Puoskari 2017) ja maiddái Álttás, omd. leat guovttis mu diehtoaddiin oahppan sámegeiela ollesolmmožin. Muhto mu barggus ii leat datte ealáskahttimis nu ollu sáhka muhto eambo doaladumis ja viidáset fievrrideamis. Fishman (1991 :92) mielas lea ruoktu minortehagiela buot deháleamos domeana ja buolvvaidgaskasaš sirdin buot deháleamos fáktor jus giella galgá seailut. Hyltenstam ja earát (1999: 192) čállet ahte giellaseailluheapmi lea giellageavaheami duohken, ja dan duohken ahte giella sirddašuvvo lunddolaččat buolvvaid gaskka.

Álttás leat unnán báikkít, domeanat, eará go ruovttut gos sámegeiella gullo. Soames báikkiin Sámis, sáhttet mánát oahppat sámegeiela vaikko ruovttus eai oahpa, mánáidgárddiin, lagasbirrasis, skuvllas, astoáiggedoaimmain jnv, muhto dakkár vejolašvuodát leat hui unnán Álttás. Sámegeielat ruoktu, dahje guovttegeielat ruoktu gos sámegeielat váhnen áibbas konseveantta hupmá sámegeiela, orru leamen áibbas dárbbášlaš, muhto ii datge álo leat doarvái, bohtá ovdan mu jearahallamiin, jus mánát galget oahppat sámegeiela hupmat lunddolaš giellan Álttás. Ole Henrik Magga dadjá ná ruovttuid dehálaš rolla birra:

Jus giella jávká ruovttuin, de gal oažžu vuollánit. Oallugat navdet ahte skuvla dahje mánáidgárdi sáhttá ovddidit dan maid ieža healbadit ruovttuin. Dat ii ollašuva eará go nieguin (Magga 2002: 17).

Dát Magga sitáhta sáhttá orrut veahá negatiiva. Ii varra leat nu ahte lea veadjemeahttun oahppat sámegeiela jus dat ii oahpahuvvo ruovttuin. Geavaheapmi lea dat mii lea dehálaš, giella ferte geavahuvvot jus dan galgá oahppat. Gos dat geavahuvvo ii leat nu dehálaš, beare dat geavahuvvo ollu. Go Áltá lea nu dárogeielat guovlu orru mu mielas Magga sitáhtta ankke heiveme Áltái. Dáppe jáhkán ahte lea váttis oažžut mánáid hupmagoahtit sámegeiela beaivválaš giellan jus sámegeiella ii gullo ruovttuin.

Unesco dutkiid mielas lea buolvvaidgaskasaš sirddašeapmi eanemusat geavahuvvon fáktor giela ceavzinnávccaid árvvoštallamis (Unesco 2003: 7). Sin mielas lea giella dorvvuheapme jus eanaš, muhto eai buot mánát dahje bearrašat hupmet giela vuosttaš giellan, muhto jus giella sáhtta leat ráddjejuvvon dihto sosiála domeanaide (dego jus mánát hupmet sámegiela dušše ruovttuin váhnemiiguin dege áhkuiguin ja ádjáiguin). Giella lea čielgasit áitojuvvon jus mánát eai šat oahpa sámegiela eatnigiellan ruovttuin ja nuoramus hubmit leat váhnen buolva. Dán dásis sáhttet váhnemat ain hupmat giela mánáide muhto mánát dábálaččat eai vástit dán gillii. (Unesco 2003: 7-8).

Go birrasis dárogiella nu dominere juohke sajis, ja leat unnán domeanat gos sámegiella geavahuvvo sáhttet mánát dárustit eanas liikká vaikko guktot dahje nubbi váhnen dušše, dahje eanas, sámásta singuin. Vaikko sámegiella oahpahuvvo eatnigiellan, dahje nubbin eatnigiellan eanas ruovttuin, lea giellageavaheapmi ráddjejuvvon dušše muhtin domeanaide dego omd ruovttuide. Dán barggu diehtoaddit mitalit buohkat dárogielat birrasa sámegiela oahppama hehttehussan ja okta diehtoaddi mitalii iežas mánáid heaitán sámásteamis go skuvlii álge vaikko son ieš ain sámástii mánáide.

Dán dutkamuša diehtoaddit leat buohkat hupmagohtán sámegiela mánáide go mánáid ožžo. Dán áiggi, maŋjel go ealáskahttináigodat álggii, 1990-logu álggus, lea šaddan vierrun ahte sámegielat olbmot hupmet sámegiela mánáiguin sihke dalle go goappašat váhnemat sámástit ja maiddá dalle go nubbi váhnen ii máhte (Rasmussen 2013: 44). Buot mu diehtoaddit leat ge geahččalan fievrridit sámegiela viidáseappot mánáideaset, muhto eai buohkat leat lihkestuvvan dainna. Diehtoaddiid vástáduusat čájehit ahte máŋga váhnema eai huma nu ollu sámegiela go sáhtáše mánáideasetguin. Okta diehtoaddi humai veahá sámegiela buot su mánáide álggos, muhto šattai jođánit dušše dárogiella. Eará diehtoaddi ges mitalii iežas hupmat sámegiela, muhto nuoramus máná guovttos vástideaba dušše dárogillii. Dát mánát várra dovdet ahte birgejit sámegiela hupmama haga, ja dasto ii leat dárbu sámástit go gulahallet dárogielain. Jus mánát livčče oahppan ahte eai birge sámásteami haga livččii bággu sámástit omd. jus sámegielat váhnen ii livčče obage ipmirdan go mánát hupmet dárogiela.

Guovtti eará bearrašis lea sámegiella bisson ruovttugiellan go mánát ledje unnit, muhto lea rievdan dárogiellan go mánát leat sturron. Dain eará bearrašiin maid lean jearahan lea sámegiella bisson ruovttugiellan, vaikko dávjá álget mánát dárustit gaskkaneaset go sturrot, muhto sámástit goit sámegielat váhnemiiguin, fulkkiiguin ja eará sámegielaiguin.

Vaikko buot diehtoaddit eai leat lihkostuvvan oahpaheamis sámegiela mánáideaset dan dáfus ahte sámegiella lea sin ruovttugiella, lea tendeanssa ahte sámegielat váhnemat geahččalit fievrridit sámegiela viidáseappot mánáide Álttás dán áiggi. Ja eatnasat lihkostuvvet maid dainna, vaikko tendeanssa maid lea ahte váhnemat lohket mánáid sámegiela hedjonit dan dáfus ahte eambo seaguhišgohtet gielaide ja vajáldahttigohtet dábalaš sámegielsániid maŋjel go skuvlii álget. Váhnemat geain ii leat dál šat sámegiella bearraša ruovttugiellan lohket maid iežaset mánáin buori vuodu hupmagoahit sámegiela boahhteáiggis jus ieža háliidit.

Aikio-Puoskari (2016: 11) čállá ahte sámegiela massán sápmelaččat leat lunddolaš ja stuorra potentiála joavku lasihit sámegiela hubmiid. Nu oainnán mun maid buohkaid geat ovdal leat hupman, buohkaid geaid ain hupmet veahá muhto geain nannoseamos giella lea dárogiella ja buohkaid geat gullet unnit dahje eanet sámegiela ruovttuin potentiála sámegiela hubmin boahhte áiggis. Dát joavku galggašii movttiidahttojuvvot geavahit sámegiela, iige fal cuiggoduvvot nu go okta diehtoaddi muitalii iežas vásihan nuorran go su sámegiella ii lean nu njuovžil. Diehtoaddi muitalii ahte fuolkkit moite su sámegiela ja son mearridii heaitit sámástit. Lihkus ii mannan goit nu, go su ruoktu lei sámegielat bastiuvdna ja lei veadjemeahttun eará go sámástit etniin. Mustonen (2017) buktá iežas pro-gráda barggus ovdan ollu ovdamearkkaid das mo earáid cuiggodeapmi sáhttá dagahit ahte olbmot eai duostta sámástit go navdet ahte sii eai máhte giela doarvái bures (Mustonen 2017: 24-26). Go sámegiella lea nu čielgasit minortehagiella Álttás ii várra sáhte vuordit ahte mánáid giella álo lea nu njuovžil, muhto go geavaha giela de han dađistaga oahppa. Jus ii duostta geavahit giela de goit giella jávká.

Diehtoaddit lohke ahte dárogielat biras lea sivva dasa ahte lea nu váttis fievrridit sámegiela mánáide. Fuolkkit ja olbmát orrot mu mielas mearrideaddji fáktorat. Orru nu mu diehtoaddiid buohta ahte dat mánat geain lea ja lea leamaš ollu oktavuohhta sámegielat fulkkiiguin ja geain leat ja leat leamaš sámegielat stoahkanolbmát leat bisuhan sámegiela buorebut ruovttugiellan go dat mánat geain ii leat leamaš nu ollu oktavuohhta sámegielat fulkkiiguin ja geain eai leat leamaš sámegielat stoahkanolbmát.

Mánja diehtoaddi namuhit sámi guovddáš báikkiid dorjon mánáid sámegiela oahppama. Váhnemiid mielas nanne mánáid giela fitnat guovddáš sámi báikkiin gos sámegiella lea olles báikki váldogiella.

Dutkamuša bohtosat čájehit ahte sámegielat váhnemin lea stuorra bargu go galget fievrridit sámegiela viidáseappot mánáide Álttás. Ruovttuin fertejit áibbas konsekveanta hupmat

sámegiela. Mánát fertejit oahppat nu go bajábealde namuhuvvon diehtoaddi ahte sámegiela váhnemiin lea veadjemeahtun dárustit. Vuoi giella ovdánivččii buoremusat fertejit maid gávdnot eará domeanat olggobealde ruovttu gos mánát besset sámástit. Dákko leat sámegiela fuolkkit ja olbmát hui dehálaččat, ja muhtun diehtoaddit maid namuhit Álttá sámi giellaguovddáža mánáideahket fáldaga ja Sámi searvvi guovvamánu 6.beavvi doaluid dorjon mánáid giellaoahppama. Dákkár doaimmaide jáhkán hui dehálažžan searvat sihke giela ovdáneami ja sámi identitehta dihte.

Diehtoaddi, gean mánát eai obage sámás, jáhká mánáid váillahit sámegiela máhtu go deaivvadit sámegiela fulkkiiguin. Sámegealla lea dehálaš sámi identitehtii. Ollu sápmelaččat geat eai máhte sámegiela dovdet ahte sii eai riekta beasa sisa sámi servodahkii. Okta diehtoaddi, gii ollesolmmožin lea hupmagoahtán sámegiela, lohka iežas álo háliidan máhttit sámegiela vai galgai oazžut lagat oktavuoda fulkkiiguin. Fishman (2001: 5) čállá ahte olbmuid sáhtá šaddat “collective sadness” go masset eatnigiela. Guokte diehtoaddi humaiga ollu dan birra man váivi sudnuide lea go mánát eai huma sámegiela, ja eaba ipmirdan riekta mo ná sáhtii geavvat.

8.3 Mánáidgárddi rolla

Buot diehtoaddit geain leat leamaš mánát sámi mánáidgárddis Álttás lohket mánáidgárddi leamaš dehálemos doarjjan mánáid giellaoččodeamis. Diehtoaddit geaid mun lean jearahan oaiivildit buohkat Álttá Siida sámi mánáidgárddi go vástidit. Ii ovttasge leat leamaš mánát dan guovtti eará mánáidgárddiin Álttás gos leat sámegiela ossodagat. Danin in sáhte vástidit makkár vásáhusat váhnemiin leat geain leat leamaš mánát doppe, muhto dát guokte mánáidgárddi leaba dárogielat mánáidgárddit gos lea sámi ossodat ja dat lea eará, ja láivvit, modealla go Álttá siida sámi mánáidgárddi mii lea sámegiela mánáidgárddi.

Okta váhnen logai ahte ii oba jáhke ge su mánát livčče hupman sámegiela dál jus eai livčče leamaš sámi mánáidgárddis. Guokte váhneama ges logaiga ahte sámegiella bisui sin ruovttugiellan nu guhká go mánát ledje sámi mánáidgárddis, muhto rievddai dárogieellan go mánát bohte skuvlaahká. Muhtin diehtoaddiid mánát geat eai leat leamaš sámi mánáidgárdefáldagas leat hui unnán dege eai goassege hupman sámegiela ruovttus. Sis lea veahá giellamáhttu dege sii leat semi- hállit.

Mánáidgárddi lea diedusge dehálaš gielladomeana danin go mánát leat doppe ollu diimmuid juohke beavvi. Álttá siida mánáidgárddi lea sámegiela mánáidgárddi gos buot beaivválaš

doaimmat leat aivve sámegillii. Go mánáidgárddiin ja skuvllain lea minoritehtagiella váldogiellan de lea dat Baker ja Wright (2017) mielas beaktilis oahpamusmodealla mas boađus lea guovttegielatvuolta. Fishman (1991) mielas lea buolvvaidgaskasaš sirdin buot deháleamos fáktor gielaide oahppama ektui ja dát fáktor mearrida maid man effektiivva eará fáktorat šaddet. Dan mielde lea mánáin geat ohppet sámegiela ruovttus ja leat sámegielat mánáidgárddis ja ožžot oahpahusa sámegillii skuvllas buorit vejolašvuodát bisuhit nanu sámegiela. Unesco gielladutkiid mielas leat oktiibuot ovcci fáktora maid buohkaid ferte árvvoštallat go galgá meroštallat giela gili. Dat ahte giella geavahuvvo ođđa domeanain, dego mánáidgárddis, lea okta fáktor mii nanne sámegiela dili.

Okta diehtoaddi muitalii ahte su mánát eai ožžon mánáidgárdesaji sámi mánáidgárdái ja danin fertii bidjat mánáid dárogielat mánáidgárdái. Dát máná guovttos eaba leat goassege álgán sámástit ruovttus vaikko sámegielat váhnen lohka iežas dušše sámástit sudnuin, muhto nubbi váhnen dárusta ja nu dahkaba máná guovttos maid ja sudnos leat dušše áibbas moadde sámegiela sáni. Mus lea maid sullasaš persovnnalaš vásáhus mu mánáidmánáiguin. Sudnos iige luovvanan giella dan dáfus ahte ieža álggiiga sámástit ovdalgo álggiiga sámegielat mánáidgárdái. De álggiiga measta seammás ieža maid hupmat sámegiela vaikko ipmirdeigga gal sámegiela ovdal maid. Dat ahte eai leat doarvái sajit sámi mánáidgárddis hehte čielgasit mánáid sámegiela oahppama Álttás.

8.4 Skuvlla rolla

Skuvllas lea áiggiid čađa leamaš dehálaš rolla sámi mánáid giellaoahppamis.

Dáruiduhttináiggis doaimmai skuvla deháleamos dáruiduhttininstitušuvdnan. Dan áiggi lei skuvlla oahpamusgiella dárogiella, ulbmil lei assimileren ja boađus lei dávjá ovttagielatvuolta dárogielas juobe dan dáfus ahte oahppit eai oahppan lohkat ja čállit iežaset eatnigillii. Dákkár oahpamusmálla, maid Baker ja Wright (2017) gohčodeaba giellahávkadanmodeallan lea láivves oahpamusmálla, mii ii dušše oahpahan mánáide ahte sin eatnigielas ii lean árvu, muhto láittii maid mánáid identitehta, ruovttu, kultuvrra ja čeardda.

Vuosttaš gearddi álggahuvvui álgo lohkan- ja čállinoahpamus sámegielas 1960- logu loahpageahčen Kárášjogas ja Guovdageainnus.

Álttá skuvllat fállagohte sámegieloahpahusa birraiid 1980. Dat lei dakkár fálladat gos sámegiella oahpahuvvui fágan muhtun diimmuid vahkus ja dakkár oahpamusmálla lea maid Baker ja Wright (2017) mielas láivves guovttegielat modealla. Dán modeallas lea hárve dássedis guovttegielatvuolta boađus.

Dán barggu diehtoaddiid mánáide lea maid fállon láivves guovttegielat oahpamusmálle skuvllas dan dáfus ahte sámegiella oahpahunvuo fágan 2-3 diimmu vahkus. Diehtoaddit dadjet ahte okta sivva dasa manne skuvla ii leat seamma doarjja go mánáidgárdi mánáid giellaoahppamii lea go leat unnán sámegiieldiimmut skuvllas, ja mánát gullet sámegiela dušše sámegiieldiimmuin. Go mánát ain ledje sámi mánáidgardis de vásihedje additiiva guovttegielat ovdáneami. Nuppigiela oahppan ii duvdán eret vuosttašgiela muhto nubbigiella lasihuvvui vuosttašgillii. Ruovttuin ohppe eatnasat sihke sámegiela ja dárogiela, mánáidgárddis ja eará sámegielat domeanain ohppe mánát sámegiela ja lagasbirrasis, tv: s, eará mediain ja dárogielat domeanain ohppe dárogiela. Go mánát de álge skuvlii de rievddai dát dillii go dehálaš sámegielat domeana, mánáidgárdi, gos mánát gulle sámegiela olles beaivvi, jávkkai. Svonni (1993) gii dutkáii skuvlamánáid sámegielmáhtu Ruota bealde čállá ahte lea heitot giela ovdáneapmái jus giella geavahunvuo unnán servodagas olggobealde ruovttu ja go giella ii geavahunvuo oahpamusgiellan skuvllas muhto dušše oahpahunvuo fágan.

Ovttasbargu skuvlla ja ruovttu gaska lea dehálaš máná oahppamii. Diehtoaddiid mielas lea váilevaš diehtujuohkin sámegielfága birra ruovttuide. Sii ohcalit plánaid fágas ja eará dieđuid. Mánnggas namuhedje ahte lea váttis skuvllaide gávdnat sadjásačča jus sámegieloahpaheaddji lea eret ja sáhttet mannat vahkut sámegieloahpahusa haga, ja váhnemat eai oáččo dieđu ge dan birra. Dákkár diŋggat dahket ahte váhnemiid mielas eai vuorut skuvllat sámegieloahpahusa. Diehtoaddit mitalit ahte sámegiela birra ferte álo jearrat, álo muittuhit, dat ii leat dego oassi skuvllas, muhto juoga mii muosehuhtá skuvlaárgabeaivvi.

Measta buot diehtoaddit mitalit ahte sii leat duhtameahtumat sámegielfága organiseremin. Sin mielas lea agálaš váttisvuohta makkár fágas galget váldit diimmuid. Váhnemat eai háliidivčče ahte mánát galget massit diimmuid eará fágain go lea sámegiella. Gelbbolašvuođa mihttomearit fágain main masset diimmuid eai geahpiduvvo ja sámegiella šaddá lassin buot eará fágaide. Váhnemiid mielas šaddá dego ráŋggáštus go lea sámegiella.

Buot dát namuhuvvon áššit leat dakkár áššit mat eai nanne sámegiela oahppama ja dáidda hástalusaide galggašii gávdnot čoavddus. Dán áiggi galggašii sámegiella fága juo ožžon lunddolaš saji skuvllain juohke ládje. Mu mielas lea suohkana ovddasvástádus virgáibidjat doarvái sámegieloahpaheddjiid ja maiddáii sadjásaš oahpaheddjiid. Dakkár dilli ahte ii obage leat sámegieloahpamus guhkit áiggi badjel jus sámegieloahpaheaddji lea eret ii leat dohkálaš ja dat heajuda sámegiela ovdáneami go vel dat moadde sámegiieldiimmu vahkus jávket.

Dat ahte sámegiieldiimmut váldojuvvojit eará fágain muhto oahpamusulbmilat eai liikka geahpiduvvo dain fágain main masset diimmuid ii oro nu vuoiggalaš váhnemiid mielas. Ja dat

lea stuorra ovddasvástádus oahppái čuovvut mielde maid earát barget dan diimmu go son lea sámegieloahpahas ja bargat daid bargguid vai ii bázahala dan fágas. Ohppiin geain lea sámegiella fágan skuvllas lea eambo bargu eará ohppiid ektui.

Álttá suohkan lea 2009 rájes fállán sámegiela skuvlafálaldaga. Dán fálaldagas lea sámegiella oahpahasgiella buot dahje eanas fágain ja dat lea beaktilis guovttegielat oahpahasmodealla. Vaikko dát fálaldat gávdno ii leat dán barggu diehtoaddiin eambo okta gii lea välljen dán fálaldaga ovttá mánái. Mánngas leat árvvoštallan ja háliidan välljet sámegiela skuvlafálaldaga, go lohket ahte doppe livččii giella ovdánan buoremusat. Liika leat bidjan mánáid dárogielat lagasskuvlii gos mánáin lea sámegiella dušše fágan. Dieđusge lea buorre ágga ahte mánát galget beassat vázzit lagasskuvlla, muhto giela ektui ii leat dárogielat skuvla várra buoremus čuovddus go buohkat earret dat okta gii lea välljen sámegiela skuvlafálaldaga, lohket mánáid giela hedjonan go skuvlii álge. Okta váhnen, gii ii leat mu diehtoaddi, muhto geas lea máná sámá skuvllas Álttás, logai ahte orru su mielas nu ahte giella lea hui dehálaš váhneiidida nu guhká go leat mánáidgárddis, muhto go skuvlii álget ii leat šat nu dehálaš go eai vällje sámegiela skuvlafálaldaga mánáide. Mun in leat dán barggu guorahallan sivaiddasa manne nu ollu váhneimat eai vällje sámá skuvlla, ferten dušše konstateret ahte nu lea dilli. Álttás lea sámegiela skuvlafálaldat, gos ovdánivččii mánáid sámegiella buorebut go eará skuvllain, muhto hui unnán váhneimat välljejit dan. Mu mielas livččii dehálaš guorahallat manne váhneimat eai vällje sámegiela skuvlafálaldaga. Soaittášii suohkan galgat álgit jurddašit eará láhkai. Torkel Rasmussen (2013) gii dutkkai sámegiela ceavzinnávccaid Ohcejogas ja Deanus gávnnaid ahte Deanu mánát ja nuorat hupmet eambo sámegiela gaskaneaset go Ohcejoga mánát. Erohus dán guovtti sámá gilis lea ahte Ohcejogas organiserejuvvo sámegiela oahpahas seamma ládje go Álttás, sámegiela oahpahas dollo suomagiela skuvllas, muhto Deanus lea sierra sámá skuvla. Deanu váhneimid mielas leage skuvla eambo doarjja sámegiela ovddideames go Ohcejoga váhneimid mielas. Dákkár skuvlačovdosa go Deanus lea galggašii mu mielas maiddái árvvoštallat álggahit Áltái.

Dat mánát geat eai máhtán sámegiela go skuvlii álge leat buohkat heitán sámegieloahpahas. Sivvan dasa lea go sii leat háliidan dan ja go váhneima mielas lea leamaš heitot ahte mánát šaddet massit eará fágain diimmuid go sis lea sámegiella. Mun jáhkán heajos oahpahasmielaid maid sáhtta dagahan ahte mánát leat heitán go eai leat dovdan ahte sii nagodit oahppat stuorrát dan moatti sámegiela diimmus mii sis lei. Svonni gávnnaid maid Ruotabeale ahte dat mánát geain lei ruotagiella vuosttašgiellan máhtte unnán sámegiela ja ii oahpahas ge maid sii ožžo ovddidan sin giellamáhtu olus (Svonni 1993: 178). Sávahahtii dilli

dáidda mánáide livččii dieđusge ahte skuvllat geavahivčče beaktillis oahpahusmálliid nu ahte sámegiella livččii geavahuvvon eambo. Todal (2002: 151) ovdanbuktá oahpahusmodealla mii ii gávdno Baker ja Wright (2017), iige leat geavahuvvon Sámis, muhto mii mu mielas lea dakkár maid gánnáhivččii geahčadit lagabui go juo čájehuvvo ahte oahpahusmodealla mii dál geavahuvvo ii doaimma ulbmiliid ektui, namalassii ahte oahppit galget šaddat doaibmi guovttegielagat. Todal gohčoda modealla Vitalseren/ Eatnigiellamodealla. Dábálaš oahppi gii čuovvu oahpahusmodealla lea etnalaš minoritehtaoahppi geas lea majoritehtagiella eatnigiellan. Oahpahusgiella lea sihke minoritehta- ja majoritehtagiella, muhto nubbigiella geavahuvvo eanemus. Servodaga ja oahpahusa ulbmil lea seailuhit ja ealáskahttit nuppigiella. Gielalaš ulbmil lea guovttegielatvuolta ja duppal lohkan- ja čállindáidu. Loguin maid lean ovdanbuktán dán barggus oaidnit ahte Áltás leat ollu mánát geain lea sámegiella nubbingiellan skuvllas. Dat ahte nu ollu váhnemat válljejit sámegiella fágan skuvllas mánáide ferte mearkkašit ahte ollu váhnemat háliidit ahte sin mánát galget oahppat sámegiella. Loguin oaidnit gal maid ahte ohppiidlohku njiedjá fágas sámegiella nubbingiellan, ja dat soaitá boahtit heajos organiseremis ja oahpahusmálles. Danin go nu ollu sápmelaččat orrot ja fárrejit Áltái lea dehálaš ahte Áltás leat buorit mánáidgárde- ja skuvlafálaldagat sámi álbmogii. Mánát geain dál ii leat sámegiella beaivválaš giellan ruovttus lea stuorra potentiála sámegiella hubmi joavku boahhte áiggis ja galggašii movttiidahttojuvvot hupmagoahit sámegiella. Sámi giellaiskkadeamis čállet ahte gávpogat Áltá ja Romssa leaba sisafárrensuohkanat ja oahpahusguovddážat ja leaba dehálaš suohkanat sámegiella ovddideami dáfus boahhte áiggis. Obbalaš urbaniserentendeanssa servodagas sáhtá dagahit ahte sámegiella sáhtá šaddat vel eambo áitojuvvon jus gielladilli ii vállo duođas gávpogiin. (Solstad ja earát 2012: 194.)

9. Loahpaheapmi

Dán barggus lean geahččalan gávnnahit makkár eavttut sáme gielat váhnemin leat fievrridit sáme giela aktiivvalaš giellan mánáideaset Álttás dán áiggi. Mun lean viggan gávnnahit mii hehte ja mii doarju dákkár fievrrideami. Mu mielas lea fáddá dehálaš go Álttás orrot ollu sáme gielagat ja Áltá lea sisafárrenguovlu gosa juohke jagi fárrejit ollu olbmot guovddáš sámi báikkiin ja buolvvaidgaskasaš giellafievrrideapmi lea áibbas eará Álttás gos giella lea nu čielgasit unnitlogugiella go guovddáš sámi báikkiin. Fáddá lea maid dehálaš go Áltá lea árbevirolaš sáme guovlu gos dáhpáhuvvá sihke kultuvrra- ja giellaealáskahttin.

Dás loahpas ovdanbuvttán dehálaš dutkanbohtosiid ja muhtun rávvagiid sáme gielat váhnemiidda geat háliidit fievrridit gielaset viidáseappot mánáide ja maiddái muhtun rávvagiid suohkanii movt sáhtáše vel buorebut láhččit dili vai suohkana sámi álbmot beassá sihkkarastit ja ovddidit gielaset:

Buot diehtoaddit leat háliidan ja geahččalan fievrridit sáme giela viidáset mánáideaset. Tendeanssa lea ahte sáme gielat váhnemat Álttás háliidit ja geahččalit fievrridit sáme giela viidáset mánáideaset.

Váhnemiid mielas lea sáme giella dehálaš sámi identitehta dihte, ja gullelašvuoda dihte sámi servodahkii.

Buot diehtoaddit eai leat lihkestuvvan fievrridit sáme giela mánáideaset dan dáfus ahte sáme giella lea šaddan sin beaivválaš giellan ruovttus. Váhnemat geaid mánát eai sámás atnet dan vahágiin ja jáhkket mánát váillahit sáme giela máhtu.

Buot diehtoaddit eai leat geavahan giela nu ollu go livčče sáhttán ruovttuin ja buohkat eai leat ožžon saji dahje välljen sáme gielat mánáidgárddi mánáide.

Álttás lea biras hui dárogielat ja leat unnán domeanat gos sáme giella geavahuvvo olggobealde ruovttuid. Dárogielat biras lea dat mii buot diehtoaddiid mielas hehte eanemusat mánáid sáme giela oahppama ja ovdáneami.

Dat ahte sáme giella geavahuvvo ollu ruovttuin lea áibbas dárbbášlaš jus mánát galget hupmagoahtit sáme giela. Sáme gielat váhnen ferte leat hui konsekveantta, ja beare hupmat sáme giela mánnái, iige obage ipmirdit jus mánná dárusta suinna. Mánná ferte oahppat ahte sáme gielat váhneamiin ii leat ávki hupmat eará go sáme giela.

Lassin ruovttuide lea dehálaš ahte mánát besset gullat ja hupmat sámegiela eará sajiin. Váhnemat fertejit ruovttu lassin ohcalit olbmuid ja dilálašvuodaid gos giella geavahuvvo go giella ferte geavahuvvot ollu ja dávjá jus mánát galget oahppat dan bures. Orru hui dehálaš mánáid giellaoahppamii ahte sis leat sámegiela fuolkkit ja stoahkanolbmát. Sámi váldobáikkit orrot maid hui ollu doarjume sámegiela oahppama ja ovdáneami. Bearrašat mitalit ahte doarju mánáid giela fitnat fulkkiid guossis geat orrot sámi váldobáikkiin.

Sámegiela mánáidgárdi orru maid áibbas dárbašlaš mánáid giellaoahppamii Álttás. Mu dutkamušas boahtá ovdan ahte ii oktage mánná gii lea bajásšaddan Álttás iige leat leamaš sámi mánáidgárddis huma sámegiela beaivválaš giellan ruovttus. Muhtun mánát eai huma sámegiela beaivválaš giellan ruovttus vaikko leat leamaš sámi mánáidgárddis. Okta diehtoaddi logai su máná heaitán sámasteamis dalán go heittii sámi mánáidgárddis ja mánná gildii váhnema maid sámasteamis suinna go logai son ii ipmir maid son dadjá. Dát váhnen logai ge ollu váddáseabbon fievrridit giela mánáide go lei jáhkkán. Son lei navdán ahte lea doarvái go son sámasta mánáiguin ruovttus muhto čájehuvvui ahte dárogielat birrasis ii lean dat doarvái. Vai sámi mánát galget beassat oahppat eatnigiela lea dehálaš ahte suohkanis leat doarvái mánáidgárdesajit sámegiela mánáidgárddiin.

Váhnemiid mielas, geaid mánát eai sámás beaivválaš giellan ruovttus, lea anjke sin mánáin buorre vuoddu hupmagoahhtit sámegiela boahte áiggis jus ieža fuomášit. Go leat gullán ja ieža maid hupman unnit eanet sámegiela ruovttuin ja fulkkiiguin de sis lea giellamáhttu maid álkibut sáhtá aktiviseret go jus sii eai livčče goassege gullán giela. Dát mánát/ nuorat leat potentiála sámegielahubmit boahte áiggis ja lea olles giellaservodaga ovddasvástáduš movttiidahttit ja roahkasmahttit ođđa sámegiela hubmiid iige fal negatiiva cuiggodemiiguin jávohuhttit sin.

Skuvla galggašii nannet máná sámegiela oahppama ja ovdáneami. Liika vásihit váhnemat ahte giela oahppan ja ovdáneapmi boatkana go mánát álget skuvlii. Dárogiella ovdána ja sámegiella bázahallá dárogiela skuvlaárgabeaivvis gos sámegiella dušše gullo moadde sámegieldiimmus vahkus. Ollu ruovttuin nagodit doalahit sámegiela ruovttu beaivválaš giellan liikage, muhto váhnemat lohket buohkat sámegiela ovdáneami hedjonit go mánát álget dárogiela skuvlii. Eahpitkeahhtá lea nu ahte mađi eambo mánát besset atnit sámegiela dađi buorebut ovdána sin giella ja dađi buoret lea vejolašvuohta ahte sii šaddet doaibmi guovttagielagiin sihke hupmamis, lohkamis ja čállimis. Dárogiela birrasis lea hui váttis ovdánit gielalaččat jus sámegiella dušše gullo moadde sámegieldiimmus vahkus ja jus eai leat

eará arenat gos giella gullo.

Álttás lea sámegiela skuvlafálaldat muhto dan välljejit hui unnán váhnemat vaikko dihtet ahte doppe ovdánivččii giella buoremusat. Dattege ii leat veadjemeahttun bisuhit sámegiela beaivválaš giellan ruovttus vaikko mánát leat dárogielat skuvllas. Ollu ovttastallan sámegielaiguin ja searvan sámegiela doaimmaide dego giellaguovddáža mánáideahketdoibmii leat dakkár áššit mat veahkin ruovttuide dorjot mánáid giellaovdáneami. Liika orošii mu mielas Álttá sámegiela skuvlafálaldat, mii lea nu unnán bivnnut, dakkár ášši maid galggašii guorahallat eambbo.

Álttás lea sámegiela skuvlafálaldat daidda mánáide geain lea sámegiella vuosttašgiellan. Nubbingielagiidda ii gávdno beaktilis guovttegielat oahpahusmálle Álttás. Beaktilis guovttegielat oahpahusmálle skuvllain maidái nubbingielagiidda dagašii vejolažžan ollašuttit oahppolána ulbmila mii lea doaibmi guovttegielatvuohta.

Dutkamuša diehtoaddit mitalit ahte dán áiggi lea álkit leat sápmelaš Álttás go ovdalaš áiggi ja vaikko dárogiella dominere ja dárogielat biras buot eanemusat hehte mánáid sámegiela oahppama Álttás de gullo sámegiella eambbo dáppe dál go ovdal. Sámegiela ja kultuvrras lea muđuige servodagas alit stáhtus dán áiggi. Álttás vuhtto dat ee. das go sámegiela váhnemat geahččalit fievriddit gielaset viidáset mánáide. Sápmelaččat atnet sámekuodaset mávssolažžan ja dehálažžan ja háliiddit ahte sin mánát galget dovdat iežaset sápmelažžan. Sámi mánáidgárdefálaldagain leat ollu mánát, ollu váhnemat välljejit sámegiela fágan mánáideaset skuvllas, giellaguovddáža mánáideahketdoaimma lea hui bivnnut, olbmot servet giellakurssaide ja duodjekurssaide, Álttá gákti lea ealáskahttojuvvon ja eambbo ja eambbo árbevirolaš Áltálaččat dovddahit sin sámi duogáža ja muhtimat ealáskahttet giela ja álget hupmat sámegiela beaivválaš giellan.

Muhto, vaikko gielas lea eambbo stáhtus ja gullo eambbo dál go ovdal Álttás lea aŋkke hástaleaddji fievriddit sámegiela viidáset mánáide ná dárogielat guovllus. Ja dat lea olbmuid giellageavaheami duohken galgá go sámegiella beassat lieđđut Álttás boahhte áiggis, iige oadđit šlundádit.

GÁLDUT

Altaposten 15.02.2016= *Samisktilbud på papiret.*

< <http://www.no/lokalt/nyheter/2016/02/15/%E2%80%93-Samisktilbud-p%C3%A5-papiret-12161034.ece> > (03.12.17).

Altaposten 11.11. 2017= *Det er lettere å lære på morsmålet.*

< <http://www.altaposten.no/pluss/2017/11/11/%E2%80%93-Det-er-lettere-%C3%A5-1%C3%A6re-p%C3%A5-morsm%C3%A5let-15581655.ece> > (23.05.18).

Alta kommune 2016: Sámi mánáidgárdefálaldat Álttás

<<https://www.alta.kommune.no/cpclass/run/cpesa62/file.php/def/16045397d16045397o9239b2/samiske-barnehagetilbud-i-alta.pdf> > (23.05.18).

Alta Kommune 2017: Telefonságastallan Álttá suohkana mánáidgárddiid fágalaš jodiheddjiin Kariann Hættain 27.06.2017.

Aubert, Vilhelm 1978: *Den samiske befolkning i Nord- Norge/ Sámi ál`bmot Davvi- Norggas/ The Lappish population in Northern Norway.* Oslo: Artikler fra Statistisk Sentralbyrå nr. 107.

Ávvir 07.09.2015= Váivi go dieđán son massá samegiela. < <https://avvir.no/valggat-2015-eara-suohkanat/2015/09/vaivi-go-diedan-son-massa-samegiela> > (23.05.18).

Baker, Colin & Wright, Wayne E. 2017: *Foundation of Bilingual Education and bilingualism.* 6. deaddileapmi. Bristol: Multilingual Matters.

Balto, Asta 1997: *Sámi mánáid bajásgeassin nuppástuvvá.* Oslo: Gyldendal.

Bråstad Jensen, Eivind 2005: *Skoleverket og de tre stammers møte.* Tromsø: Eureka forlag.

Dorian, Nancy C. 1981: *Language death: the life cycle of a Scottish Gaelic dialect.*

Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Eikeset, Kjell Roger (1998) *Altas historie bind 3.* Áltá: Alta kommune.

Eikeset, Kjell Roger 2003: *Altas historie bind 4.* Áltá: Alta kommune.

Eriksen, Knut Einar & Niemi Einar 1981: *Den finske fare. Sikkerhetspolitikk og minoritetspolitikk i nord 1860- 1940.* Oslo: Universitetsforlaget.

Fishman, Joshua A. 1991: *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.

GIS= Udir.no - Grunnskolens Informasjonssystem / Vuodđoskuvlla diehtujuohkinvuogádat.
<<https://gsi.udir.no/>>

Gorravári skuvla 2018= E-poastta: Audhild Larsen Komsa skole 09.02.18.

Helgesen, Reidar 1988: "Tre stammers møte på Elvebakken skole". *Altaboka 1988*. Áltá: Alta Historielag.

Henriksen, Marit Breie 2002: *Liidnavuona suopmana fonologijja. Mearrasámegiela suopmana fonologalaš guorahallan*. Sámeigiela váldofágadutkamuš. Romsa: Romssa universitehta.

Hesjedal, A 2004: Vinterlandet Norge. Om hvordan samer har blitt usynliggjort i norsk arkeologi. Doaim. Kjersti Schanche & Mia Krogh, Samisk forhistorie. Konferanserapport. Porsanger 5.-6. September 2002. Samiske Museums Skrifter/ Várjjat Sámi Musea Čállosat.

Hofman, Thomas (2013) Hva kan vi bruke kvalitativ forskning til?
<<https://forskning.no/sosiologi/2013/09/hva-kan-vi-bruke-kvalitativ-forskning-til> > (03.12.17)

Hyltenstam, Kenneth ja Stroud, Christopher 1991: *Språkbyte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, Svonni Mikael och Stroud, Christopher 1999: Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans stalling i svenska Sapmi (s. 41-97). *Sveriges sju inhemska språk- ett minoritetsspråkperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Hætta, Ole Mathis 1994: *Samene historie- kultur- samfunn*. Oslo: Grøndahl og Dreyers forlag A/S.

Hætta, Odd Mathis 1992: *Sametinget i navn og tall Høsten 1989- høsten 1993*. Kárásjohka: Sámediggi..

Hætta, Odd Mathis 1994: *Sametinget i navn og tall Høsten 1993- høsten 1997*. Kárásjohka: Sámediggi..

Hætta, Odd Mathis 1997: *Sametinget i navn og tall Høsten 1997- høsten 2001*. Kárásjohka: Sámediggi..

Hætta, Odd Mathis 2002: *Sametinget i navn og tall Høsten 2001- høsten 2005*. Kárášjohka: Sámediggi..

Johansen, Åse Mette 2009: ”Velkommen te våres Norge” – *En kvalitativ studie av språkbytte og språkbevaring i Manndalen i Gáivuotna/ Kåffjord*. Oslo: Novus Forlag A/S.

Christine Johnson, Tohono O’odham elder, American Indian Language Development Institute, June 2002. < <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> > (17.10.16)

Josefsen, Ruth, Eva ja Irja Marie 2005: *Golbma buolvva oahppin Álttás*. – Lund, S. (váldodoaimm.) *Sámi skuvlahistorjá 1*. Kárášjohka: Davvi Girji. 351- 363

Kleemann, Carola Babette 2015: *Lek på to språk. En studie av språkalternering og kodeveksling i tospråklig rollelek på nordsamisk og norsk i en samisk barnehage*.

Doavttirgrádadutkamuš. Romsa: Norgga árkatalaš Universitehta.

<https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/8153/full_thesis.pdf?sequence=3&isAllowed=>
(10.02.17)

Kleven, Thor Arnfinn (red), Finn Hjaardemaal & Knut Tveit 2014: *Innføring i pedagogisk forskningsmetode – en hjelp til kritisk tolking og vurdering*. 2. deaddileapmi Bergen: Fagbokforlaget.

Kolsrud, Knut 1955: *Sjøfinnane i Rognsund*. Institutt for folkelivsgranskning. Oslo: Universitetet i Oslo.

<<http://www.nb.no/nbsok/nb/a55eebf0aac10b5d051b8e734e0d44ed?index=1#93> > (24.06.17)

Krumsvik, Rune Johan 2014: *Forskningsdesign og kvalitativ metode- ei innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.

Kuokkanen, Rauna 2009: *Boaris dego eana. Eamiálbmogiid diehtu, filosofijiat ja dutkan*. Kárášjohka: Čálliid Lágádus.

Kvale, Steinar 2001: *Det kvalitative forskningsintervju*. 4. deaddileapmi Oslo: Gyldendal.

Lund, S. 2010: *Sámi skuvlahistorjá 4. Lassečállosat: Et interview med kirkesanger Isak Saba*. Kárášjohka: Davvi Girji. <<http://skuvla.info/skolehist/saba06-tn.htm> > (22.08.17)

Lundby, Ellen Astrid 2009: *Min mors hemmelighet*. Dokumentárafilmma.

<<https://ndla.no/nb/node/131342?fag=130693> > (30.05.18)

Magga, Ole Henrik 2000: Mii mearrida ealáska go vai jápmágo okta giella? Sámeigiella ovdamearkan. *Sámeigiella dilli skuvllas ja lagasservodagas*. Konferansa Leavnnjas 28. - 29.11.2000. Leavdnja: Sámediggi. 7-17

Máhttolokten Sámi oahppoplána. < <https://www.udir.no/kl06/SAS1-04/Hele/Formaal?lplang=sme> > (22.01.17)

Mánáidgárdeláhka. < <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64> > (03.12.17)

Minde, Henry 1982: Trekk fra samenes historie i Alta. *Altaboka 1982*. Årbok for Alta. Áltá: Alta historielag.

Minde, Henry 2005: Sápmelaččaid dáruiduhttin –Manne, movt ja makkár váikkuhusaid buvttii?. *Gáldu Čála* Nr. 3/2005. Guovdageaidnu: Gáldu- Álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš.

MLS06= Sámeigiella nubbingiella oahppoplána. < <http://www.udir.no/kl06/SAS1-04/Hele/Formaal?lplang=sme> > (14.11.16)

Mustonen, Risten 2017: *Go dat ii goittotge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella. Giellatrauma ja sámeigiella ruovttoluotta váldin*. Pro-gráda –dutkanuš. Oulu: Oulu universitehta.

Nielsen, Jens Petter 1990: *Altas historie. Bind 1*. Áltá: Alta kommune.

Oahppoplána láhkaásahus. < https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-06-23-724/*#* > (03.12.17)

Oahpahušláhka: < <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61> > (03.12.17)

Pettersen, Torunn 2012: Samene i Norge- 40000 i 40 år. Sámi logut mitalit 5.

Čielggaduuvvon sámi statistihkka 2012, (doaimm.) Broderstad, Else Grete, Brustad, Magritt, Johansen, Kevin, Severeide, Paul ja Todal, Jon. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla. 18-21

Ráđdehus.no < <https://www.regjeringen.no/se/Fattat/algoalbmogat-ja-unnitlogut/samepolitihkka/sameigiella-geavaheapmi/samelaga-giellanjuolggadusat-ja-samegiel/id633281/#1> > (03.12.17)

Rasmussen, Torkel 2005: *Jávohuvvá ja ealáska Davvisámegiela giid demografiija ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas*. Váldofágadutkamuš. Romsa: Romssa universitehta.

Rasmussen, Torkel 2013: *“Go ealáska, de lea váttis dápmat” Davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus*. Doavttirgrádadutkamuš. Romsa: Romssa universitehta.

Rustad, Øyvind 2010: Olmmošlohkoovdáneapmi SED-guovllus 1990-2010. Sámi logut mitalit 3. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2010 (doaimm.) Broderstad, Else Grete & Brustad, Magritt & Kalstad, Johan Ailo & Severeide, Paul Inge & Todal, Jon. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla.

Sámediggi= Sámedikki jienastuslohku.

<<https://www.samediggi.no/Valga/Jienastuslohku/Samedikki-jienastuslohku-2017> >
(23.05.2018)

Sámeláhka. <<https://www.regjeringen.no/se/dokumenter/lahka-geassemanu-12-b-1987-nr-56-samedik/id449701/> > 14.02.18

Severeide, Paul Inge 2012: Álbmotlohku lassána ollu, muhto movt dat juohkása? Sámi logut mitalit 5. Čielggaduvvonsámi statistihkka 2012 (doaimm.) Broderstad, Else Grete & Brustad, Magritt & Johansen, Kevin & Severeide, Paul Inge & Todal, Jon. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. 22-39.

Skutnabb- Kangas, Tove ja Dunbar, Robert 2010: *Utdanning av urfolksbarn som språklig folkemord og en forbrytelse mot menneskeheten? Et globalt perspektiv*. Gáldu čála Nr. 1/2010. Guovdageaidnu: Gáldu- Álgoálbmogiid gelbbolašvuodaguovddáš.

Skutnabb- Kangas, Tove 1986: *Minoritet, språk och rasism*. Stockholm: Liber Tryck AB.

Solstad, Karl Jan (doaimm.) Balto, Áila Márge Varsi & Nygaard, Vigdis & Josefsen, Eva & Solstad, Marit 2012: Samisk språkundersøkelse. NF- rapport nr. 7/2012. Bådådjo/ Áltá: Sámediggi

Stuoradiggediedáhus nr. 28 (2007–2008): Sámepolitihkka.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/8e1e26b083304fa394b6495db574a060/se-no/pdfs/stm200720080028000se_pdfs.pdf > (03.12.17)

Svonni, Mikael (1993). *Samiska skolbarns samiska. En undersökning av minoritetsspråksbeherskning i en språkbytestext*. Umeå Studies in the Humanities 113. Almquist & Wiksell. Umeå: Acta Universitatis Umensis.

Thomassen, Yvonne 2013: *Familiebildet*. Dokumentärfilm. < <https://ndla.no/nb/node/161219?fag=130693> > (28.05.18)

Thorvaldsen, Egil: Trekk av Altas skolehistorie fram til omkring 1900: Fra misjonsskole til allmenndannende skole. *Altaboka 1988*. Áltá: Alta historielag.

Todal, Jon (2002). “.....jos fal gáhttet gollegielat” Vitalisering av samiske språk i Noreg på 1990-talet. Humanistisk Fakultet. Romsa: Romssa Universitehta.

Turi, Ina Marita 2018= Njálmmálaš diehtu: ságastallan Áltá giellaguovddáža jođiheddjiin Ina Marita Turiin, ođđajagimánnu 2018.

UNESCO. 2003. “Language Vitality and Endangerment”. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10-12 March 2003, doaim. Intangible Cultural Heritage Unit`s Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Paris: UNESCO.
< <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> > (17.10.16)

Varsi, Sissel 2017= Njálmmálaš diehtu: ságastallan Áltá siidda sámi mánáidgárddi jođiheddjiin Sissel Varsiin, čakčamánnu 2017.

Vuođđoláhka § 108. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17/KAPITTEL_6 > (14.02.18)

Øzerk, Kamil Z 1995: Guovttegielatvuohta ja kognitiiva ovdáneapmi pedagogalaš perspektiivas/ Tospråklighet og kognitiv utvikling i pedagogisk perspektiv. Guovdageaidnu: Sámi oahpahusráđđi/ Samisk utdanningsråd.

Øzerk, Kamil 2016: Tospråklig oppvekst og læring. Oslo: Cappelen Damm As.

Miiddus 1

Jearahallanofelaš

1. Orrunbáikkit
  - Gos eret?
  - Goas fárren deike?

2. Váhnemiid mánnávuolta ja nuorravuolta
  - a. Jos lea bajásšaddan sámegiela bearrašis dahje birrašis
    - Makkár giela/id hupmet mánnán/ nuorran?
    - Makkár giela hupme olbmot gaskaneaset?
    - Muittátgo ahte dii logaidet sámegiela girjiid, áviissa, musihka, guldaleiddet sámiradio?
    - Gildii go oktage du goassege sámasteamis?
    - Garvet go sámegiela hupmamis gostege dahje erenoamáš dilis?
    - Heitetgo sámasteames olbmuiguin geaiguin ledjet ovdal sámástan dahje álgetgo sámástit olbmuiguin geaiguin it lean ovdal sámástan?

  - b. Jos lea bajásšaddan earágielat birrašis
    - Mo lei gielladilli din ruovttus ja birrašis?
    - Jurddašit go goassege ahte don galget oahppat sámegiela?
    - Jos lea oahppan sámegiela: Goas ohppet? Mo ohppet? Manne ohppet?

3. Álgu váhnenáigi
  - Galle máná dudnos leat?
  - Mo lei gielladilli dalle go máná riegádii?
  - Humaidego das makkár giela/id doai galggaide hupmat mánái?
  - Humaidego earáide dán ášši birra? Vigge go eará olbmot váikkuhit dihto guvlui?
  - Hupmagohtego eará olbmot sámegiela mánái?
  - Álggiigo son ieš hállat sámegiela? Eará giela? Sihke/ja?
  - Mo lei dilli go nubbi, goalmmát.... máná riegádii? Rievddai go dilli mánás mánái?
  - Leigo mihkkege mii hehttii dahje eastadii máná giellaoahppama ?
  - Lei go mihkkege mii doarjui oahppama erenoamáš bures?
  - Mánáidgárdi, lagašbiras, fuolkkit, olbmát, girjjit, filmmat, searvvit...
  - Gáhtabeahttigo iežade giellaválljema?

4. Dálá áigi?
  - Man ollu geavahat sámegiela ruovttus? Man ollu dárogiela dahje eará giela?
  - Geaiguin hupmá máná sámegiela?
  - Gos/ geas gullá máná sámegiela?
  - Leago máná goassege heitán sámasteames? Mo ožžot/ oaččuide su joatkit?
  - Mii hehte máná giellaoahppama dál? Leago dilli rievdan máná álgojagiid manjá?
  - Mii doarju giellaoahppama dál?
  - Lagašbiras, skuvla, fuolkkit, olbmát, girjjit, filmmat, searvvit....
  - Makkár mánáidgárddis lea máná? Lea go sámegiela fáladat? Man duhtavaččat leahppi?

- Gos mánná vázzá skuvlla? Lea go mánás sámegiell oahpahuš? Man duhtavaččat leahppi? Manne leahppi válljen dán skuvlla?
- 5. Boahtte áigi
- Mo jáhkát dilli lea boahtteáiggis go mánná lea sturron? Gos jáhkát su orrut ja man dávjá hupmá son sámegiella?
- Jáhkátgo ahte máná giellamáhttu mearkkaša maidege skuvlavázzimis? Buoret dahje heajut guvlui? Vejolašvuođat lihkestuvvat skuvllas? Vejolašvuođat bargomárkanis? Jáhkát go ahte sámegiellagiin sáhttet ovdamunit bargomárkanis boahtte áiggis dán suohkanis?
- Jáhkibeahhti go ahte sámegiella geavahuvvo eambo dán suohkanis boahtte áiggis?
- Gáđatgo giellaválljema? Lea go mihkkege maid livččet sáhttán dahkat eará ládje?

